

Univerzita Hradec Králové

Filozofická fakulta

Historický ústav

Historické kořeny současné identity města Liberce

Bakalářská práce

Autor: Milena Zachařová

Studijní program: B7105 Historické vědy

Studijní obor: Prezentace a ochrana kulturního dědictví

Vedoucí práce: PhDr. Zdeněk Zahradník

Hradec Králové, 2018

Zadání bakalářské práce

Autor: Milena Zachařová

Studium: F15BP0220

Studijní program: B7105 Historické vědy

Studijní obor: Prezentace a ochrana kulturního dědictví

Název bakalářské práce: **Historické kořeny současné identity města Liberce**

Název bakalářské práce The historical roots of the contemporary identity of the town of
AJ: Liberec.

Cíl, metody, literatura, předpoklady:

Badatelská činnost ve Státním okresním archivu v Liberci: práce s prameny písemnými i obrazovými. Práce s odbornou literaturou a periodiky. Využití současných zpravodajských médií, projektů a map k potvrzení hypotéz uvedených na začátku bakalářské práce. Kauzální nexus v urbanistické koncepci města Liberce. Zpracování obrazového materiálu a jeho analýza. 1. Konzultace s vedoucím bakalářské práce nad tématem a jeho zpracováním 2. Rešerše informací dohledaných v archivu a knihovnách, zhodnocení materiálů získaných ze spolupráce a jejich shrnutí. Zaměření na vývoj průmyslu, kultury, společnosti a urbanismu města Liberce, na hlavní aktéry tohoto rozvoje a na postupném utváření urbanistického celku města. Významný rod Liebiegů a osobnosti ovlivňující vzhled města. První velké urbanistické plány a ideje tzv. Velkého Liberce. Kauzální nexus, vyzdvižení hlavní myšlenky bakalářské práce (dále BP). Pocitová mapa Liberce jako doklad vnímání současné městské identity. 3. Prezentace získaných poznatků v ucelený text vedoucímu BP a kritické posouzení textu. Úpravy a dohledávání potřebných informací. 4. Přepřacování již kompletního textu do požadovaného formátu BP. 5. Přednesení BP k přečtení a kontrole vedoucímu BP. Využití metodologie > Metoda analyticko-komparativní

Kevin LYNCH, *Obraz města, The Image of the City*, Praha 2004 Václav UMLAUF (ed.), *Střed Liberce v proměnách staletí, Liberec 2011*. Svatopluk TECHNIK Vladimír RUDA, *Liberec minulosti a budoucnosti, Liberec 1960*. Milan HLAVAČKA a kol., *České země v 19. století. Proměny společnosti v moderní době, Praha 2014*. Roman KARPAŠ a kol., *Kniha o Liberci, Liberec 1996*. Vlasta BERGMANOVÁ, *Textilana v obrazech a datech, Liberec 2008*.

Garantující pracoviště: Historický ústav,
Filozofická fakulta

Vedoucí práce: PhDr. Zdeněk Zahradník

Oponent: PhDr. Jaromír Karpíšek

Datum zadání závěrečné práce: 18.12.2015

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci vykonala (pod vedením vedoucího bakalářské práce) samostatně a uvedla jsem všechny použité prameny a literaturu.

V Hradci Králové dne

Poděkování

Ráda bych zde poděkovala svému vedoucímu bakalářské práce PhDr. Zdeňku Zahradníkovi za jeho lidský přístup, trpělivost a podporu, odborné vedení, věcné připomínky a rady, které mi pomohly při tvorbě práce. Dále děkuji Státnímu oblastnímu archivu v Liberci, jejichž zaměstnanci mi byli nápomocni při badatelské činnosti a dále děkuji všem, jejichž zájem a podpora umožnily této práci vzniknout.

Anotace

ZACHAŘOVÁ, MILENA. *Historické kořeny současné identity města Liberce*. Hradec Králové: Filozofická fakulta, Univerzita Hradec Králové, 2018, 101 st. Bakalářská práce.

Bakalářská práce se zabývá zkoumáním identity města Liberce na základě pramenů, svědectví pamětníků, urbanismu a historických událostí. Liberec prošel v posledních 200 letech radikální proměnou. Studie tuto proměnu města popisuje a definuje historické kořeny, které utvářely současnou libereckou městskou identitu. Kromě inovací v průmyslových odvětvích, změn krajinného rázu a urbanismu Liberce lze městskou identitu doložit i na dobovém vnímání atmosféry ve městě jeho obyvateli a návštěvníky. Proto je ústředním motivem bakalářské práce propojení jednotlivých míst ve městě se vzpomínkami lidí, kteří se na utváření identity města podíleli a stále podílejí. Cílem bakalářské práce je zachycení a definici historických kořenů identity města Liberce a jejich vlivu na současnou městskou identitu. Na současné podobě města je patrná urbanistická nesourodost a roztržitost městského prostoru. Tato studie má za cíl nalézt důvody, které k této podobě vedly.

Klíčová slova:

Městská identita, urbanismus, Liberec

Annotation

ZACHAŘOVÁ, MILENA. *The Historical Roots of the Contemporary Identity of the Town of Liberec*. Hradec Králové: Filozofická fakulta, Univerzita Hradec Králové, 2018, 101 st. Bachelor Degree Thesis.

The bachelor thesis deals with the study of the identity of the city of Liberec based on sources, testimony of witnesses, urbanism and historical events. Liberec went through a radical change over the last 200 years. The study describes the transformation of the city and defines the historical roots that shaped the contemporary city identity of the town of Liberec. Besides the innovations in the industrial sectors, the landscape changes and the urbanization of Liberec, the city's identity can be documented also by the perception of the atmosphere in the city by its inhabitants and visitors. That is why the central theme of the bachelor thesis is the connection of individual places in the city with the memories of people who participated in and continue to shape the city identity. The aim of the bachelor thesis is to capture and define the historical roots of the identity of the city of Liberec and their influence on the contemporary urban identity. The current form of the city is characterized by urban disparity and fragmentation of urban space. This study aims to find the reasons that led to this form.

Keywords:

City identity, urbanism, Liberec

Obsah

Úvod.....	7
1 Pojem identita, město a jejich definice. Městská identita a vizuální identita města Liberce v současnosti.....	10
2 Příchod průmyslové revoluce do Evropy a její důsledky na město Liberec: Zrod moderní společnosti	19
3 Utváření městské identity v meziválečném a poválečném Liberci. Odkaz období nacismu, socialismu a normalizace na současnou podobu města.....	43
4 Pocitová mapa Liberce jako doklad vnímání současné městské identity.....	66
4.1 Kde vnímáte centrum města?	69
4.2 Kde je v Liberci zanedbané prostředí?	72
4.3 Na co jste v Liberci hrdí?	82
4.4 Kde se v Liberci cítíte dobře?	84
Závěr	86
5 Seznam pramenů a literatury	89
6 Obrazové přílohy	96

Úvod

Hlavním cílem bakalářské práce je zachytit odraz historických událostí na současném urbanismu a identitě města Liberec. Záměrem není podat chronologický výklad dějin města, ale nastínit a shrnout zásadní události ovlivňující jeho urbanismus, dobový pohled obyvatel a návštěvníků na město a způsob, jakým jej vnímají. Práce se snaží osvětlit opomíjený pojem „městská identita“ tím, že řeší dopady proměn města v důsledku industrializačních, modernizujících, ale i historických, kulturních a sociálních procesů. Výsledkem je tedy komparace pohledů a vnímání města Liberce v 19. století, 20. století s nynějším stavem ve 21. století, shody a rozdíly v těchto názorech. Cíl bude shrnut v závěru bakalářské práce na základě studie pramenů, odborné literatury, sdělení pamětníků a také díky projektu *Pocitové mapy* (který bude rozebrán níže) v průběhu bakalářské práce a shrnuty v její závěrečné části.

Metodika, použitá při práci s textem je analyticko-komparativní a je využita i metoda orální historie. Informace k tématu jsou čerpány z pramenů, literárních rešerší odborných i neoborných periodických článků, studií a publikací zaměřených na toto téma, ale také z pozorování a srovnávání pocitových map. Na Liberec jako na významnou severočeskou metropoli už bylo napsáno bezpočet prací, nicméně problematika městské identity se v české literatuře téměř nenachází. To byl také prvotní impuls k zahájení bádání v této oblasti. Studie se chce pokusit vysledovat aspekty („vnější“ i „vnitřní“) určité doby ve vývoji Liberce a jejich odraz v současném vnímání (v „identitě města“) nejen jeho obyvatel.

Hlavní oporou bakalářské práce jsou prameny a literatura. Z odborných publikací je pro poznání liberecké historie stěžejní monografie Svatopluka Technika a Vladimíra Rudy *Liberec minulosti a budoucnosti*. Tato kniha je pro své podrobné rozpracování jednotlivých libereckých městských čtvrtí, uvedení do sociálních poměrů a začlenění historických souvislostí v této studii mnohokrát citována. Kolektivní monografie Romana Karpase *Kniha o Liberci*, je publikací obsahující veškeré informace o městě, a proto je pro práci cenným zdrojem. Dále je zde publikace

Martina Tallera, Marcely Staré, Zdeňka Brunclíka a Františka Jelínka s názvem *Historie a současnost podnikání na Liberecku*, která mnohdy čerpá z děl Technika, Rudy a Karpaše, nicméně shrnuje informace přehledně a stručně a přikládá k nim do opozice část se současným děním ve městě. V souvislosti s textilním průmyslem je hodnotné dílo Jaroslava Jozy *Z minulosti textilního průmyslu v Libereckém kraji* a práce Vlasty Bergmanové *Textilana v obrazech a datech*. Pro uvedení do historického kontextu a pochopení hospodářské situace českých zemí je vhodné dílo Zdeňka Jindry, Ivana Jakubce a kol. *Hospodářský vzestup českých zemí od poloviny 18. století do konce monarchie*. Pro porozumění pojmu městská identita je potřeba sáhnout po literatuře cizojazyčné. Lze si pro rozšíření obzorů přečíst studii W. H. Freye a Z. Zimmera *Defining the city: Handbook of Urban Studies* anebo dílo Maxe Webera *The City*. Kromě cizojazyčné literatury na toto téma se problematice urbanismu, městské krajiny a urbánní antropologie se věnuje dílo Kevina Lynche *Obraz města*, přeložené do češtiny a dále kolektivní monografie *Cesty urbánní antropologie: Tradice, nové směry, identity* od autorů Blanky Soukupové, Miroslava Hrocha, Petera Salnera a Karolíny Pauknerové. Cennou publikací přinášející poznatky z oboru fenomenologie je kniha Christiana Norberga Schulze *Genius loci. Krajina, místo, architektura*. Pro detailní poznání libereckého urbanismu je nepostradatelná kolektivní monografie Václava Umlaufa (ed.) *Střed Liberce v proměnách staletí*.

Jelikož jde z části o téma zasahující do 21. století, a které je ne zcela zpracované, jsou v textu obsaženy i citace z internetových zdrojů. Citované výroky reflektují aktuální dění ve městě Liberci, a proto bylo těchto internetových médií a zpravodajských serverů použito. Publikací a studií, týkajících se historie Liberce je mnoho a všechna díla použita v této bakalářské práci budou zmíněna na jejím konci spolu s použitými prameny. Ty jsou k dispozici ve Státním okresním archivu města Liberec v rozsáhlém a badatelsky dostupném fondu Liebieg Johann a spol., který je zaměřený na významné závody továrníka Johanna Liebiega, dále částečně přístupný fond Rodinný archiv Liebiegů obsahující cenné informace k dějinám předků továrnického rodu z Liberce a

dokumenty týkající se údajů k dějinám města, hospodářskému, politickému, sociálnímu životu města a fungování ostatních libereckých továren a podniků.

Rozsah práce je dán především citací pramenů a vzpomínek pamětníků přímo v textu, nikoli v příloze, z důvodu jejich důležitosti pro danou kapitolu a také kvůli lepší přehlednosti. Sdělení pamětníků nebylo k dispozici v textové podobě, a proto je v textu práce záměrně vloženo tak, jak bylo slyšeno. Bakalářská práce je rozdělena do čtyř kapitol. První kapitola se věnuje definici pojmu identita, druhá kapitola se věnuje období 19. století a příchodu průmyslové revoluce do Liberce, třetí kapitola mapuje meziválečné a poválečné období ve městě a čtvrtá kapitola přibližuje otázky, které Liberečany zajímají v současnosti v rámci projektu Pocitových map.

1 Pojem identita, město a jejich definice. Městská identita a vizuální identita města Liberce v současnosti

Při určování a hledání městské identity je zapotřebí si přiblížit nejen identitu jako takovou, nýbrž i význam pojmu město. Je mnoho teorií definujících město, ale vzhledem k jejich složitosti a obsáhlosti jsou zde zmíněny pouze stručně. Je na místě konstatovat, že nejen formulace identity, ale i formulace města jsou značně problematické a v podstatě neexistuje žádná univerzální definice těchto pojmů. Přesto je důležité přiblížit alespoň několik přístupů a pohledů na výše zmíněné pojmy pro lepší orientaci v tématu a otevření různých úhlů pohledu.

Ve snaze definovat městskou populaci a samotný pojem město, navrhli autoři William H. Frey a Zachary Zimmer v jejich studii *Defining the City: Handbook of Urban Studies*¹ vlastní definici zvanou FCA (Funkční společenská oblast), která se zdá poněkud komplikovaná, ale v podstatě funguje na základě kumulace lidí (sleduje dojíždění do metropolí, analyzují lokální trh práce ad.) Také německý ekonom a sociolog Max Weber se v kolektivní monografii *Classic Essays on the Culture of Cities*,² konkrétně v kapitole *The Nature of the City* věnuje definování pojmu město z hlediska ekonomického a historického. Definici města a místa z pohledu fenomenologie také podává norský historik a teoretik architektury Christian Norberg Schulz. V jeho obsáhlém díle *Genius Loci: Krajina, místo a architektura*³ uvádí, že každodenní žitý svět se skládá z konkrétních fenoménů, například z lidí, zvířat, květin, stromů a lesů, z kamene, země, dřeva a vody, z měst, ulic a domů nebo dveří, oken a nábytku. Také sem patří slunce, měsíc, hvězdy, oblaka, noc a den i střídající se roční období. Zahrnuje ale i méně hmatatelné jevy, jakými jsou naše pocity: „*Toto vše nám je dáno, to tvoří obsah naší existence...Konkrétní věci, které tvoří svět tak jak je nám dán, se vzájemně propojují složitým a snad i vnitřně rozporným způsobem. Některé jevy*

¹ William H. FREY – Zachary ZIMMER, *Defining the City. Handbook of Urban Studies*, Londýn 2001.

² Max WEBER, *The Nature of the City*, New Jersey 1969.

³ Christian Norberg SCHULZ, *Genius loci. Krajina, místo, architektura*, Praha 2010.

*mohou například obsahovat jevy jiné. Les se skládá ze stromů, město vytváří domy. Krajina je též takovým obsažným jevem. Obecně můžeme říci, že některé jevy tvoří prostředí jevům ostatním.*⁴ Odkazuje na to, že si nelze představit událost, která by neměla vztah k nějakému místu, všechno je propojené navzájem a funguje v jakési koexistenci. Místo je sice utvářeno konkrétními věcmi, ty však také vytváří atmosféru, která je abstraktní a působí na pocity. Schulz tedy zahrnuje město do pojmu místo, nečiní z něj samostatný subjekt, ale přemýšlí o něm jako o součásti celku. Lze tedy nahlížet na město jako na útvar, který obsahuje ta okna, dveře, domy, stromy, lidi a další prvky, které zmiňuje Schulz, ale v podstatě jsou to právě ony prvky, které dělají město městem. Čím by byla Praha bez Karlova mostu a čím by byl Liberec bez Ještědu? A čím by byla ona města bez lidí, kteří vytvářejí všechny ty konkrétní věci, unikátní stavby a prostory tak specifické pro každé město?

Při úvaze nad Schulzovým vnímáním místa vyvstává mnoho otázek: Jaké fenomény utvářejí obraz a vnímání města? Jsou tyto fenomény pro každé město stejné? A pokud ne, vytvářejí tyto fenomény onu městskou identitu specifickou pro každé město? Na tyto otázky reaguje svou teorií americký teoretik urbanistické tvorby Kevin Lynch ve svém díle *Obraz města: „Zdá se, že existuje něco jako obecný image každého města. Ten se bude do značné míry krýt i s vizemi jednotlivců.*⁵ Lynch v kapitole Image města a jeho prvky píše, že se jeho dílo snaží zaměřit spíše na fyzicky vnímatelné objekty, nicméně uznává, že se vize a vnímání jednotlivců na místo (město) mohou lišit. Také zmiňuje, že si je vědom toho, že na obraz města působí i jeho příběh, společenský význam, název nebo funkce, ale sám se drží objevování samotné formy. Má být pak snadné městský celek rozložit na pět základních prvků: cesty, okraje, oblasti, uzly a významné prvky, přičemž každý prvek významně ovlivňuje urbanistický vzhled města, ale i pohled lidí na něj: *„Cesty jsou pro většinu dotázaných hlavním městotvorným prvkem, ačkoliv jejich význam závisí na tom, jak důvěrně město znají... Význam cest se v myslích pozorovatelů ještě posílí, když si je spojí s nějakým zvláštním využitím nebo aktivitou. Washington Street v Bostonu je vynikajícím*

⁴ Christian Norberg SCHULZ, *Genius loci. Krajina, místo, architektura*, Praha 2010, s. 6.

⁵ Kevin LYNCH, *Obraz města. The Image of the City*, Praha 2004, s. 46.

*příkladem. Každý ji spojuje s nakupováním a s divadly...Tam, kde hlavní cesty postrádají identitu, anebo je jejich systém matoucí, pak je i celý image (obraz) města problematickou záležitostí.*⁶ Význam cesty podle Lynche lze vnímat i na proslulé liberecké Fügnerově ulici, kde se kumuluje vysoký počet obyvatel i návštěvníků z různých důvodů uvedených v následující kapitole. Okraje můžeme chápat jako hranice oddělených prostorů, jako například řeky, železniční koridory, hranice zástavby, opevnění a zdi ad. Lidé je mohou vnímat i jako bariéry, ale ve většině případů mají scelující charakter.

Dalším prvkem, který autor zmiňuje jsou oblasti, avšak nejsou tak podstatné pro městskou identitu: *„Oblasti jsou poměrně velké části města, které je pozorovatel schopen pojmut. Mají vždy nějaké společné vlastnosti. Lidé se snaží oblast pochopit zevnitř...Nicméně se zdá, že tyto okraje hrají jen druhotnou roli. Označují sice meze té které oblasti a mohou posílit jejich identitu, ale mají málo vlivu na jejich vlastní utváření.*⁷ S prvkem cest souvisí i uzly, které autor definuje jako ohniska, body, strategická místa ve městě, místa křížení a koncentrace (křižovatky cest) a dají se nazývat i jádry. Tyto body se vyskytují téměř v každé image a v jistých případech se mohou stát jejím hlavním rysem. Významnými prvky v obrazu města autor míní snadno rozlišitelné hmotné objekty jako budovy, obchody, hory, ale i třeba vývěsní štíty apod., které jsou dobře viditelné i přes nižší objekty a mohou se nacházet přímo ve městě nebo v jeho blízkosti. *„Většina dotázaných uváděla jako příklad nespočetné vývěsní štíty, průčelí obchodů, stromy, ale i dveřní držadla a další prvky městského prostředí. Právě tyto details jsou pro většinu pozorovatelů důležité při tvorbě image. Často právě ony vytvářejí identitu a celkovou strukturu místa a jejich význam se zvyšuje v závislosti na tom, jak se pro nás cesta stává důvěrně známou.*⁸ Lynch se domnívá, že aby konečná forma města byla uspokojující, musí se v něm uplatnit všechny prvky dohromady.

⁶ Kevin LYNCH, *Obraz města. The Image of the City*, Praha 2004, s. 46–52.

⁷ TAMTÉŽ, s. 67–70.

⁸ TAMTÉŽ, s. 48.

Při zaměření se na fenomenologii místa od Schulze a obrazu města od Lynche lze vypořádat společné aspekty vytvářející město jako takové. Schulz se zaměřuje na atmosféru, *genia loci* místa a vnímá město jako součást celku, kde hraje roli každý jev a působí na sebe navzájem (okna dělají dům a dům dělá okna, lidé tvoří město a město tvoří lidi...). Lynch se snaží držet se formy a uvádí vlastní rozdělení města na pět prvků, které když spolu vytváří harmonický celek je město úspěšné a čitelné pro lidi. Při pomyslném spojení pohledů obou autorů si lze představit to, co město představuje. Přesto není dobré vypustit i teorie mnoha dalších autorů, protože v podstatě každá teorie je kouskem skládačky celkového obrazu města.

Pro porozumění nejen názvu, ale i cíli práce je zapotřebí také podrobněji definovat pojem městská identita. Je mnoho různých úhlů, ze kterých lze na tato slova nahlížet, ovšem jejich samotná definice je komplikovaná. Existují zažitá výrazy jako národní identita, sexuální identita, vizuální identita, identita jedince ad., které při jejich vyslovení či přečtení člověk dokáže pochopit. Sice obsahově s městskou identitou nesouvisí, nicméně mají něco společné. Vždy je v jádru těchto slovních spojení individualita a jedinečnost. Identita je sama o sobě velice abstraktní a obecný pojem, ale jakmile se k němu připojí ještě jedno slovo, dáte za vznik něčemu specifickému. Identita totiž přidává na významu a unikátnosti svého nositele. Lze ji v podstatě definovat jako pocitový obraz, který odráží nejen vnější aspekty města, jejichž nositelé (nikoli výsledky) jsou v každém městě stejní (např. poloha města, velikost, správa, počet obyvatel, dopravní situace, urbanistický ráz atd.), ale také vnitřní aspekty, které dělají město jedinečné a neopakovatelné (např. etnicita, historie, kultura, městské legendy, významné osobnosti ad.). Obraz si o městě vytvářejí sami lidé a vychází z toho, co je pro dané město typické, co je v něm jedinečné a specifické. Také vždy záleží na tom, co lidé na městě shledávají unikátní, protože co člověk, to názor. Městskou identitu tedy lze na základě výše uvedených definic shrnout jako soubor prvků charakteristických pro každé město.

Městská identita je pojem známý také v oblasti grafického designu a mnohdy je vyzdvihován právě v souvislosti s identitou vizuální, kdy je vzhled a jakási identita

města použita pro jeho jednotný styl, značku, tvorbu logotypů, vizitek, razítek nebo jiných propagačních materiálů. Takto pojatá vizuální identita má město reprezentovat, propagovat, a především promlouvat k lidem a získat tím jejich zájem. To, že na vizuální identitě města záleží, není nic nového a uvědomilo si to i vedení města Liberce, které v průběhu března minulého roku vyhlásilo vítěze grafické soutěže na jednotný vizuální styl města: „*Je dobře, že město konečně bude mít jednotný vizuální styl, protože bez něj byla podoba našich propagačních materiálů rozbitá. Nový grafický manuál nám nejen usnadní práci s grafickými materiály města, ale také výrazně zpřehlední naši komunikaci s návštěvníky Liberce,*“⁹ komentoval člen rady města a zastupitelstva Ivan Langr.

Vítězné zpracování logotypu se spolu s dalšími grafickými materiály objevují po celém Liberci. Je zajímavé, že rozsah nové vizuální identity opravdu sahá až k samotným obyvatelům města: „*Šipka nahoru se ujala i v komunikaci občanů na sociálních sítích. Znak si rychle přivlastnili a používají jej ve spojení s Libercem, funguje tak nejen jako pasivní logo, ale i jako součást psaného jazyka Liberečanů.*“¹⁰ Vizuální styl, který byl libereckými občany přijat pozitivně zaujal svou jednoduchostí, čistotou, flexibilitou využití a zároveň hloubkou svého významu. Autor zvolil jako stěžejní prvek šipku směřující směrem nahoru, odkazující na dominantu města, která je pro město významná a unikátní, a tou je bezpochyby Ještěd. „*Ještě nebyl ani dokončen a už dostal prestižní cenu Augusta Perreta (1969). A co víc, je jednou z mála staveb české poválečné architektury, kterou veřejnost přijala za svou. Jako symbol celého regionu se dostal do znaků Libereckého kraje a Technické univerzity Liberec. Neobyčejně hodnotě odpovídá prohlášení národní kulturní památkou a avizovaná*

⁹ Michaela Holubec BIRTUSOVÁ, *UNESCO, teď Liberec. Záměš vyhrál soutěž na vizuální styl 5. největšího města*, dostupné online (<http://www.czechdesign.cz/temata-a-rubriky/unesco-ted-liberec-zamis-vyhral-soutez-na-vizualni-styl-5-nejvetsiho-mesta>) [citováno k 1. 3. 2018].

¹⁰ Michaela Holubec BIRTUSOVÁ, *Po dvou propadacích se město obrátilo na CZECHDESIGN*, dostupné online (<http://www.czechdesign.cz/case-studies/po-dvou-propadacich-se-mesto-obratilo-na-czechdesign>) [citováno k 1. 3. 2018].

kandidatura na zápis do Seznamu památek Světového dědictví UNESCO.“¹¹ Kulturní hodnota této stavby a okolního prostředí je mimořádná, a proto se nelze divit, že byl Ještěd zahrnut a přijat do liberecké identity: „*Maximálně jednoduchou formou jsem chtěl vyjádřit, že město Liberec je významnou moderní metropolí, která staví na bohaté historii a zároveň hledí do budoucnosti. Toto vše je symbolizováno velkým extraboldovaným L. Vedle něj se v dáli tyčí ikona celého kraje, jejíž věhlas je však světový – Ještěd – typický tvar je opět maximálně zjednodušen na šipku ^.* Dohromady tak tvoří symbol, který nezabředl v minulosti a zároveň nabízí systém komunikace města s jeho obyvateli i návštěvníky,“ uvedl autor vizuálního stylu Ondřej Zámeš.¹² Ještěd byl použit nejen jako inspirace pro vizuální styl samotného města, ale o pár let dříve i Technickou Univerzitou Liberec, jejíž logo se výslednému tvaru rozhledny a vysílače, hyperbole, více přibližuje starší verzi městského logotypu.

V Liberci jsou samozřejmě další místa, která jsou vyhledávaným turistickým cílem, například IQ Landia s IQ Parkem, Centrum Babylon nebo Technické muzeum Liberec. Jsou to všechno objekty nabízející rozmanité služby a zážitky nejen turistům, ale i obyvatelům města, kteří jsou na ně náležitě hrdí. Stále tu jsou však památky a objekty mnohem starší, které společně s výše uvedenými moderními centry tvoří kulturní propojení typické právě pro Liberec. Jedná se především o Oblastní galerii Liberec umístěnou v novorenesanční budově bývalých městských lázní, Divadlo F. X. Šaldy, Severočeské muzeum Liberec založené jako nejstarší uměleckoprůmyslové muzeum v Česku, postavené v romanticko-historizujícím stylu, dále nelze opomenout monumentální reprezentativní budovu radnice a magistrátu opět v novorenesančním stylu, zoologickou zahradu s proslulými bílými tygry (bílý tygr se stal symbolem libereckého hokejového klubu v roce 2000) a botanickou zahradu, která je nejstarší svého druhu v Čechách. Nynější podoba těchto kulturních center je mnohdy

¹¹ Miloš SOLAŘ, *Dominanta Jizerských hor. Televizní vysílač a hotel na Ještědu.*, Dějiny a současnost, Kulturně historická revue, 31, č. 5, 2009 s. 10, dostupné online (<http://dejinyasoucasnost.cz/archiv/2009/5/dominanta-jizerskych-hor/>) [citováno k 1. 3. 2018].

¹² Ondřej ZÁMEŠ, *Liberec má nové logo se šipkou. Vzešlo ze soutěže a autorem je Ondřej Zámeš*, 13. 3. 2017, dostupné online: (<https://www.designportal.cz/liberec-ma-nove-logo-se-sipkou-vzeslo-ze-souteze-a-autorem-je-ondrej-z-amis/>) [citováno k 9. 4. 2018].

zachována ještě z dob, kdy byla nově vystavěna nebo přestavěna, z doby kolem druhé poloviny 19. století a přelomu 19. a 20. století (výjimkou je zoologická zahrada, která vznikla po konci první světové války).

Kromě těchto objektů, jejichž hlavním posláním je zprostředkování nabízených služeb, se na identitě města a jeho celkovém obraze bezpochyby podílí i instituce a úřady, z nichž mnohé mají své počátky v období 19. století, kdy průmyslový rozvoj a přestavba města vyžadovala i modernější vedení, správu, vylepšenou dopravní situaci atd. (kupříkladu Šolcův dům, který byl vystavěn v letech 1771-1774, postupně renovován ve 20. století a nyní je národní památkou a sídlem správy CHKO Jizerské hory). Tyto veřejné budovy utvářely po mnoho let vnitřní infrastrukturu města a nelze je tedy opomenout. Nicméně jsou zde i instituce mladší, které si svým významem pro město nezádají s těmi staršími. Je potřeba si uvědomit, že jsou důležité nejen památky a objekty s dlouholetou tradicí, jejichž hodnota stoupá každým dnem, ale i nové, moderní památky a instituce, které se aktivně podílí na tom, aby obě tyto kategorie nezmysly z map a byly nadále pro město, ale hlavně pro lidi přínosné. Ochrana nespočívá jen ve lpění na minulém, ale v pochopení a následném nenásilném vývoji města tak, aby i následující generace mohly poznávat nejen stopy našich předků, ale i nás samotných. A proto sem patří i Technická univerzita v Liberci, Krajská vědecká knihovna v Liberci, které jsou centrem vzdělávání a slouží také jako kulturní, informativní a setkávací centra. Mezi další důležité objekty tvořící obraz města patří také proslulé Liebiegovo městečko a sídliště Domovina, které svou neobvyklou zachovalostí a silným geniem loci láká mnoho filmařů.

Vnímání města v průběhu 19. a 20. století a v současné době je možné posuzovat na **urbanismu**. Architektura stavěná v různých časových obdobích ukazuje dobové slohy, nacionální kontext, výstavnost a rozsáhlost zástavby. Každé období pro město zachovalo určitý typ zástavby. V 19. století a v letech před první světovou válkou jsou to nejprve tovární komplexy a reprezentativní veřejné budovy a komplexy zahradních měst či vilová zástavba. Během první světové války a v meziválečném období to byly dělnické kolonie a v letech poválečných s nástupem nového režimu převažují

sídlíště a obchodní centra. Procesy modernizace, které se odráží v rozsáhlé výstavbě v důsledku inovací tovární výroby, nárůstu pracovních nabídek, přílivu nových obyvatel do města, zřízení plynárny, elektrárny, zdokonalení silnic, ve výstavbě železnice a pouliční elektrické trati ad., jsou také ukázkou změn v myšlení lidí. Společnost se mění z tradiční na moderní, hospodářství upřednostňuje tovární průmyslovou výrobu před tou agrární, mobilita obyvatelstva se zvyšuje, a tím pádem i osídlení měst. Povolání se diferencují a mění, příjmy se místy zvyšují a celkově se sociálně-ekonomický sektor urbanizuje. V důsledku zdokonalení komunikací se zlepšuje obchod. Obyvatelé města se více podílejí ve veřejném životě. Mnoho továrenníků se také začíná zajímat o sociální otázku ve svých továrnách, především v důsledku dělnických bouří z roku 1844, kdy se dělnictvo ohradilo proti zavádění strojů do výroby.

Kromě inovací ve výrobě, změn krajinného rázu a urbanismu Liberce lze městskou identitu doložit i na **dobovém vnímání atmosféry** ve městě jeho obyvateli a návštěvníky. Proto je v práci hojně využito dobových výpovědí jak psaných, tak mluvených. Je důležité si uvědomit, že i když je změna městského urbanismu Liberce v průběhu posledních 200 let výrazná a místy radikální, není to jediný důkaz proměny jeho identity. Jevy, které ovlivňují libereckou městskou identitu se neprojevují jen hmotnými poznatky. Liberec je a byl místem, kde lidé své příběhy žili a žijí, ale také je dílem stavebníků, kteří měnili a stále proměňují jeho podobu podle potřeby. V podstatě není město nikdy definitivním útvarem, ale je výsledkem neustálého vývoje. Stejně tak identita města Liberce není definitivní, a je proměnlivá podle toho, jak ji určují lidé. Nicméně zkoumání pocitů a vnímání města lidmi je spíše záležitostí sociologickou nežli historickou, a proto se tato studie opírá především o vývoj městského urbanismu a jeho odraz v dobovém myšlení obyvatel a návštěvníků města: „...*krajina není jen svět, který vidíme, ale je to konstrukce, uspořádání světa, které je historicky a kulturně utvářeno...Tato kapitola používá pojem krajina ve specifickém významu, ve kterém nesejde na tom, zda vypovídáme o zastavěných městských nebo otevřených ne-městských prostorech.*

*Krajina zde vyjadřuje propojení fyzického prostředí, ve kterém lidé žijí, se světem představ, které o tomto prostředí mají. Jde o pojem propojující morfologii konkrétního území a ideologii, která se s ním pojí."*¹³

Zároveň nelze označit identitu města jen jako souhrn kladných charakteristik, neboť ji utváří mnoho faktorů, které mohou být příjemné i nepříjemné. Záleží na každém městě, na čem hodlá budovat svou identitu a jestli má snahu ji zlepšit tak, aby převažovaly ty kladné faktory, které na obyvatele a návštěvníky působí příjemně. Například pokud je ve městě znečištěné prostředí (nepříjemný faktor ovlivňující identitu města), lidé si to zapamatují a budou si město spojovat s nepořádkem. Také je důležité, aby se město snažilo na obyvatele a turisty působit příjemně, neboť lidé se neradi vrací tam, kde se jim nelíbilo. Lze si na příkladu muzea zobrazit snahu o udržení zájmu jejich návštěvníků pomocí dotazníků a evaluace. Muzeum se ptá návštěvníka, co se mu na expozici či výstavě líbilo a co by se, popřípadě, mělo změnit. Podobný přístup by měla zachovat města, aby získala informace přímo od lidí, tuto kritiku brala v potaz a aby byla schopna své jméno a identitu neustále zlepšovat. Poslední kapitola pojednávající o projektu *Pocitové mapy Liberce* se s nadsázkou dá označit jako evaluace či dotazník, protože cíleně podává lidem otázky ve snaze detekovat problematické faktory ve městě, ale zároveň zjistit ty kladné faktory.

¹³ Karolína PAUKNEROVÁ, *Cesty antropologa ve městě. O lidských smyslech, městské krajině a antropologii*. In: Blanka SOUKUPOVÁ a kol., *Cesty urbánní antropologie. Tradice. Nové směry*. Identita, Praha 2013, s. 87–88.

2 Příklad průmyslové revoluce do Evropy a její důsledky na město Liberec: Zrod moderní společnosti

Městská identita není jen pojmem vztahujícím se výlučně k moderní době. Jak už bylo zmíněno výše, Liberec je a byl domovem mnoha lidí, kteří měnili a stále jeho podobu proměňují podle potřeb. Pro pochopení současné identity Liberce je potřeba ohlédnout se do minulosti a přiblížit si určité historické milníky, které současnou identitu nejvíce ovlivnily. Jedním z těchto milníků je bezpochyby příchod průmyslové revoluce do města a změny s tím související. Průmyslová revoluce se v Liberci (tak jako v dalších evropských metropolích) nejdříve projevila v textilním odvětví. Severní Čechy mají v textilní výrobě hlubokou tradici a příchodu nových inovací předcházela řemeslná i manufakturní výroba, která z místních utvořila znalce svého řemesla. Žádné jiné odvětví v 19. století nemohlo tomu textilnímu konkurovat. Toto průmyslové odvětví ovlivnilo libereckou identitu natolik významně, že je v práci popsáno podrobněji.

Tomuto období předcházelo mnoho událostí, které svým charakterem formovaly průmyslový a hospodářský ráz města. Patenty císaře Josefa II., změny na evropském trhu a nové materiály a technologie se staly katalyzátorem ke změnám spojených s městem. Faktorem napomáhajícím k rozvoji průmyslu byla i celní politika, kterou Josef II. podporoval a chránil tak domácí výrobu.¹⁴ Byla stanovena vysoká dovozní cla, dovoz značného množství výrobků z ciziny byl zakázán. K těmto výrobkům patřily zejména produkty textilní, jejichž potřebu pro monarchii zvládala pokrýt domácí výroba. Libereckým továrníkům v textilním odvětví nahrávalo i vyhlášení kontinentální blokády na začátku 19. století a zákaz exportu britského zboží do Evropy v důsledku válek s Francií. Vítězný císař Napoleon tímto na čas značně oslabil ekonomiku svého úhlavního nepřítele a nevědomky napomohl i libereckým

¹⁴ Zdeněk JINDRA – Ivan JAKUBEC, *Hospodářský vzestup českých zemí od poloviny 18. století do konce monarchie*, Praha 2015, s. 251.

manufakturám. I ony totiž měly v Anglii svého největšího konkurenta.¹⁵ Anglické zboží bylo ceněno pro svou kvalitu a přívětivou cenu, jeho výroba byla rychlejší díky nově užitým technologiím a liberecké dílny jim v tomto odvětví svou ruční výrobou jen těžko konkurovaly. Nicméně blokáda zanikla spolu s vládou Napoleona, Evropu časem opět zaplavilo anglické zboží a menší manufaktury se musely opět smířit se silným soupeřem. Kontinentální blokáda sice přinesla přechodnou konjunkturu oboru, ale na druhou stranu způsobila ztrátu převážné části světového trhu.¹⁶

Pro období průmyslové revoluce je příznačná výstavba továren. Jejich budování v Rakouské monarchii neprobíhalo stejně rychle, a ne všude bylo přijímáno pozitivně. V Liberci bylo majoritním průmyslovým odvětvím textilnictví a doposud zde působil soukenický cech. S příchodem prvních strojů na výrobu látek se postavení cechu ve městě příliš nezměnilo. Strojů bylo pomálu, musely se obsluhovat ručně a nebyly tak výkonné, aby svou výrobou ohrožovaly existenci cechů. Strojová výroba však nutila drobné výrobce k intenzivnější práci a prodloužení pracovní doby. Proces industrializace s sebou přinášel i značná úskalí. Továrny byly nejprve stavěny uvnitř města v blízkosti řeky Nisy a později i u jejích přítoků, často mimo katastrální území města, neboť bylo na jejich fungování potřeba značné množství vody. Vysoké budovy továren s příznačnými komíny byly sice chloubou svých majitelů, ale jejich výstavba a udržitelnost nebyla snadná. Voda řeky Nisy, která sloužila k pohánění strojů, praní a barvení látek byla brzy silně znečištěna odpadem z továren. Majitelé továren, kteří měli na starost čištění odpadních vod, zde selhali a řeka se stala hygienickou závadou města. S postupem času se tovární výroba rozšiřovala, zvýšil se počet strojů, tím i náklady na výrobu látek a pohon vodní silou již nebyl pro výrobu dostačující.

Stroje pronikají do výroby až ve 20. letech 19. století na podnět rozvoje v zahraničních zemích. Plátenictví ztratilo své vedoucí postavení a zastoupilo jej

¹⁵ Srov. v knize Svatopluk TECHNIK – Vladimír RUDA, *Liberec minulosti a budoucnosti*, Liberec 1960, s. 71.

¹⁶ Milan HLAVAČKA, *České země v 19. století. Proměny společnosti v moderní době*, Praha 2014, s. 300.

bavlnářství a vlnářství. Právě v bavlnářském odvětví byly nejdříve zaváděny stroje. V počátcích byly vyráběny v menších dílnách, kde se do té doby užívalo jen jednoduchých nástrojů a ruční výroby a jako pohonu bylo využito žentourů a koňské či dobytčí síly. Časem zaniklo ruční prohazování puzeného člunku. Zavedly se tzv. Jacquardovy stavy, které umožňovaly rychlé pletení vzorovaných látek. První stavy tohoto typu, rozšířené z Francie, použil Johann Georg Berger, který se zasloužil o vznik barvírny a bělidla v nedaleké Stráži nad Nisou a stal se majitelem první privilegované manufaktury v Liberci devatenáctého století. Nebyl jediný, kdo se v tomto odvětví prosadil. Dalšími byli například šlechtic Kristián Clam-Gallas, firma Karl Ballabene a Comp. nebo jedna z nejvýznamnějších soukenických továren Siegmund, Neuhäuser a Comp. a další.

Aby textilní manufaktury na Liberecku úplně nezanikly, musely se otevřít změnám, které přinášela průmyslová revoluce. Zavádění mechanických strojů do výroby neprobíhalo rychle a hladce. Ruční výroba byla v této oblasti tradiční a zaměstnanci, kteří byli na tuto práci zvyklí, v ní byli výkonní. Mechanické stroje potřebovaly stále obsluhovat a náklady na jejich výrobu, převoz a zaškolení dělníků byly značné. Ruční výroba na tkalcovských stavech tedy po mnoho desetiletí zůstala nenahraditelnou. Zároveň (zejména, a nejen u cechů např. postřihovačů sukna) zde přetrvávala obava o přetáhnutí zákazníků, nedostatku pracovních nabídek a postupném zániku řemeslníků. Také dělníci byli znepokojeni zaváděním strojů a techniky do výroby z obav, že přijdou o práci. I přes mnohý odpor k zavádění inovací, s množstvím vzrůstajícího počtu vznikajících přádelen vlny a bavlny vzrůstala i vylepšení strojové výroby. Liberečtí podnikatelé první poloviny 19. století, kteří nedokázali svou manufakturu přeměnit na velkou továrnu, zanikli spolu se svým řemeslem.

Závratné změny a konkurenci v textilním odvětví nejlépe ustál baron Johann Liebieg, který je typický představitel tzv. gründerského období. Tento podnikatel díky svému obchodnímu talentu vybudoval z Liberce vlastní textilní impérium. Spolu s dalšími továrníky se zasloužil o výstavbu železnice Liberec-Pardubice v roce 1856 a díky

svému vlivu velice zasahoval i do vnitřních záležitostí města. Jeho význam v monarchii stoupl natolik, že 22. března roku 1867 byl Johann Liebieg povýšen na rytíře a barona samotným císařem Františkem Josefem I. a byl mu udělen znak a heslo.¹⁷ 10. února 1868 císař povýšil rytíře Johanna Liebiega do stavu svobodných pánů a znak mu polepšil.¹⁸ Poslední etapu svého života strávil Johann na svém panství na zámku ve Smiřicích, kde také roku 1870 zemřel. Po něm přebrali správu nad továrnami jeho synové Heinrich, Theodor a Johann, kteří spravovali rodinný podnik společnými silami. Hlavní slovo měl Theodor, díky němuž firma překonala krizi související s krachem vídeňské burzy z roku 1873 a také do rodinného bohatství přispěl svým sňatkem s Hyacintou Angelikou Clemensovou ze zámožné bankéřské rodiny.

Po něm přebíral rodinné dědictví jeho syn Theodor mladší, který se více než podnikatel proslavil jako automobilista. Způsobil pozdvižení, když jako první Liberečan složil řidičskou zkoušku a bylo mu vydáno „*permanentní povolení k jízdě na veřejných komunikacích*“¹⁹, konkrétně tedy dne 11. června 1895, což dokládá listina z fondu rodinného archivu Liebiegů, který je k dispozici v státním okresním archivu v Liberci. Listinu osvědčuje rada města Liberce a vlastnoručním podpisem i tehdejší starosta MUDr. Franz Bayer.²⁰ Jeho průkopnictví v oblasti automobilismu vedlo až k založení automobilky R. A. F., kterou však později odkoupila slavnější Laurin a Klement. Veškerá výroba, technická dokumentace i výrobní licence byly převzaty pod značku Laurin a Klement a postupem času se vozidla značky R. A. F. stáhla z výroby úplně. Do roku 1913 vyjelo z liberecké automobilky celkem 11 vozů.²¹

¹⁷ Státní okresní archiv v Liberci, fond Rodinný archiv Liebiegů, inventární číslo 7, číslo jednací 2, karton 7.

¹⁸ Státní okresní archiv v Liberci, fond Rodinný archiv Liebiegů, inventární číslo 10, karton 10.

¹⁹ Roman KARPASĚ a kol., *Kniha o Liberci*, Liberec 1996, s. 246.

²⁰ Státní okresní archiv v Liberci, fond Rodinný archiv Liebiegů, inventární číslo 12, číslo jednací 13 c, karton 12.

²¹ Martin TALLER a kol., *Historie a současnost podnikání na Liberecku*, Žehušice 2006, s. 78.

Tato nepříliš dlouhá, ale zároveň velmi progresivní etapa automobilismu vedla v roce 2014 nadšence z Liberce a okolí k založení Technického muzea Liberec v bývalých prostorách Libereckého výstaviště (LVT). Město se k pronájmu pavilonu Technickému muzeu odhodlalo poté, co neuspěl plán přeměnit celé výstaviště na muzeum tramvají.²² Zde jsou otevřeny tři pavilony, jeden zaměřený na dopravní prostředky, další na historii a současnost textilního odvětví a průmyslu v Liberci a v neposlední řadě pavilon s názvem *Království automobilů*, převážně s automobily amerických a anglických značek. Většina z exponátů v novém pavilonu je muzeu zapůjčena od soukromých vlastníků. Technické muzeum Liberec se však stále snaží nalézt alespoň jeden automobil značky R. A. F., protože je to unikátní liberecká značka, která je ve světě automobilismu velmi ceněná.²³

Ze slavné textilní minulosti Liberce mnoho nezbylo. Továrna, která byla na sklonku 19. a 20. století jednou z největších a nejmodernějších v monarchii se v poválečných letech přeměnila v socialistický státní podnik Textilana. Z Textilany nyní zbyla pouhá torza, která jsou připomínkou její tehdejší slávy. Nicméně nelze Liebiegům upřít jejich značný vliv na město. Dnešní Liberec se snaží na jejich odkaz upozornit turistickým okruhem nazvaným *Po stopách Liebiegů*. Liebiegové po sobě zanechali stopy především v podobě architektury a architektonických celků. Turistický okruh provází po místech, která jsou s nimi spojená, dohromady je v okruhu 17 míst: Liberecká radnice, Clarion Grand Hotel Zlatý lev, Sídliště Domovina, Hrobka rodiny Liebiegů, Johann Liebieg a Comp. (Textilana), Josefínino údolí, Liberecká výšina, Lidové sady Liberec, Liebiegovo městečko, Obchodní a živnostenská komora/Poliklinika Liberec, Lázně Františka Josefa I. (dnes Oblastní galerie Liberec), Přehradní nádrž Harcov/Liberecká přehrada, Severočeské muzeum Liberec, Vila Heinricha Liebiega

²² Gabriela VOLNÁ-GABROVÁ, *Expozice Technického muzea v Liberci nově čítá 15 luxusních aut*, 11. 4. 2014, dostupné online: (https://jablonecky.denik.cz/zpravy_region/expozice-technickeho-muzea-v-liberci-nove-cita-15-luxusnich-aut-20180411.html) [citováno k 1. 5. 2018].

²³ Gabriela VOLNÁ-GABROVÁ, *Expozice Technického muzea v Liberci nově čítá 15 luxusních aut*, 11. 4. 2014, dostupné online: (https://jablonecky.denik.cz/zpravy_region/expozice-technickeho-muzea-v-liberci-nove-cita-15-luxusnich-aut-20180411.html) [citováno k 1. 5. 2018].

(Lesní vila), Vila Johanna Liebiga mladšího (Liebiegův palác), Vila Theodora Liebiga mladšího (Liebigova vila) a Vzorový dům pro česko-německou výstavu v roce 1906/Bytový dům. Dodnes se Liberci v publikacích často přezdívá „Liebiegův Liberec“.

Liberec se v druhé polovině 19. století rozvíjel velmi dynamicky. S prudkým rozvojem technologií a následným rozšiřováním výroby některých podniků se z do té doby malého města stala druhá největší metropole v Čechách a významné průmyslové centrum. Nahrávala mu i poloha daleko od všech tradičních center. Blízkost německých hranic mu umožňovala lepší kontakt se zahraničními trhy a brzy byl Liberec (tehdy Reichenberg) zván „*zweite Landeshauptstadt, erste deutsche Stadt Böhmen*.“²⁴ Představoval hospodářské, kulturní a politické centrum německého žilvu v Čechách. Od ostatních měst se lišil také tím, že mnoho továren a průmyslových zón stálo v blízkosti, či bylo součástí středu města.²⁵ S nadsázkou lze tvrdit, že se stejným zapálením, s jakým byly v barokní éře stavěny kostely, jsou v éře průmyslové revoluce stavěny továrny. Ty se staly běžnou součástí libereckého panoramatu a jejich koncentrace v centru města později vedla k tomu, že po jejich vybourání vznikaly velké prázdné prostory uprostřed městské zástavby. Magistrát města se snažil tuto urbanistickou roztržitost mnohokrát řešit, avšak jeho snahy o regulaci města nebyly úspěšně naplněny. Ona urbanistická roztržitost města se zachovala do současnosti. Autoři Beran a Valchařová shrnují ve své knize situaci v období příchodu průmyslové revoluce Liberce velice výstižně: „*Kdysi chudá část země se stala od poloviny 19. století místem koncentrace podnikatelských aktivit celé Evropy a svým významem zastínila tradiční centra. Průmyslové podniky zde v 19. století sehrály stejnou kulturní roli jako kláštery středověku.*“²⁶ Přirovnání průmyslových podniků ke klášterům středověku je zajímavým spojením dvou protikladů. Stejně tak jako kláštery ve středověku představovaly důležitá centra vzdělanosti, průmyslové podniky se svým

²⁴ Václav UMLAUF (ed.), *Střed Liberce v proměnách staletí*, Liberec 2011, s. 82.

²⁵ Václav UMLAUF (ed.), *Střed Liberce v proměnách staletí*, Liberec 2011, s. 82.

²⁶ Lukáš BERAN – Vladislava VALCHAŘOVÁ, *Industriál Libereckého kraje. Technické stavby a průmyslová architektura. Průvodce*, Praha 2007, s. 100.

způsobem zasloužily o rozvoj průmyslu a moderního smýšlení. Toto srovnání dokládá výrazný přelom v lidském myšlení.

Rychlé společenské a kulturní změny se projevují i ve ztrátě zájmu o církve jako představitelku starého režimu, ve volbě priorit a ve vítězství technického pokroku. Církev se stále snaží oživit zájem lidu svými náboženskými aktivitami. V této době také vznikají různé církevní spolky s množstvím náboženských, sociálních, ale také nepřímých politických aktivit. Tuto problematiku výborně rozebírá kapitola Katolická církev proti moderně z knihy Hanse Künga. Zajímavým úkazem jsou i tzv. „tovární“ kostely, které někteří průmyslníci nechávali stavět v blízkosti svých podniků či na jejich výstavbu přispěli ve snaze jakéhosi pojištění vlastního spasení u posledního soudu: *„Je to zajímavý paradox, kdy draví a materialističtí průmyslníci projevovali zájem o duchovní stránku existence.“*²⁷ Například kostel svatého Vincence z Paoli byl v letech 1884-87 postaven na náklady baronesy Marie Pauliny Liebiegové v souvislosti s bytovou výstavbou, mateřskou školkou pro děti zaměstnanců továrny a dětským útlukem.²⁸ Na výstavbu kostela svatého Antonína Paduánského v roce 1909 přispěl továrník Josef Salomon (v dnešní části Liberec-Ruprechtice).²⁹

Vedení manufaktur už nebylo jen výsadou šlechty a ambiciózní podnikatelé s dost vysokým kapitálem začali hýbat věcmi v jejich prospěch. Jejich bohatství bylo nejlépe vidět na výstavnosti a odlišném architektonickém výrazu domů, které si nechali stavět. Pro podnikatele v této době také typické mecenášství. Přestože mnoho továrníků a podnikatelů dotovalo výstavbu dělnických čtvrtí či reprezentativních budov pro pozdvižení sociální a kulturní úrovně města, jejich hlavním důvodem byla reprezentace svého jména, majetku a bohatství před všemi, kdo ve městě žili či působili. Stát se mecenášem díky svému jmění a zajistit, aby nově vystavěná budova, ulice nebo rovnou čtvrť nesla jejich jméno se zdálo být jako nejvhodnější prezentace.

²⁷ Hans KÜNG, *Malé dějiny katolické církve*, Brno 2010, s. 97.

²⁸ Roman KARPASŠ a kol., *Knihy o Liberci*, Liberec 1996, s. 169.

²⁹ Roman KARPASŠ a kol., *Knihy o Liberci*, Liberec 1996, s. 580.

V polovině 19. století v Liberci žilo téměř 14 000 lidí a drtivá většina z toho byli Němci. Do města téměř německého však přicházelo víc a víc českých dělníků, zaměstnanců, živnostníků, řemeslníků, ale i vzdělavců, a na sklonku století už tvořili Češi nejméně šestinu obyvatel města, a přesto, že se ne všichni ke své národnosti veřejně hlásili, panovala mezi oběma národy nevraživost.³⁰ I když česká menšina ve městě sílila, vliv na správu veřejných záležitostí měla nulový. Němci se ve městě stále snažili udržet jakousi nadvládu všemi možnými prostředky. *“Na půdu libereckou prý oni jediná, jako nepamětní obyvatelé její, právo mají.”*³¹ Liberečtí Češi v polovině 19. století neměli možnost se národnostně projevat, neměli vlastní školy ani spolky, a pokud chtěli navštěvovat česká kázání, museli podstoupit cestu až do Žitavy. Už tehdy se objevovaly snahy osvícených jedinců o uvolnění situace, ale největší význam mělo pro liberecké Čechy založení spolku Česká beseda v roce 1863. Ale ani poté neměli Češi klid a členům spolku pracujícím u severočeských drah bylo dokonce vyhrožováno propuštěním, pokud by v něm setrvali: *„V červnu 1863 důstojně oslaveno založení České besedy. Němci liberečtí však s neláskou pohlíželi na prvý spolek český, který vznikl tak nenadále, a o němž věděli, ba byli přesvědčeni, že haniti bude záměry jejich zálučné i nekalé. Zahájili také brzy činnost svou. Již v září 1863 generální ředitel drah Gross zapověděl úředníkům Čechům, aby účastnili se ruchu besedního, a dokázal, že 40 úředníků vystoupilo ihned ze svazu České besedy. Aby rána byla citelnější, ihned dostala také Česká beseda výpověď z bytu.”*³²

Roku 1865 navštívil město český básník a spisovatel Jan Neruda. Fejeton, ve kterém popisuje svůj dojem z návštěvy města slouží jako popis tehdejší podoby Liberce. Celý text je mimo jiné zveřejněn v knize Romana Karpaše *Kniha o Liberci*,³³ který je doplněn poznámkami a překlady. Pro význam Nerudova fejetonu pro tuto studii je uveden v úplnosti zde. Po jeho přečtení si lze vytvořit vlastní představu o podobě

³⁰ Roman KARPAŠ a kol., *Kniha o Liberci*, Liberec 1996, s. 130.

³¹ Josef HEPTNER, *Zdravice Kolonie Liberecké MUDr. V. Šamánkovi*, České Besedě Liberecké při otevření Národního domu v Liberci 25. a 26. března 1905: 1863-1905, Praha 1905, s. 6.

³² Josef HEPTNER, *Zdravice Kolonie Liberecké MUDr. V. Šamánkovi*, České Besedě Liberecké při otevření Národního domu v Liberci 25. a 26. března 1905: 1863-1905, Praha 1905, s. 14.

³³ Roman KARPAŠ a kol., *Kniha o Liberci*, Liberec 1996, s. 120–122.

města: „Nepříjemný je Liberec jako málokteré město! Kdyby chtěli realisté poesii umrtvit, necht' ji internují do Liberce: za čtrnáct dní bude na ní místo pele sukno a její růžové máře budou obarveny do špinavého modra. Lidé tu vypadají jako marinovaní úhoři, místo domů jsou zde jen barvírny, Kamenice má v řečišti svém místo vody rozpuštěnou šmolku – člověka to mrzí, že alespoň nebe není zde zelené nebo červené, aby přece nějaká byla změna! Modro a nic jiného než modro, sukno a nic jiného než sukno! V zahradách rostou rámce na rozvěšení sukna, lidé shýbají se pod soukennými balíky až k zemi, buď mluví místo myšlení samou bavlnu, ano i umění je zde soukenické, divadlo patří soukeníkům a jediný nápis na něm svědčí, že je mimo chrámem umění také ještě „Tuchknappenherberge.“ Člověk má na své duši sukna pro několik zim dost, když vyjde zase z Liberce, této „zweite Landeshauptstadt. erste deutsche Stadt Böhmens.

Historie povídá, že má Liberec své jméno od jakés Liberky, opevněné hospody; pověst dí, že od jakéhos Slovana Libera; Němci ale nevěří ani historii, ani pověsti a jmenují město Reichenberg a nevědí proč. Liberec má zcela ráz města od včerejška. Kdosi vylíčil, že Liberec vypadá, jako by byl někdo dal pyšné paláce a mizerné chatrče do jednoho pytle a pak vše vysypal, ať to padne, kam padne. Pravda, chatrčí je tu dost, ale pravých paláců jsem neviděl! A ostatní domy jsou zase jen továrnami, jeden jako druhý všechny pod břidlicí a všechny s bleskosvodem; několik set stejných modelů a dohromady jmenuje se to Liberec.

Ač má Liberec pět čtvrtí jako Praha a o tucet pahorků víc než Řím, má přece pro svou roztroušenost a nepravidelnost zcela jen ráz venkovského, a sice podhorského městečka. Právě tak jak podhorské vesnice roztrušují budovky své po stránkách zcela bez pravidel, stavěli liberečtí továrníci po nížinách, jak je napadlo. Proto také má Liberec kupodivu velký objem a knihkupectví liberecká prodávají plány, které sterými názvy ulic imponují. Ovšem do většiny ulic sotva vejdeš a vlastně si již zase z ní vyšel. Továrny potřebují světla, nepřiléhají rády k budovám jiným a každou stranu továrny poctili Liberečané hned jménem ulice.

Chodil jsem po Liberci s plánem v ruce a musil do něho nahlédnout každý desátý krok. Svrchní části pahrbků jsou obyčejně neobydleny, zorané na nich líhy dodávají městu ještě venkovštější ráz. Krásným nebude Liberec nejspíš již nikdy; pravidelná Plzeň například je proti němu hotovou Florencií. Celistvý obraz nynějšího Liberce musil by se z některého okna nebes kresliti a pak ještě by vypadal Liberec jako konglomerát v mineralogické sbírce, vždy kus hlíny a pak pecka lepšího kamene.

Hrbotatost půdy je tak velká, že se tážeš mimovolně po účeli, zarachotí-li někde jednotlivý kočár; mezkové by tu byli nepoměrně líp na svém místě, než jsou koně. Do některých ulic dívá se cizinec zrovna nedůvěřivě vzhůru, kdo nemá obrovské plíce, nemůže v Liberci ani procházkou chodit. Jednu z těch krkolomných ulic nazývají Wolkengasse; mohli bychom toho jména užít pro všechny ulice a rozeznat je jenom dle čísel, „Wolkengasse Nro I., Nro II.

Jak vysoko zde stojí industrie a povzneslo-li se právě tak, jako je zde umění soukenické, zase soukenictví na umění, neodvážím se rozhodovat. Rovněž těžko určit je-li Liberec nyní opravdu bohat, poslední doba všeobecných továrnických úpadků dosti mnoho mu as ublížila. Tolik je ale jisto, že jsem nikde neviděl takové množství otrhaných dětí, jako v Liberci. Jsou to ovšem jen děti dělníků, pan továrník může kvůli těm hadrům míti dosti peněz!

Kde je nepoměrná nadvláda továrnického průmyslu, kde jsou peníze nejvyšším účelem života, brávají se často peníze za totožny se vzdělaností. Materialismus spokojuje se zevnějším leskem a demoralisuje často v každém ohledu. Abych libereckým pánům továrníkům neublížil v ohledu nijakém, cituju, že co hlavní svou duševní vlastnost s pyšným úsměvem uvádějí; Ja, das ist wahr, der Reichenberg ist grob, sehr grob!... A to hrubství není snad jen polovičaté, one snad jen pověstná ostatně dosti vídeňská Gemutlichkeit, nýbrž plné, opravdové, prahrubé hrubství! Něžné pohlaví nezdá se co do vzdělanosti také nad turnovské falešné drahokamy povznášet.

Jeden z mých sousedů při obědě v elegantním hostinci Frankovu obdržel právě od nějaké dámy list, sázel se na znamení vzdělanosti té dámy, že v dopisu nebude ani jedna pravopisná chyba. Pak jich napočítali jenom několik.

Však to bude také v Liberci brzy líp. Na škole mají nápis; Aussaat für Tugend und Weisheit a po městě mají sílu kožešníků, kteří šijou i pro nemluvnata buršácké čepice. Liberec se honosí čistě německou kulturou a bude snad již za málo desetiletí umět také německý pravopis. Prozatím musí arci i veřejná oznámení vyčkat pravopisně blaženější doby!

Školám libereckým ubývá. Na reálku přichází vždy méně českých žáků a německá vzdělanost a německý obchod mají tolik životní síly zde do sebe, že obchodní škola také již již dechu ztrácí. Podivné to důkazy vzdělanosti! A skrovné vzdělanosti obecné rovná se důstojně nevzdělanost politická. Jako se protivy všude stýkají, tak také zde jedna, a sice větší část německého občanstva indiferentně mlčí jako hrob a druhá zase křičí jako blázen. Deutsch, deutsch, deutsch; je u těchto každý šindel a každý šindelák, a kdekoliv se v jedné místnosti prodává svorně pivo, kořalka a rum, napíšíou hned na firmu; Zur deutschen Einheit. Podobným politickým výrazům učí se nyní hlavně z Neue freie Presse nečtouce mimo ni skoro nic více. Poněvadž nejsou dosti vzdělaní na čtení českých časopisů, jsou náhledy jejich velmi jednostranné; za půl tuctu dlaždiček z Hirschgrabenu ve Frankfurtu dají sebe i celé Rakousko...neboť o tom nemají ani nejmenší pochybnosti, že Liberec je hlavní věc a ostatní Rakousko že na Liberci jen tak visí. Těžiště Rakouska je přec jen v Německu; tvrdil jakýs politisující panáček vedle mne sousedu protějšímu, rodilému to Prušáku; Toť je věc zázračná; divil se uštěpačně; já posud neseznal ani jedinou věc, která by měla těžiště své mimo sebe!...Ovšem, Prušáci jsou objektivní, protože se jich naše záležitosti netýkají, a náš soused při table d'hote nemohl například také pochopit, jak k tomu přijdou Němci, že v Itálii se stále volá; morte ai Tedeschi; kdežto přece Německo nemá již po dvě století v Itálii co dělat. Liberec má také svůj lokální, několika továrníky subvencionovaný lístek. Jmenují se Reichenberger Zeitung a mimo Liberec jej tuším ani neprodávají, z příčin ovšem velmi jasných. Co do obsahu živí se odjinud, co do formy je prý nyní hrubý, byl prý ale

vyhlazenější, pokud jistá, arci že zas jen v Liberci uznávaná kapacita od redakce neodstoupila. Byvají morální firmy tak dobře akreditované, že každé slovo od nich vycházející má se vždy za rozhodně rozumné; Reichenberger Zeitung toto štěstí nemá. Zato má prý v Liberci nezvratnou pověst, co nepřítelkyně Čechů. Ukazovali mě jakožto pravý zázrak v ní jeden fejeton z Prahy (otisk z National Zeitungu), ve kterém se nám nenadávalo. Pisateli fejetonu toho líbila se Praha tak, že ho naplnila „unsagbar Wehmut“ nad jejím elegickým rázem, a poněvadž byla jeho bolest „unsagbar“, plácal na celých třech sloupcích o tom, že ten „čilý, nadaný, náruživý“ lid český musí se přec poněmčít. A to prý se stane velmi brzy, jen co Čechy – budou v celním spolku s Německem! Přísahám, že jsem to skutečně četl tištěné! Jako by se bylo posud na českých hranicích platilo z němčiny clo!

Nesnášenlivost Liberečanů má již svou historii a obdržela již svůj monument – viz Slovník náučný. Tak zle, vlastně tak hloupě arci již není, jako by bylo, když v hostinci zapovídali Francouzům zde mluvit – francouzsky nebo když běhal ulicemi libereckými po lovecku vycvičený řezník, fackující každého, kdo mluvil česky. Střední německá třída občanstva dává také již své děti „na handl“ do krajin českých, nebo praví alespoň; Budem se učit také česky, jen nás nenučte...ale ta „smetana“ liberecké společnosti je posud kyselejší než kdekoliv jinde.

Dějiny České besedy v Liberci jsou svědectvím, že musili bychom my Češi navyknout sobě mnohou a mnohou nepěknou vlastnost, než bychom dovedli vyvést něco podobného činům libereckých Němců. Vyštvali nám Besedu z bytu jejího, nechali ji žebrat přede dveřmi o přístřeší a spolek inteligentních Čechů, poněvadž té „české holotě“ nikdo a nikdo nechtěl domu svého propůjčit, musí se scházet ve skromné veřejné hospůdce.

Nebohá ta Česká beseda v Liberci! Ani nikoho nenapadne, kdo kráčí strmou Friedlandskou, že zde v tom domě, na kterém je německý nápis; Weinstube zum Ungar; mohl by být asyl libereckých Čechů. Černá tabule s oznámením u vchodu, české časopisy na stolech, Přecechtělovy a Farského obrazy po stěnách ovšem pak hned podomácku na tebe působí. Člověk je tu brzy doma a mezi svými. Známo, že musili

úředníci železniční z České besedy vystoupit na vyšší rozkaz nerozumných zuřivců, těchže lidí, kteří nyní budou žádat subvenci z autonomních českých kapes. Jeť v Liberci arci ještě dosti jiné inteligence české, úředníků v továrnách, učitelů ve školách, znáte ale jistý druh českých povah, který skryje vlastenectví pod sedmerý zámek, jakmile hrozí sebemenší nepříjemnost, znáte ten strach před ztrátou sebemenší skývy chleba!

Budem liberecké Besedě, vůbec libereckým Čechům, pomáhat zajisté všemožně, první pohnutky ale musí vycházet od tamějších Čechů samých. Liberec nazývá se s pýchou „prvním německým městem v Čechách“, a přece je tu celá čtvrtina obyvatel česká! Toho ovšem přehlížejí liberečtí velmožové zcela, tj. žádají přímo, aby vše zmizelo v zájmech a choutkách jejich. Velký počet Čechů v Liberci zdá se býti příčinou nedbalosti mnohých Čechů zdejších. Musí být již hodně zle, než počnou se Češi o vlastní svůj život starat a pak ještě jednou naproti cizímu živlu tak poddají, jak vidíme např. na pražském magistrátě. Počet Čechů v Liberci udržuje se v značnosti své přírůstky odjinud, mládež vždy se zase germanizuje. Není ale potřebí, aby se v Čechách více germanizovalo neb germanizování trpělo. Je nutno, aby již povstal v Liberci muž, jenž by soustředil kolem sebe všechny Čechy zdejší. Malými příspěvky mezi sebou mohou sobě liberečtí Češi zařídit nedělní řemeslnickou školu, svorným naléháním musí si na obci vymoci českou školu alespoň třítrídni. Pět tisíc obyvatelů českých stojí v Liberci alespoň za tolik ohledů, mnoho-li my jich máme k poměrně mnohem menší části německého obyvatelstva v Praze. My nikoho nenutíme, aby se učil česky, žádáme ale tytéž ohledy, aby se zachovaly všude k nám!“³⁴

Vcelku kriticky, ale trefně podaný fejeton „Liberec“ vyšel 8. 10. 1865 v Národních listech a přibližuje dojmy autora na město z hlediska stavebního, ale hlavně společenského. Je nabitelní, že Neruda choval nejen k městu, které na něj působilo příliš roztroušeně, ale zejména k bohatým továrníkům a německé „smetánce“,

³⁴ Takto podal Nerudovu zповěď o tehdejším Liberci historik Roman KARPAŠ a kol., *Knihy o Liberci*, Liberec 1996, s. 120–122.

Originální výtisk Národních listů je k dispozici ve zdigitalizované podobě, Jan NERUDA, *Feuilleton. Liberec*, I., Národní listy, 216, 1865, s. 1, dostupné online (<http://www.digitalniknihovna.cz/mzk/view/uuid:f2220c43-435d-11dd-b505-00145e5790ea?page=uuid:69ddf1d7-435f-11dd-b505-00145e5790ea>).

negativní emoce. Způsobovaly to především národnostní rozbroje mezi německým a českým obyvatelstvem a pronásledování spolku Česká Beseda. Neruda ve fejetonu uvažoval nad vlivem německého živlu nejen na vzhled města, ale především na jeho obyvatele. Také je paradoxem, že právě v moderním městě textilu spatřil nejvíce otrhaných dětí. Nutno však podotknout, že sociální rozdíly a problémy s chudobou panovaly vždy a všude, v tomto případě se mohly zdát v kontrastu s vyspělou tovární výrobou a vysokou koncentrací lidí ve městě více zřetelné.

Nejen Neruda, ale i národní buditelka Božena Němcová, která v Liberci sice nějaký čas žila, ale „na niž se bohužel nezachovala vzpomínka žádná“³⁵ se podle historika Karpaše v jednom ze svých dopisů o Liberci vyjádřila k úloze Čechů ve městě: „čestinu tu uslyšíte ve všech ulicích, řemeslníků jest zde mnoho Čechů, dělníci skoro veskrz Češi a služky též a na trh přijedou jen Češi. Kdyby Češi pro ty Němce nepracovali, aby mohli zbohatnout, nevím, kde by se toho nabrali, a kdyby jim Češky nevařily a nečistily, špatně by to s nimi vyhlíželo.“³⁶ Česká beseda jako jediný spolek v Liberci otevřeně hovořila o útlaku české menšiny, a proto byla Němci samozřejmě bojkotována a utlačována. Spolku Česká beseda, ale i jednotlivým Čechům mimo spolek se i tak podařilo v této nelehké situaci prosadit vlastní bohoslužby v češtině. Je skoro zázrak, že činnost spolku funguje až do současnosti, i když prošel spolek vnějšími i vnitřními krizemi, a dokonce budova, kterou jeho členové slavnostně postavili za okupace posloužila Němcům pro Hitlerjugend. Spolek tehdy sloužil jako jediné útočiště Čechů, jako ostrůvek v moři německého národa.

Národnostní spory mezi Čechy a Němci byly v Liberci pocíťovány již od revolučního roku 1848, kdy byl zde založen Spolek pro zachování německé národnosti v Čechách, ale vzrůst české emancipace v rámci monarchie byl Němcům trnem v oku. Po založení prvního českého spolku Česká beseda roku 1863, kdy se do jejího čela stává menšinový aktivista, doktor Václav Šamánek, byly napětí a protireakce ze strany Němců patrné

³⁵ Josef HEPTNER, *Stručný nástin dějin České Besedy Liberecké*, České Besedě Liberecké při otevření Národního domu v Liberci 25. a 26. března 1905: 1863-1905, Praha 1905, s. 13.

³⁶ Roman KARPAŠ a kol., *Kniha o Liberci*, Liberec 1996, s. 155.

nejvíce. Po vzniku Německého nacionálního spolku roku 1881 získávají jeho členové postupem času velký vliv na rozvoj města. A opravdu se na dlouhá desetiletí dostává správa a vedení města do rukou německých nacionálů.³⁷Německý nacionalismus byl v Liberci tak silně zakořeněn, že život české menšiny zde nebyl doopravdy vůbec snadný. Nejen, že národnostní rozbroje ovlivňovaly jakýsi sousedský život, ale útlak přicházel ze strany magistrátu. Lze to dokumentovat mimo jiné na osudech spolků a škol. Bylo zde totiž školství výlučně německé. Sice byla možnost podle ústavy z roku 1867, že při dostatečném množství dětí menšiny musí obec zřídit školu s jejich vyučovacím jazykem a lze toho dosáhnout petiční formou. I když tuto petici podepsalo na 193 žadatelů pro celkem 318 dětí, pod masivním nátlakem německého okolí vzali žadatelé svůj podpis zpět. Škola tedy mohla být zřízena jen jako soukromý ústav.

Nicméně ani tímto boj o české zastoupení v Liberci nekončí. Historik Karpaš v *Knize o Liberci* cituje vyprávění pamětníka z té doby: „Ze strany obce bylo podnikáno vše, jen aby zeslabena a zničena byla nenáviděná česká škola. Rodiče dítky své do české veřejné školy posílající vypovídání z bytu, z práce...“³⁸ Tím bojkot ze strany Němců však nekončí. Z roku 1909 se zachoval oběžník, v němž liberecká organizace Deutsche Nationalverein nabádá své příznivce: „Uvažte, že Česká škola v Liberci je semeništěm a pařeništěm silného a národně uvědomělého češství, jež ohrožuje naši německou obec, a že tuto českou školu, nám vnucenou, musíme vydržovat svými daněmi. Očekáváme proto od našich německých spoluobčanů, že zabrání všemi prostředky dalšímu vzrůstu této školy a že svého živlu jako majitelé domů a zaměstnavatelé využijí v zájmu naší národní državy.“³⁹

Zatímco česká inteligence bojovala o svobodu slova, o prosazení českého jazyka a vlastních práv v městě ovládaném Němci, vyhrocené národnostní boje, stísňené životní i sociální podmínky a celková bída vedla dělnictvo k mnoha protestům

³⁷ Libuše BÍLKOVÁ (ed.), *Liberecká radnice. 1603, 1893, 1993. Vydáno u příležitosti oslav stého výročí otevření budovy Nové radnice a třístého devadesátého výročí dokončení stavby Staré radnice*, Liberec 1993, s. 23–24.

³⁸ Roman KARPAŠ a kol., *Knih o Liberci*, Liberec 1996, s. 157.

³⁹ Roman KARPAŠ a kol., *Knih o Liberci*, Liberec 1996, s. 157.

a demonstracím. Nejznámějším protestem se stala tzv. Svárovska stávka 31. března 1870, která vypukla v podobě masové demonstrace před Liebiegovou továrnou ve Svárově, kde dělníci bojovali proti snížení mezd a zavření továrny minimálně na deset dní. Tato stávka byla rozeznána jako mnoho stávek předchozích, až za pomoci zbraní a je zapsána jako černý den dějin dělnického hnutí právě proto, že zde při střelbě do davu protestujících zemřelo sedm lidí a mnoho z nich bylo zraněno. Situace otrásla mnohými vlastenci, pronikla až za hranice země a svým poselstvím podpořila hnutí sociálních demokratů.⁴⁰ Stala dokonce inspirací pro tvorbu Antala Staška při sepsání románu *V temných vírech*.

Roztříštěnost liberecké identity jako by byla podle slov historika Romana Karpaše opravdu zakleta ve zdech zdejších ulic. Byla znatelná nejen ve vztazích obou národů, ale také na architektonickém rázu města. Liberec byl městem nepřekonatelných protipólů. Z velké části převažovaly u architektury historizující slohy, tyrolský a vídeňský styl (uplatněn hlavně na vilách), neo styly, doznívající biedermeier, méně pak prvky moderny a secese. Mísení architektonických stylů s výrazným nacionálním akcentem je na Liberci dodnes velmi patrné. Byly zde čtvrtě s vilami bohatých průmyslníků, které téměř vždy byly navrženy německými architekty podle vídeňského či tyrolského vzoru, zatímco na okrajích města byly ještě v polovině 19. století provizorní dřevěné boudy vystavěné dělníky na polích, protože ve městě nebylo kam hlavu složit a když bylo, tak nad rámec jejich finančních možností. Jak již bylo zmíněno výše, Johann Liebieg sice vyvinul snahu o vybudování důstojného ubytování pro dělníky a v Liberci vznikaly tovární byty jako ubytování pro dělníky (po vzoru anglických zahradních měst a kolonií) a v této době to znamenalo významný sociální počín, nicméně bytovou situaci pro téměř dva tisíce dělníků to zcela nevyřešilo, protože se sem dostali pouze ti zaměstnanci, kteří byli pro podnik nezbytní (např. odborné síly), nehledě na to, že jim Liebieg ještě strhával nájemné těchto bytů ze mzdy. Další iniciativa k řešení ubytování vzešla v roce 1871 tentokrát ze strany Liberecké stavební společnosti. Iniciovala výstavbu 140 bytů ve dvou řadách tří podlažních domů

⁴⁰ Vlasta BERGMANOVÁ, *Textilana v obrazech a datech*, Liberec 2008, s. 38.

tzv. hamburským systémem.⁴¹ Bohužel ani snahy Johanna Liebiega a Liberecké stavební společnosti nevzbudily v řadách libereckých průmyslníků předpokládanou odezvu, a proto v nich nadále nikdo nepokračoval. Situace proletariátu se tedy výrazně nezměnila.

K nejvýznamnějším stavebním přeměnám Liberce došlo hlavně v poslední čtvrtině 19. století. Magistrát města se toužil svou výstavností vyrovnat velkým městům a Liberec se měl stát pro Němce tím, čím byla Praha pro Čechy.⁴² Kromě průmyslových závodů se tedy začaly objevovat i reprezentativní budovy a veřejné domy, stavěné většinou podle návrhů renomovaných architektů, které dodnes připomínají odraz bohatství a moci zbohatlých průmyslníků, kteří přispívali k jejich výstavbě. Tím se zdáli jako významní pro město a úspěšní pro konkurenty, protože mohli dokázat, že si investici do luxusních staveb mohou dovolit. Město se muselo přizpůsobit vlivu rozvoje průmyslu, zvýšené populaci a dalším faktorům, a tak bylo v tomto období radikálně přestavováno. Přestaven byl střed města, kde magistrát rozhodl o demolici staré radnice v havarijním stavu a vypsal soutěž na stavbu radnice nové. Předchozí radnice stála zhruba na stejném místě jako ta současná, tedy na přirozeně vyvýšeném ostrohu města téměř uprostřed Staroměstského náměstí. Plány na výstavbu radnice postupovaly již od poloviny 19. století. Městská rada se rozhodla střed města zmodernizovat a rozšířit, stavba nové radnice totiž představovala manifestaci sebevědomého Liberce, a proto se na ní podílela i většina významných institucí a osobností města (například Liberecká spořitelna a průmyslník Franz Liebieg). V první řadě byly vykoupeny domy a pozemky na severní straně náměstí, které zabíraly místo nové zástavbě. Především šlo o měšťanské domy v soukromém vlastnictví a toto systematické odkupování proběhlo během let 1861-1877. Mezi tyto odkoupené parcely patřily hospoda U Konvice, hostinec U Slunce, dále domy čp. 181 a 182–I a hospoda U Koruny. Tyto, a ještě pár okolních objektů, byly zbourány ještě před rokem 1888, kdy započala výstavba nové radnice. První demolice objektu

⁴¹ Svatopluk TECHNIK – Vladimír RUDA, *Liberec minulosti a budoucnosti*, Liberec 1960, s. 109.

⁴² Roman KARPAŠ a kol., *Kniha o Liberci*, Liberec 1996, s. 160.

hospody U Koruny a sousedící kovárny, proběhla roku 1881 za velké účasti libereckých občanů.⁴³

Se stavbou radnice souvisel i návrh na stavbu nového kamenného divadla, které mělo být postaveno na místě divadla vyhořelého roku 1879. Vítězný návrh nové radnice v neorenesančním stylu inspirovaný radnicemi ve Vídni a Mnichově náležel architektu Franzi von Neumannovi. „*Stavba byla od začátku chápána jako ukázka německých schopností a dovedností a po stránce umělecko-řemeslné je skutečně vynikajícím dílem. Přítomnosti renomovaného architekta Neumanna, který navrhl také několik domů v Liberci, využili i frýdlantští radní a zadali mu projekt tamější radnice.*“⁴⁴ V roce 1891 navštívil ještě rozestavěnou radnici dokonce císař František Josef I. Město navštívil opět v roce 1906 u příležitosti velké výstavy, na níž byly prezentovány úspěchy a síla německého průmyslu, řemesla a kultury z celých Čech.⁴⁵ Avšak mnozí Češi považovali tehdejší Liberec za nepříjemný i přes očividnou německou hrdost: „*Do Liberce přišel jsem v srpnu 1899. Dojem celkový, zejména města vnitřního, nebyl příznivý: vedle nádherného paláce starý barák, hrozící spadnutím, uličky úzké, křivé, protékající jimi náhony ze špinavé Nisy nepůsobí příjemně. Dojmu toho nemůže zahladiti ani nová radnice na Staroměstském náměstí, ani nová čtvrť vilová Sedmidomky. Za to ruch a život na ulicích dokazuje, že jsi v městě výlučně obchodním a průmyslovém.*“⁴⁶

Díky projektu *Živá paměť Liberec – Reichenberg* je možné vidět jak český, tak německý úhel pohledu. Tento projekt vzešel z iniciativy města a Liberecké občanské společnosti o. s. v roce 2013 a má za cíl prezentovat město Liberec z méně obvyklé perspektivy. Umožňuje na webových stránkách *Místa paměti národa*⁴⁷ (či na portále

⁴³ Roman KARPAŠ a kol., *Kniha o Liberci*, Liberec 1996, s. 187.

⁴⁴ Roman KARPAŠ a kol., *Kniha o Liberci*, Liberec 1996, s. 199.

⁴⁵ Libuše BÍLKOVÁ a kol., *Liberecká radnice. 1603, 1893, 1993. Vydáno u příležitosti oslav stého výročí otevření budovy Nové radnice a třicátého devadesátého výročí dokončení stavby Staré radnice*, Liberec 1993, s. 65–66.

⁴⁶ K. V. DVOŘÁK, *První měsíc v Liberci*, České Besedě Liberecké při otevření Národního domu v Liberci 25. a 26. března 1905: 1863-1905, Praha 1905, s. 52

⁴⁷ Oficiální webové stránky, kde lze nalézt výstup projektu *Živá paměť Liberec – Reichenberg*, dostupné online: <http://www.mistapametinaroda.cz/>.

YouTube) vyslechnout příběhy zdejších pamětníků a jejich propojení s městem. Projekt je pro tuto studii důležitý, protože **mapuje různé události a místa v Liberci z pohledu pamětníků**, přibližuje město formou vyprávění a posiluje libereckou identitu zpřetrhanou historickými vlivy. Svědectví se vždy vztahují k určitým místům ve městě. Je možné si na infocentru vypůjčit audio-průvodce nebo si nahrávky stáhnout a ona místa si projít, neboť byly pro tyto účely vytvořeny i prohlídkové trasy.⁴⁸ Pamětník německé národnosti (jehož jméno nebylo u vyprávění uvedeno) také ukazuje vlastní pohled na město Liberec. Mluvené slovo bylo přeloženo z němčiny, a protože nebylo nikde uvedeno v textové podobě je v této práci uvedeno tak, jak bylo slyšeno: „*Zpětně vidím Liberec jako krásné město, je to můj domov. Všechny ty velkolepé stavby od radnice přes divadlo, lázně až po muzeum. A jak je město včleněné mezi Jizerské hory a Ještědský hřbet, to je prostě překrásné. Kdyby tomu tolik okolností neodporovalo, dokázal si představit, že bych se do Liberce vrátil. Liberec, to je můj domov.*“⁴⁹

V rámci přestavby města do podoby moderní metropole, vypisovali představitelé města urbanistické plány. Jisté snahy o přestavbu jednotlivých parcel byly vyvinuty již na konci 18. století, většinou ale nebyly zdárně dotaženy do konce, neboť architektky překvapily terénní nesrovnalosti. Svažité krajinný ráz a množství lesů obklopující město je terén téměř neurbanizovatelný. A protože v této době ještě neexistoval přesný měřičský podklad, který by terénní obtíže snížil. Nicméně i tento problém se podařilo vyřešit a práce na proměně města pokračovaly. Zásadní roli v urbanistickém vývoji města a utváření liberecké identity měl i **fenomén zahradních měst**, který přišel z Anglie spolu s průmyslovou revolucí. Tento fenomén pozměnil Liberec více než jakoukoli jinou srovnatelnou metropoli na území Čech a zůstal pro něj charakteristický až do nástupu komunistického režimu. Vznikl tak dodnes patrný kontrast mezi

⁴⁸ Adam PLUHAŘ, *Projeďte Reichenbergem na koloběžce. Se sluchátky se dozvíte o historii*, 2. 10. 2013, dostupné online: (https://liberec.idnes.cz/audiopruvodce-po-liberci-0hg-/liberec-zpravy.aspx?c=A131002_1983539_liberec-zpravy_kol) [citováno k 1. 5. 2018].

⁴⁹ Anonymní pamětník, *Budova se šťastným duchem*, Místa Paměti národa (ústní sdělení), dostupné online: (<http://www.mistapametinaroda.cz/?lc=cs&id=716&ls=cs>) [citováno k 22. 4. 2018].

poklidnými statickými obytnými celky plnými zeleně a dynamickými, neustále přeměňovanými průmyslovými zónami.⁵⁰

Za nejzdařilejší plánovanou regulovanou přestavbu vedenou městem a vrchností se v odborné literatuře považuje právě výstavba sídlišť Kristiánov a Filipovo město: „Zásadním urbanistickým počinem a největším dosavadním stavebním podnikem bylo velkorysé rozšíření Liberce o dvě nová sídliště, Kristiánov a Filipovo Město. Obě byla vybudována v jeho bezprostřední blízkosti a jednalo se o regulovanou plánovanou výstavbu pod dohledem města a vrchnosti. Urbanistické řešení obou lokací je na svou dobu naprosto unikátní a na našem území téměř ojedinělé. Sídlíště byla vytyčena na principu tzv. zahradního města, a to dokonce sto let před tím, nežli byla poprvé vydána klíčová kniha Ebenezera Howarda Zahradní města budoucnosti. Je ovšem dlužno dodat, že progresivní tendence, které vykazuje urbanistické řešení obou sídlišť, kontrastuje s velmi formálním pojetím jednotlivých domů. Charakter zahradního města souvisí zejména s podélnou dispozicí domů, podmíněnou možností vytápět obě krajní části objektu.“⁵¹

Fenomén zahradních měst je pro další urbanistický vývoj Liberce klíčový. Jeho využití při výstavbě Kristiánova, Filipova města a vilové zástavby určovalo jeho specifickou podobu: „Příznačným rysem Liberce jsou zejména mimořádně rozlehlé vilové čtvrti, které co do kvality a rozsahu nemají na našem území téměř obdoby. Při jejich rozvoji, úzce souvisejícím s průmyslovou konjunkturou, sehrál klíčovou roli na přelomu 19. a 20. století především fenomén tzv. zahradních měst, který se posléze stal jedním z charakteristických znaků města a zůstal pro něj signifikantní až do 50. let 20. století.“⁵² Ve své době se jednalo o velice moderní záležitost. Domy byly patrové, postavené z kamene, cihel a vápenné malty podle vrchnostenských nařízení.⁵³ Nelze se tedy divit, že se do těchto nových a atraktivních čtvrtí stěhovala převážně liberecká

⁵⁰ Václav UMLAUF (ed.), *Střed Liberce v proměnách staletí*, Liberec 2011, s. 87.

⁵¹ Jaroslav ZEMAN, *Architektonický a urbanistický vývoj Liberce 1352–2006*, Praha, 2009, Diplomová práce, Univerzita Karlova v Praze, Fakulta filozofická, Ústav pro dějiny umění, s. 39.

⁵² Jaroslav ZEMAN, *Město v náruči hor*, 22. 09. 2011, dostupné online: (<http://liberec-reichenberg.net/clanky/cist/nazev/9-mesto-v-naruci-hor>) [citováno k 1. 5. 2018].

⁵³ Jaroslav ZEMAN, *Architektonický a urbanistický vývoj Liberce 1352–2006*, Praha, 2009, Diplomová práce, Univerzita Karlova v Praze, Fakulta filozofická, Ústav pro dějiny umění, s. 41–42

honorace. Kristiánov v jednom ze svých dopisů popisuje i Božena Němcová, která zde bydlela v roce 1850: „*Měli jsme špatný, studený byt, ale teď bydlíme na předměstí Christiánově a máme zdravý, čistý a příjemný byt, platíme 120 zlatých stříbrných. Od císaře máme na byt 60 zlatých – tedy jednou tolik musíme přidat. Z oken přehlédneme celé město, Ještěd a krásné to pohoří a před okny plno lipových stromořadí. Docela nablízku máme zámecký park, a tady žijeme jen v samých zahradách.*“⁵⁴

Střed města však výstavbou těchto sídlišť ztratil na přitažlivosti. Historické centrum nebylo v období výstavby Kristiánova a Filipova města tak majestátní, jak tomu je v současnosti. Naopak se ztrácelo ve stínu těchto nových celků a přirozeným středem moci se stalo až po výstavbě nové radnice a rozšíření náměstí Dr. Edvarda Beneše. Město pak k sobě v rámci ideje Velkého Liberce pozvolna připojovalo tyto vilové čtvrti a sídlištní celky. Kromě středu města zasáhly přestavby i mnohé ulice a náměstí. Rozrůstající tovární podniky často pohltily obytné domky v jejich okolí, rozrůstaly se a brzy byly součástí městského panoramatu. Jak bylo již zmíněno ve fejetonu Jana Nerudy, továrny byly běžnou součástí každodenního života a kam jen oko dohlédlo, byl vidět jejich obrovský vliv na zdejší obyvatele a identitu města. Liberec se díky obchodním aktivitám zdejších podnikatelů stal vyhledávaným centrem textilu a svým obchodním potenciálem přitahoval více zákazníků a potencionálních kupců. Rozvoj v oblasti dopravy, průmyslu i sociální oblasti bezesporu výrazně měnil tvář města. Spolu s tímto rozvojem stoupala i hodnota pozemků, zejména ve středu města, který ležel na křížení dřívějších obchodních cest. Toto vedlo ke snaze plnohodnotně využít všech stavebních parcel v této oblasti, a tak byly bloky dále zastavovány, v přízemích patricijských a měšťanských domů byly dodatečně zřizovány obchody, dvory a zahrady se zmenšovaly díky jejich vnitřní zástavbě a přilehlých přístěnků a nástaveb majitelé využívali jako ubytoven, skladů či dílen.⁵⁵ Tím vzniklo ve středu Liberce jakési centrum obchodu. Významný zásah do městské zástavby samozřejmě znamenala dřívější stavba železnice a silnic, později i stavba

⁵⁴ Václav UMLAUF (ed.), *Střed Liberce v proměnách staletí*, Liberec 2011, s. 75.

⁵⁵ Srov. Svatopluk TECHNIK – Vladimír RUDA, *Liberec minulosti a budoucnosti*, Liberec 1960, s. 100.

tramvajového systému skrze město. Už v této době vyplynula potřeba úpravy plochy mezi nádražím a městem, vzhledem ke kopcovitému rázu krajiny.

Magistrát pod nadvládou Němců viděl budoucnost Liberce jako moderní metropole a pěstovali **ideu tzv. Velkého Liberce**, kdy se menší městské celky a okolní obce měly připojit k městu a aktivně podporovat jeho rozvoj. Na přelomu století již tvořilo město s okolními obcemi v podstatě jeden celek, ale idea jako taková byla dotažena až během připojení Sudet k Německu. Němci totiž cítili, že jsou konečně kompletní. Předchozí společenský vývoj ve městě, v monarchii a později v republice přirozeně nahrával německé národnosti defacto až do konce druhé světové války. Sice došlo k jakémusi uvolnění poměrů za první republiky, o to více se ale Němci snažili separovat a připojit ke své opravdové německé vlasti.

Pamětník Rudolf Pilař v rámci projektu *Živá paměť Liberec, Místa paměti národa* vzpomíná na napětí mezi Čechy a Němci v době, kdy spolu ještě žili v jednom městě a jedné zemi: „*Spolek Beseda, letos slavíme 150 let. Mí předkové, teta, strejda, ti byli tenkrát členové Besedy už. Vlastně se ten spolek založil asi tak, aby ta česká menšina měla nějaké opodstatnění mezi tou německou silou tady, aby bylo taky vidět že tu jsou a že tu existují. Takže oni pak i ten hotel si koupili, ten barák dali dohromady. To koupila Beseda, oni to opravili a dali to dohromady, ale ono tam tenkrát bylo i víc, tam i chodili jeden čas trénovat, zpívat, takže se to využívalo ve vícero směrech. Jedna věc ale je, že za války to převzali Němci, tam měli nějaké, nevím...jo mládež tam byla, takže se to dost jako ničilo, no po válce to Bolševici zase zabrali no a restaurace z toho dělaly skladiště. Kde, co potřebovali odložit tak to bylo tam na půdách rozložený, hospoda fungovala, ale nedali do toho korunu do údržby. Takže ten objekt, když se vrátil tak se dostal do dost devastujícího stavu. Už to, že mezi tou širokou německou základnou tady existoval ostrůvek česky mluvících lidí, který si byli vzájemně blízcí a snažili se tady žít no tak to už byl takovej přínos, že si to lidi, kteří tuhle nechodí si to neumí ani uvědomit. Páč vemte si, že za Rakouska se automaticky na radnici všude mluvilo německy. Přišla První republika, Němci si stěžovali: No na poště je ředitel Čech, na dráze ředitel Čech! Ale když jste přišli na poštu k panu řediteli, tak*

ten mluvil německy a česky. Když jste přišli na dráhu k tomu, no to bylo to samý. Ale když jste přišli na radnici tak pan starosta, i když uměl česky, mluvil jenom německy. Jinak jste se s ním nedomluvili. Takže to byly ty rozdíly, který tady jako existovaly.

Pak v roce 36 kdy už ti náckové řádili a to, tak měli sraz na náměstí před radnicí, to byl holoz, fagule, že oni jim slibujou v těch fagulích večír a řvaní, ted' oni měli ty krátký kalhoty s tím padacím mostem a ty trndlíky a potom táhli z toho náměstí dolů Pražskou, Moskevskou, dole se to sešlo na Gottwald'áku na Soukenným a já jsem byl dole na Soukenným. To jde ještě dnes mráz po zádech, ten řev, ten rachot a víte ta hrůza z toho, co se může stát, kdyby se dali do toho a začali se prát. 1924 Moravcovo dítě, který pak bylo darováno Hitlerovi, že jsme byli rok v Reichu na práci. Takže já už jsem byl od ledna v tom Berlíně. No a tam jsme byli v lágru, tam co jsme byli to byl takovej horší lágr, poněvadž to bylo veliký pro všechny ty zaměstnance. No a uklízely tam nějaký ty ruský zajatci nebo to, no tak už jsme se už trošku něco dozvěděli, co se tak děje, ale ne moc páč se každěj bál z nich a toho všeho, ale jinak jsme viděli tu bídu, jak oni s nima zacházej, ale ti SSáci ani ne. Když neutíkali, tak si jich ani nevšíkali. Ale oni měli mezi sebou vždycky čtyry nebo pět, jedno kápo jako vedoucího a ten to dirigoval tu práci. A z kraje, když někdo nemohl už tak on mu klidně krumpáčem propích břicho...já vim, každěj národ se nechá zblbnout, každěj lid. No ale musí potom uznat, že byl teda zblbnutej a že jako to nebylo tak, jak si to teda představovali. Němci to prosejřili a Češi je pak fackovali.“⁵⁶

Z vyprávění pana Pilaře je patrná napjatá atmosféra, která panovala mezi Němci a Čechy jak v 19. století tak i v pozdějších letech meziválečných. Liberec byl v době svého zrodu a vývoje industriálním městem. Prošel specifickým vývojem, který ovlivnil jeho současnou podobu. Tovární objekty stály doslova uprostřed města, a to je jeden z důvodů proč zde po jejich demolici vznikly velké a prázdné nevyužité prostory. Nelze ho proto srovnávat například s Prahou nebo Hradcem Králové nebo jinými jim podobnými městy, protože ničím takovým neprošly. Ale co se

⁵⁶ Rudolf PILAŘ, *Narodit se v Reichenbergu. Žít v Liberci*, Místa Paměti národa (ústní sdělení), dostupné online: (<http://www.mistapametinaroda.cz/?lc=cs&id=707>) [citováno k 22. 4. 2018].

může zdát jako jeho mínus, mnozí berou jako plus. Liberec je charakteristický a zajímavý právě tím, že je sebou nese stigmata průmyslové éry, snaží se udržet to, co z ní zbylo a hledat pro tyto prostory nové využití a vizi do budoucna. Je místem příběhů 200 let bouřlivého vývoje.

3 Utváření městské identity v meziválečném a poválečném Liberci. Odkaz období nacismu, socialismu a normalizace na současnou podobu města

Dalším podstatným milníkem, který radikálně změnil dosavadní libereckou mentalitu a podobu města byl začátek 2. světové války a poválečné události. V této době se změnilo mnoho měst či vesnic a Liberec není výjimkou. A protože byl i za dob první republiky výrazně německý (tehdy byl sice součástí Československa, ale Němci si přesto prosadili ustavení provincie, Liberec byl tedy hlavním městem provincie Deutschböhmen a současně místem zemské vlády), není divu, že se při podstoupení Sudet více než ochotně přidal k Německé říši. Češi, kteří do té doby žili v Liberci byli bojkotováni německým obyvatelstvem, které si „Reichenberg“ privilegovaně nárokovalo a nechtělo, aby se do něj mísil český vliv.

Průběh vzniku nové republiky byl neklidný a složitý. Válka pozastavila rozvoj města a hospodářská krize, pocit křivdy Němců a čím dál více se vyostřující národnostní vztahy podnítily stávkový odpor z jejich strany, který musely rozehnat až vojenské síly československé armády. Situace po první světové válce byla nepříznivá, všude panovala bída, nedostatek a nespokojenost občanů rostla do té míry, že vyvrcholila revoltou a rabováním v libereckých nádražních skladech a různodolském zajateckém táboře.⁵⁷ V Liberci a jeho okolí započal chaos a drancování. Velkopodnikatelé německé národnosti měli také oprávněné obavy. I když byli sebevětšími Němci, mnoho z jejich majetku bylo mimo provincii Deutschböhmen a kdyby se stali občany rakouské nebo německé republiky (tedy poražených států), o tento majetek by přišli. Tito podnikatelé se chovali rezervovaně a většinou „hráli na obě strany“ podle toho, jak se jim to hodilo a která strana nabízela lepší podmínky. Nicméně ani toho distancované chování neochránilo jejich statky od drancování. Na tyto nepokoje vzpomíná pamětník Josef Kamenský,

⁵⁷ Roman KARPAŠ a kol., *Kniha o Liberci*, Liberec 1996, s. 273.

jehož vyprávění zachytil historik Roman Karpaš v *Knize o Liberci*: „V nákladní ulici poblíž konzumu železničních zaměstnanců byla skladiště Liebiegových továren, kde za války byly uskladněny vojenské ústroje. Vchod byl v místě, kde drážní koleje přetínají Nákladní třídu. Činitelé zemské vlády (...) rozhodli se poněkud uspokojit revoltující masy a rozdat z těchto erárních zásob potřebným po kusu šatu nebo obuvi. Toto rozhodnutí se rychle rozneslo a 7. listopadu čekaly u vchodu nepřehledné davy skutečně potřebných ubožáků, ale i nepotřebných chamtivců. Stěží mohli vojenští úředníci, chránění několika volkswehrmany (lidová obrana), začít s výdejem. Zapomnělo se však, že lid je krajně roztrpčen a podrážděn...a vyhověti shromážděným tisícům je i z důvodu technických naprosto vyloučeno a nemožno. A tak masy vzadu stojící viděly, že se na ně přidělu dostat nemůže, (...) nastal zezadu nápor nespokojenců, kterému slabá fronta pořadatelů neodolala a cesta k zásobám byla uvolněná...Veškeré místnosti v prostranných skladištích byly v okamžiku drancujícím lidem přeplněny...Po rabující šlapou jiní nenasyti bez ohledu, kam šlápnou, jsou tu sprosté nadávky, rány, krev, až konečně s drancujícími v prvním poschodí praská přetížený strop a řítí se dolů na ty spodní nespoutané vášnivce...Vyváželo a převáželo se veřejně a nebylo toho, kdo by tomu mohl zabránit...Byly oprávněné obavy, že po vyplenění rozměrného skladiště se půjde jinam...Hned sestavena setnina, nasazena ostrá bodla a pod vedením Votočka, Brunclíka a Kamenského postupováno v Nákladní ulici od růžodolské pošty krůček za krůčkem bez jakéhokoliv násilí. Lidé dříve rozvášnění pomalu ustupovali, poněvadž pojednou viděli proti sobě ukázněné vojíny, jejichž levé rameno bylo označeno bílou páskou a čepice kokardami ve slovanských barvách...Ve dvou hodinách drancující rozeznáni, skladiště obsazeno a zbytky zásob zachráněny pro nově se rodící československý stát...“⁵⁸

Výše zmíněná situace byla bohužel jednou z mnoha. Pohraničí bylo pro územní správu Československé republiky velmi nestabilní, neboť Němci se zde cítili jako právoplatní obyvatelé a rozhodně nechtěli vznikem nového státu riskovat to, že přijdou o své majetky a privilegia. Na podzim roku 1919 se do Liberce se vrátil i německý

⁵⁸ Roman KARPAŠ a kol., *Knihy o Liberci*, Liberec 1996, s. 273.

nacionalista Lodgman von Auen, který dříve organizoval odboj proti vzniku československého státu (prezident Masaryk vyhlásil 10. srpna amnestii pro všechny, kteří organizovali tento odboj) a ihned zorganizoval návštěvy pohraničních měst na nichž prohlašoval: „*Nikdy se nesmíříme s rolí poražených, nikdy se nehodláme smířit se skutečností, že máme být pouhou menšinou v tomto státě...Má-li tato republika zájem o to, aby si nás udržela, pak nám musí poskytnout všechny práva, jež požadujeme.*“⁵⁹ Avšak do této situace nebylo v novém demokratickém státě možno příliš zasahovat. Československá vláda se zavázala i ke svobodě národnostní a tedy, že se nebudou rušit německé školy a úřady budou přístupny všem občanům bez rozdílu národnosti.⁶⁰ Postoj prezidenta Masaryka k německé menšině byl znám již od jeho příjezdu do Prahy 22. prosince 1918: „*Pokud předně běží o Němce v našich zemích, je náš program znám dávno; území obývané Němci je území naše a zůstane naším. My jsme budovali svůj stát, my jsme jej udrželi, my jej budujeme znova; přál bych si, aby Němci na tom pracovali s námi – to by byla lepší politika než jejich pochybné úsilí nyní...Nikdo nám nemůže zazlívát, budeme-li po tolika letech trpkých zkušeností opatrní, ale ujišťuji, že minority v našem státě budou požívat úplných národních práv a občanské rovnoprávnosti...Vybudováním opravdu demokratické samosprávy mámě vhodný prostředek pro rozřešení národnostní otázky.*“⁶¹

Po první světové válce byla ekonomika celkově oslabena, zhoršil se dovoz i vývoz zboží kvůli ztrátě velkých odbytišť a zároveň svět ochromila hospodářská krize. Rodina Liebiegů, kteří s jistou nadsázkou znamenali pro Liberec totéž, co Baťa pro Zlín, se také museli přizpůsobit nastalé situaci. Tím, že přizpůsobili své podniky válečné výrobě se jim podařilo válku relativně klidně přežít. Nicméně výstavní a okázalé výstavby přelomu 19. a 20. století už nebyla jejich doména. Architektura se soustředila na obytnou funkci, a tak vznikaly nové činžovní domy, vilové čtvrti pro státní úředníky a buržoazii (i v tomto období nadále dominoval fenomén zahradních měst). Liebiegové již v roce 1911 zadali práci na založení dělnické kolonie zvané

⁵⁹ Roman KARPASŠ a kol., *Kniha o Liberci*, Liberec 1996, s. 276.

⁶⁰ TAMTÉŽ, s. 276.

⁶¹ TAMTÉŽ, s. 276.

Liebiegovo městečko, jehož výstavba byla dokončena až v roce 1923: „S budováním rozsáhlé kolonie začala firma ještě před první světovou válkou. Upustila od zamýšlené stavby velkých činžovních domů a rozhodla se pro menší domy, většinou se dvěma až čtyřmi místnostmi. Každý domek měl také svou zahrádku, ač někdy opravdu miniaturních rozměrů. Valná většina bytů již disponovala samostatnou kuchyní a alespoň dvěma obytnými místnostmi, přičemž samozřejmostí byla rovněž toaleta. Ve výstavbě domů pro své zaměstnance pokračoval Theodor Liebieg i později a ve 20. letech věnovala firma na budování kolonie cca. 14 miliónů korun. Kvalitou tyto byty předčily úroveň průměrných bytů v tehdejší Liberci. Valnou většinu obyvatel tvořili zaměstnanci, o něž měl Liebieg pro jejich odborné znalosti zájem. Početné žádosti různých úředníků zaměstnaných jinde o pronájem bytu proto firma odmítala a jen zcela výjimečně byl poskytnut osobám, na nichž firmě opravdu záleželo, např. vyšším státním úředníkům. Nájemné v těchto domech bylo sice nižší nežli v ostatních domech v Liberci, přesto však Liebieg ani po této stránce neprodělal.“⁶² Vnuč Theodor, který převzal po otci vedení společnosti se tak přiblížil k ideji soběstačnosti, kterou pěstil již jeho děd Johann Liebieg.

Dodnes zachované Liebiegovo městečko slouží jako zrcadlo tehdejší architektury a na návštěvníky a obyvatele působí jeho nepochybný genius loci. Městečko je natolik autentické, že i přes pár úprav jeho obyvateli zde mnoho režisérů natáčelo dobové snímky. ČTK po rozhovoru s Petrem Freiwillingem ze zdejšího Národního památkového ústavu uvedla, že město Liberec má v plánu prohlášení této lokality památkovou zónou: „Tato zcela unikátní lokalita zahradního města patří k tomu nejcennějšímu, co v Liberci máme...Jedná se spíše o nedopatření, že tato oblast už dávno není památkovou zónou.“⁶³

⁶² Jaroslav ZEMAN, *Architektonický a urbanistický vývoj Liberce 1352–2006*, Praha, 2009, Diplomová práce, Univerzita Karlova v Praze, Fakulta filozofická, Ústav pro dějiny umění, s. 95.

⁶³ Česká tisková kancelář, *Liberec chce prohlásit Liebiegovo městečko za památkovou zónu*, 7. 4. 2017, dostupné online: (<http://www.ceskatelevize.cz/ct24/regiony/2080461-liberec-chce-prohlasit-liebiegovo-mestecko-za-pamatkovou-zonu>) [citováno k 22. 4. 2018].

Další kolonií vzniklou téměř ve stejném časovém úseku je komplex zvaný Domovina, určený pro válečné vysloužilce a invalidy, kteří v Liebiegově továrně pracovali: „*Spolu s Theodorem Liebiegem se na tomto podniku částečně podílelo také město, které mělo na své náklady vystavět čtyři domy. Po dokončení v roce 1921 Theodor von Liebieg předal kolonii městu, a to ji následně převzalo do své správy. Sídliště je situováno na jižním svahu Monstrančního vrchu a je ohraničeno ulicemi U Domoviny, U Černého dolu a Energetiků, která jím prochází. Urbanistická osnova kolonie je zpracována obdobným způsobem jako v Liebiegově městečku, kdy jsou objekty seskupeny podél křivolakých komunikací, sledujících průběh vrstevnic. Širší obvodová komunikace obepíná celé sídliště a užší uličky zajišťují přístup k jednotlivým domkům. V některých partiích kolonie domy svou štítovou orientací ke komunikaci evokují téměř rostlou, vesnickou zástavbu. Oproti Liebiegovu městečku obsahuje téměř typové rodinné domky, buď izolované nebo sdružené do dvojdomů či trojdomů.*“⁶⁴ Podle památkářů si zaslouží stejnou pozornost jako Liebiegovo městečko, právě proto, jak je jeho architektonický styl výjimečný. Mísí se zde prvky doznívající secese s prvky moderny a nově nastupujícího „*heimatstilu*“, oficiálního ideologicky orientovaného stylu třetí říše. Jednalo se o styl, který v sobě propojoval tradicionalistickou romantizující architekturu s důrazem na návaznost k tradičním německým rurálním domům a měl být kontrastem k internacionálním proudům.⁶⁵

Problémem se památkářům zdají necitelné úpravy ze strany obyvatel oblasti Domoviny: „*Vadí jim také odstraňování typických dřevěných okenic a nahrazování střešních pálených tašek,*“⁶⁶ tvrdí mluvčí libereckého magistrátu Jana Kodymová. Prohlášení této lokality památkovou zónou by těmito úpravám, které mění charakter místa, zabránilo. Celá věc je v jednání, a proto nezbývá než čekat, jak ministerstvo

⁶⁴ Jaroslav ZEMAN, *Architektonický a urbanistický vývoj Liberce 1352–2006*, Praha, 2009, Diplomová práce, Univerzita Karlova v Praze, Fakulta filozofická, Ústav pro dějiny umění, s. 100.

⁶⁵ Václav UMLAUF (ed.), *Střed Liberce v proměnách staletí*, Liberec 2011, s. 93.

⁶⁶ Jana PŠENIČKOVÁ, *Liberec chce rozšířit památkovou zónu. Uvažuje o sídlišti pro veterány*, 21. 5. 2017, dostupné online: (https://liberec.idnes.cz/liberec-chce-rozsirit-pamatkovou-zonu-o-sidliste-domovina-pat-/liberec-zpravy.aspx?c=A170519_134923_liberec-zpravy_tm) [citováno k 29. 4. 2018].

kultury rozhodne. Prozatím jsou v Liberci dvě památkové zóny, a to centrum města a okolí Masarykovy ulice (viz obrázek č. 6).

Stavební činnost se také soustředila na dopravu jako na důležitý městotvorný činitel. Kromě tramvajové dopravy, která vznikla na počátku 19. století, se ve městě začaly objevovat i autobusy a větší počet automobilů. Dopravní situace se stala naléhavější především v době konání výstavních trhů,⁶⁷ což vedlo k potřebám úprav a rozšíření ulic a komunikací. Byly tedy vypracovány první studie, které řešily odklon dopravy z historického středu města. Inženýr Lehmann a architekt Kerl přišli s myšlenkou na vznik tunelu, jímž by se docílilo propojení údolí Nisy a Jizerského potoka. Tento ambiciózní plán však narazil na nezájem dosud samostatných okolních obcí a k jeho realizaci nedošlo. Rozsáhlé úpravy dopravní situace byly podniknuty až v roce 1945. Stejně tak návrhy na zlepšení organizace dopravy, které by ulehčily historickému středu města, narážely na právní a finanční překážky. Nebylo možné střed města upravovat, když si vlastníci domů vybudovaných v této lokalitě tyto změny nepřáli. Tyto vlastnické vztahy se vyřešily také po roce 1945, kdy většinu majetku získalo město a mohlo pak s tímto majetkem zacházet dle svého uvážení.

Ačkoli se československá vláda snažila urovnávat spory s Němci na svém území, situace zde byla složitá a touha Němců odpoutat se od Československa a připojit se i s územím k Německé říši byla příliš velká. A po podepsání Mnichovské dohody se tužby těchto Němců vyplnily. Sudety připadly Třetí říši a veškeré české obyvatelstvo bylo vyhnáno do vnitrozemí. S nástupem nového režimu proběhly i nutné změny v liberecké správě. Liberec se stal hlavním městem nové sudetské župy a sídlem místodržícího Konrada Henleina, který byl mimo jiné rodákem z Vratislavic (dnešní část Liberce). Město ale právě pro to, že bylo natolik německým, nebylo válkou nijak silněji zasaženo. Nicméně je zde místo, které nacistickému režimu podlehl – liberecká židovská synagoga, která byla, jako mnoho židovských objektů, zničena a vypálena za Křišťálové noci.

⁶⁷ Roman KARPAŠ a kol., *Kniha o Liberci*, Liberec 1996, s. 290.

Osud liberecké synagogy je sice tragický, ale i z jejího popela vzešla pozitivní myšlenka. V současné době totiž na jejím místě stojí Krajská vědecká knihovna, která byla dokončena v roce 2000, ale její návrhy a plánování probíhalo roky dopředu. Pamětnice Věra Vohlídalová vypráví příběh vzniku nové knihovny díky projektu *Živá paměť Liberec – Reichenberg, Místa paměti národa*: „*To souviselo vlastně s tím mým životem, že nejsem tak úplně Češka, i když jsem se za ní léta považovala, protože přeci jenom mám ty předky polský, mám německý. Tak najednou mi docházelo, že bych s tím něco měla dělat, že bych přes tu kulturu se ty fondy, který jsou určitým dědictvím, že bych prostě měla oživit a zpřístupnit vlastně paměť našich předků. Takže to byla taková věc, která se potom vlastně zhodnotila v té symbolice té nové knihovny. Mě se podařilo přece jenom díky tomu, že musíme stavět, vzhledem k tomu že se ten barák rozpadne, tak na ministerstvu bylo rozhodnutí ano – postavíme novou knihovnu. My jsme tehdy seděli s panem Jelínkem, který tehdy zastupoval předsedu Židovské obce, že oni by to strašně chtěli. Dobře knihovna, oni by že chtěli tam nějaký památníček nebo tak. A manžel říkal; No a proč by tam nemohla být synagoga? - a já jsem se toho hned chytla, pan Jelínek říkal; Co? A to by šlo? – a já říkám; Tak to prostě zkusíme.*

Tehdy přišla ta myšlenka napsat Havlovi. Že by šlo o knihovnu, která by byla na pozemku Židovské obce, že to je knihovna, která obsahuje také fondy německých obyvatel, tzv. Sudetika, že by šlo o jakýsi symbolický odškodnění za vypálenou synagogu, která na tom pozemku byla, že bychom mohli oslovit Německo, aby na to přispěli a že by vlastně šlo o takový jakýsi smíření. Museli jsme vypsat architektonickou soutěž, ta byla vyzvaná. Takže to, co vzniklo teda vlastně ten, sice synagoga byl kužel, taková rotunda jako, a to jsme my se Židovskou obcí jsme řekli; To takhle nemůže bejt – to evokovalo komín že jo a teď když jsme si představili osudy Židů, Osvětím a tak, to tam nemůže bejt. Až teda architekt do Prahy začal studovat v muzeu židovským že jo, až přišel na tenhle ten nápad s tou další symbolikou. Triangl. S tím jsme právě ve světě absolutně vítězili, a to otvíralo nám cestu a věhlas té knihovny. V nově vznikající demokratické společnosti jsme chtěli nějakým způsobem taky chránit menšiny a jejich postavení vylepšit a tak dále. Tak vznikla vlastně stavba, která je přes

ty tři pozemky jakoby chrání tu synagogu a všechno co pod ní je, ty fondy, tu paměť těch předchůdců našich a těch který prezentují svoji kulturu v těch fondech a vždycky jsme říkali; A ty knihy, ty se mezi sebou nepřou; a to že ta synagoga jako je vetknuta do toho tím trianglem, tak vlastně představuje ten symbol těch tří rohů. Ty tři rohy symbolizují tři kultury, který se tady vzájemně prolínají, mají vzájemně spolu podobný kořeny nebo dokonce společný kořeny. Když se stavěla původní synagoga tady, koncem 19. století tak to platila Židovská obec, město a všechny církve na to přispěly. To bylo v té době vopravdu velikánský gesto. Takže my jsme vlastně, a to taky hodně ocenilo to německý velvyslanectví, že teda celý kus světa vlastně přispěl na tu knihovnu a synagogu.“⁶⁸ Celá myšlenka a idea kolem stavby Krajské vědecké knihovny a nové synagogy jako „stavby smíření“ je odrazem vítězství lidskosti a empatie, ale zároveň slouží jako jakési memento na události, které Liberec postihly, a na které se nesmí nikdy zapomínat: „*O tom, že je nesporně unikátní, svědčí její ojedinělé a citlivé architektonické propojení s budovou Krajské vědecké knihovny v Liberci. Má trojúhelníkový půdorys, který symbolizuje polovinu Davidovy hvězdy, a také se říká, že tento trojúhelník má symbolizovat setkávání tří kultur: české, německé a židovské. V souvislosti s Evropskou unií byl přidán ještě symbolický význam troj-zemí: Česko, Polsko, Německo. A tak je jasné, proč se této synagoze někdy přezdívá Stavba smíření.*“⁶⁹

V rámci městského urbanismu lze v období druhé světové války v Liberci zaznamenat částečnou stagnaci výstavby, zejména v oblasti veřejných a reprezentativních budov. Důvody této stagnace byly jak politické, tak ekonomické a sociální: „*Důvodem byla nejen válka a nesmírná finanční náročnost projektů, ale také říšský zákon z roku 1940, zakazující zakládání nových staveb.*“⁷⁰ Nicméně se během německé okupace

⁶⁸ Věra VOHLÍDALOVÁ, *Duše knihovny*, Místa Paměti národa (ústní sdělení), dostupné online: (<http://www.mistapametinaroda.cz/?lc=cs&id=709>) [citováno k 29. 4. 2018].

⁶⁹ Jaroslava MANNOVÁ, *V Liberci stojí nejmodernější židovská synagoga v České republice*, 20. 3. 2014, dostupné online: (http://www.rozhlas.cz/kraje/cesko/_zprava/v-liberci-stoji-nejmodernejsi-zidovska-synagoga-v-ceske-republice--1329240) [citováno k 29. 4. 2018].

⁷⁰ Jaroslav ZEMAN, *Architektonický a urbanistický vývoj Liberce 1352–2006*, Praha, 2009, Diplomová práce, Univerzita Karlova v Praze, Fakulta filozofická, Ústav pro dějiny umění, s. 51.

Československa, kdy se Liberec stal hlavním městem Říšské župy Sudety „Reichsgau Sudetenland“ **podařilo dovršit snahy o vytvoření ideje tzv. Velkého Liberce**, která byla neúspěšně prosazována již v 19. a na přelomu 20. století. Nyní, když se Liberec stal centrem župy, měl ambice stát se i jejím nejlidnatějším a ekonomicky nejstabilnějším městem. Průběh jednání o připojení na 31 okolních obcí byl překvapivě hladký. Dne 1. května 1939 se podařilo potlačit význam dosavadních lokálních středisek a město se stalo jednou z největších a nejvýznamnějších sídelních aglomerací na našem území (dosáhlo úctyhodného počtu 70 567 obyvatel).⁷¹ Od této chvíle získal Liberec onen velkoměstský charakter, který se s ním nesl i v dalších letech. Kromě dotažení ideje Velkého Liberce, nebyl urbanismus v tomto období nijak zvlášť rozvíjen. Vzniklo několik obytných staveb (např. tzv. Elektrické domy, představující ve své době nejmodernější nájemné domy ve městě, obytný a obchodní dům Herberta Ullricha či sídliště v Přemyslově ulici v duchu nacistického heimatstilu), ale jiné megalomanské plány (např. přesídlení Německé univerzity z Prahy do Liberce, či napojení na říšskou dálniční síť) zůstaly z finančních důvodů pouze na papírech.⁷²

Blížící se konec války si uvědomovalo i stále více Němců. Jejich chování se změnilo, začali se bát konce války a toho, co po ní přijde. Vědělo se však, že napříč okupovaným územím táhnou vojska Rudé armády, o kterých kolovaly děsivé pověsti.⁷³ O válce jako takové neměli liberečtí Němci ani ponětí (kromě toho, co četli v tisku či slyšeli v rozhlase), protože město de facto nezasáhla (žádné bombardování, žádné válečné fronty), takže do doby jejího konce žili relativně klidným životem: „*Je třeba si uvědomit, že Liberec patřil ke Třetí říši, lidé z velké části to byli Němci, tu konec války nevíkali, pro ně to byla prohra. Je známo, že když se dopisovatelé dostali po oficiálním konci války poprvé do Berlína, čekali, že lidé budou konec válečných útrap vítat, ale viděli jen totální zklamání z prohry. Dovolují si pochybovat, že tady to bylo jiné,*“⁷⁴

⁷¹ Václav UMLAUF (ed.), *Střed Liberce v proměnách staletí*, Liberec 2011, s. 93.

⁷² TAMTÉŽ, s. 94.

⁷³ Roman KARPASĚ a kol., *Kniha o Liberci*, Liberec 1996, s. 384.

⁷⁴ Lucie BLAŽKOVÁ, *Konec války v Liberci. To byla naivita, chaos a mrtví*, 8. 5. 2012, dostupné online: (https://liberecky.denik.cz/zpravy_region/konec-valky-v-liberci-to-byla-naivita-chaos-a-mrtvi-20120508.html) [citováno k 2. 5. 2018].

tvrdí Ivan Rous, historik ze Severočeského muzea v Liberci. Mnoho německých obyvatel opustilo Liberec ve strachu z konce války. Jednou z těchto Němců je i paní Margarete Erbenová, která Liberec opustila se svojí rodinou, když jí bylo třicet let. Její děti se s ní do města vrátily, aby jí ukázaly, jak vypadá Liberec téměř po sedmdesáti letech od jejího odchodu: „*Liberec jsem milovala... Historické centrum je hodně podobné jako před válkou, ale třeba Liebiegova textilka a mnoho dalších budov už nestojí. Náš starý svět se tolik změnil, člověk to musí umět přijmout. Alespoň se mi z něj bude lépe odcházet.*“⁷⁵

Poválečné období znamenalo pro Liberec zásadní zlom. K osvobození Československa došlo 8. května 1945, ale liberečtí Němci to neviděli jako osvobození. Netušili, co se s nimi bude dít dál: „*Dokladem nepochopení válečného vývoje byli zdejší továrníci. Například majitel firmy Elektromechanik ve Stráži (pozdější Tesla) Jakub Preh se podle archívních svědectví postavil před dělníky a řekl; Válka skončila, ale ve výrobě budeme pokračovat dál... To bylo samozřejmě velice naivní... Továrny už mezitím obsazovali Rusové, kteří tu rabovali. Bylo to pochopitelné, pro ně zdejší území patřilo Třetí říši, šlo o dobyté území, a navíc ta nenávisť k nacistům u nich byla obrovská.*“⁷⁶

Toto období bylo pro Liberec nesmírně chaotické. Rudá armáda sice do města pronikla 8. května, ale ještě jej úplně nezískala. Podle historika Ivana Rouse šlo spíše o jakýsi průzkum, po němž se armáda stáhla opět k hlavní postupové linii. Někteří liberečtí Němci dokonce před příchodem Rusů stihli vybudovat na svou obranu provizorní opevnění, které však posléze sami odstranili, když zjistili, že k nim 8. května Rusové do města nevtrhli.⁷⁷ Někteří obyvatelé dokonce prchali z města ještě dřív, než

⁷⁵ Miloslav LUBAS, *Vidět zase milovaný Liberec. Přála si stoletá Němka k narozeninám*, 16. 11. 2015, dostupné online: (https://liberec.idnes.cz/nemec-odsun-valka-revolucni-gardy-telocvicna-textilana-divadlo-lazne-12w-1liberec-zpravy.aspx?c=A150916_090921_liberec-zpravy_dtd) [citováno k 2. 5. 2018].

⁷⁶ Jana ŠVECOVÁ, *Konec války v Liberci. To byla naivita, chaos a mrtví*, 10. 5. 2015, dostupné online: (https://liberecky.denik.cz/zpravy_region/konec-valky-v-liberci-to-byla-naivita-chaos-a-mrtvi-20120508.html) [citováno k 2. 5. 2018].

⁷⁷ Oldřich SZABAN, *V Liberci se 8. května rozhodně neslavilo. Čechy prý esesáci naháněli a stříleli ještě několik dní po válce*, 8. 5. 2012, dostupné online: (<https://www.krajskelisty.cz/liberecky-kraj/okres-liberec/9553-v-liberci-se-8-kvetna-rozhodne-neslavilo-ocechy-pry-esesaci-nahaneli-a-strileli-jeste-nekolik-dni-po-valce.htm>) [citováno k 2. 5. 2018].

k osvobození vůbec došlo. Ti, kteří stihli utéct se vyhnuli násilnostem, které po osvobození Československa nastaly. Ihned po skončení druhé světové války totiž docházelo k neorganizovanému vyhošťování německého obyvatelstva. V této chaotické době chyběla autorita, která by odsun Němců zejména z pohraničí hlídala, aby nebyla porušována základní lidská práva a odsun proběhl klidně a na úrovni. A tak se těchto vyhoštění často ujímali sami lidé (ti, kteří nebyli Němci, partyzáni, dobrovolníci, ale často i vojáci), kteří byli hnáni chamtivostí, nenávistí a pocitem právoplatné odplaty. Tento osud neminul samozřejmě ani Liberec.

Prostřednictvím projektu *Živá paměť Liberec – Reichenberg, Místa paměti národa* je možné nahlédnout do vyprávění pamětníka Jana Šolce, který promluvil nejen o divokém odsunu v Liberci: *„Táta sem vyjel a když se vrátil zpátky tak říká: Poslyš já jsem si tam vybral jako člen štábu města dům, takovou vilu – tam je fůra vil v Liberci. A tak jsme vám někdy, já myslím že to bylo někdy koncem června, a ve snáz autem, táta měl Opela Kadeta, tak nás vezl přes Hodkovice – tahle silnice ještě velmi dlouho nebyla, záskalím nahoru – to vám byla zajímavá cesta. Všude ležely hakly, tanky vodstrkaný stranou. Představte si, že stoupáte tady do těch hor od těch Hodkovic, přes ty Hodkovice a cesta lemovaná vojenskejma kraksnama. To, co bylo ve válce pobitý. Přitom v Liberci se moc neválčilo. Když jsme přijeli do Liberce, tak tady v Bendlově ulici měl táta polovinu nádhernýho dvoudomku, přidělili, před náma tam bydlel vysokej důstojník SS, kterej byl současně prezidentem drážďanský banky, v Liberci. Tak si představte že tam byla, tak jak prchali, tak tam byly narovnaný ve skříních prádlo, všecko. A na tom byly pistole položený, víte, dvě. A pak tam taky byly kočky, devítiočasy na vězně. Protože tam chodili vězňové, že jo. Pro nás něco úplně cizího. A všecko vám to mělo takovou zvláštní vůni. Neznámou. Byl to luxus, teda, byl to luxus, takže jsme museli, teda rodiče okamžitě sepsat všecko co tam bylo, protože to se hlásilo do fondu Národní obnovy.*

Do mého dětství patří ty ilustrace, vidět Němce s bílou páskou přes levej rukáv nebo s červenou. Pokud měl červenou pásku Němec, tak to byl německej komunista nebo socialista – antifašista. A to bylo s razítkem, ta páska a ten směl jezdit tramvají a směl

do restaurací a všude. To byl jako náš člověk, německy mluvící, kterej dostal ten pardon z toho nacismu. No potom byli Němci, kteří nosili bílý pásky a ti nesměli do tramvaje, ti museli chodit pěšky, těm byl zapovězen přístup do veřejných budov kdysi, to byl ten akt tý msty. Ovšem mezi nimi byli i Němci, kteří měli přes tu bílou pásku černý P – to je pracující – a razítko z jednotného Národního výboru. Tak ti jako se směli taky takto pohybovat, po tom městě a všecho. Tady vznikaly jednotky tzv. RG – Revoluční gardy – ti nosili žlutý uniformy, ti byli zlí teda. To byli všecho bud' mladý lidi, kteří potřebovali mít nějaký krytí, jak se říká, to byli sadisti nebo tak. Ti tady řádili dost. A protože táta byl kriminalista a policejní lékař tak domů vozil takový ty fotky, který by děti vůbec neměly vidět, že jo. Takový to odkrejšování hrobů, takový ty dokumenty s tou...jak se vůči Němcům zasahovalo, ale to je vám zase zajímavý. Proti těm Němcům sadisticky vystupovali jenom lidi, kteří sem odněkud přitáhli nebo kteří měli špatný svědomí z kolaborace, víte. Tuhle tu věc, která byla svým způsobem zcela mimořádná a nehumánní tak byla výrazem těch měsíců a let prvních. A protože to bylo všude tak si na to dítě zvykne. A takhle si zvykaly německý děti, Hitlerjugend, na šikanování Židů, že je tloukli na ulicích a všecho. I když teda ještě pořád není odhalen, a především lidma není přijat ten zločin toho vysídlení, kdy ty lidi jeli v mraze a strašně jich pomřelo. Já si ty čísla nepamatuju, ale jako poslanec jsem se toho zúčastňoval a když sem jezdili první Sudetští Němci tak jsem se s nima stýkal. A řeknu vám, že mi bylo divně, protože i když jsem byl otevřenej a věděl jsem mnohem víc než moji vrstevníci, od táty a z toho co jsem četl ty spisy, páč když nebyl doma tak jsem otevřel ten sekretář a vytáhl jsem ty fotky, a tak jsem to všechno četl...tak mě jako opravdu bylo divně tomu všemu naslouchat...pociťoval jsem tu, byť jsem to neuměl filozoficky pojmenovat, ale tu metafyzickou odpovědnost za to co se dělo teda.

Ten náš Liberec je jako malá Amerika. A ještě líp malá Austrálie. Odcházeli tam lidi nejstatečnější, používali často nečistejch metod, aby se prosadili. Do tý Austrálie vozili vězně, ale jejich potomci dneska, už druhý, třetí generace těží z toho, co se jim geny přeneslo z tý statečnosti a síly těch prvních průkopníků. A ten Liberec získal velmi

mnoho, že sem přišli nejenom lidi nadšený, ale i dobrodruzi toho roku 45. Tady bylo hodně dobrodruhů, hodně se kradlo, ty vily se vykrádaly a prostě to, o tom se zbytečně nemluví. Ale právě, on ten člověk měl na mysli, říkal; Jejich děti, vnuci už dávno jsou lidi úplně jiný, a to město je městem silným.“⁷⁸

K tzv. divokému odsunu, při kterém bylo vysídleno nejvíce německého obyvatelstva, přispěly i dekrety prezidenta Beneše, které sice nenařizovaly provedení odsunu německé menšiny, ale řada lidí si je vyložila po svém a své plenění a násilnosti zakryli touto legislativou. Šlo hlavně o dva dekrety, které dodnes vyvolávají vlnu kritiky, pro jejich v celku nenávistný až protiústavní obsah: *Dekret prezidenta republiky č. 108/1945 Sb., o konfiskaci nepřátelského majetku a Fondech národní obnovy*,⁷⁹ z 25. října 1945. a *Dekret prezidenta republiky č. 16/1945 Sb., o potrestání nacistických zločinců a jejich pomahačů a o mimořádných lidových soudech*⁸⁰ (tzv. velký retribuční dekret). Tyto, a ještě další dekrety podepřely další státní a správní vývoj a de facto podpořily nástup totalitního komunistického režimu, neboť obsahovaly i rozsáhlé vyvlastnění podílu v obchodních společnostech, které tento režim podporoval. Němci stali terčem nenávisti za krutost napáchanou během druhé světové války. Kateřina Lozoviuková z katedry historie liberecké Technické univerzity uvedla: „V roce 1945 bylo z Liberecka vyhnáno nejméně padesát osm tisíc Němců...Další utekli sami – především do americké okupační zóny. Výraznou roli při divokém odsunu sehrála armáda a místní správní úřady.“⁸¹ Jednotky Revoluční gardy, které v této době vznikaly, mnohdy prováděly zvěrstva srovnatelná s těmi nacistickými. Horší na tom bylo to, že často nedokázaly rozlišit provinilé a nevinné Němce, a proto tato „odplata“ postihla všechny. Mnoho Němců nesla realitu odsunu

⁷⁸ Jan ŠOLC, *Divoký sever* Místa Paměti národa (ústní sdělení), dostupné online: (<http://www.mistapametinaroda.cz/?lc=cs&id=708>) [citováno k 29. 4. 2018].

⁷⁹ Roman KARPAŠ a kol., *Kniha o Liberci*, Liberec 1996, s. 390.

⁸⁰ TAMTÉŽ, s. 390.

⁸¹ Miloslav LUBAS, *Smrt byla milejší než odsun. Přes šest set Němců spáchalo sebevraždu*, 8. 6. 2015, dostupné online: (https://liberec.idnes.cz/odsun-nemcu-v-pohranici-0sp-/liberec-zpravy.aspx?c=A150608_153445_liber-ec-zpravy_tm) [citováno k 29. 4. 2018].

natolik těžce, že raději spáchali sebevraždu.⁸² Toto období je černou skvrnou na liberecké historii, avšak stále je potřeba si ho připomínat, protože jak říká jedno přísloví: „*kdo nezná svou minulost je odsouzen ji opakovat.*“

Odsun měl pro Liberec nedozírné následky. Ve městě se po vysídlení původních obyvatel začala utvářet nová společnost bez oněch tradičních vazeb a bez vztahu k městu, což vedlo k neporozumění městskému prostoru a nepochopení zdejšího genia loci: „*Liberec sice nikdy nebyl významně poškozen bombardováním, ale přesto by ho nově příchozí obyvatelé nechali zbourat a vystavět znovu.*“⁸³ Noví obyvatelé necítili potřebu navazovat na specifickou německou kulturu, a tak byla v podstatě přetržena kontinuita nejen mentální, ale i urbanistická, což se později projevilo i na nové výstavbě. Tato nová výstavba většinou neměla žádnou historickou či krajinnou vazbu s městem, a tedy dala za vznik dodnes patrné směsici stylů a tvarů různých budov, které spolu mnohdy neladí a vytváří nesourodé ostrůvky architektury.

Po roce 1945 převzali moc komunisté, obecní samospráva byla nahrazena systémem národních výborů a zanikl tak i liberecký magistrát. Liberecký okres a město samo nemělo s osídlováním nových obyvatel problém. Liberec byl všude známý jako výstavní metropole severu, což lákalo velké množství lidí. Po vysídlení většiny německých obyvatel sice nebyl na čas problém s bydlením, avšak byl nedostatek bytů vhodných pro kvalifikované pracovníky, kterých byl v Liberci nedostatek a bylo jich potřeba pro vybudování „nového“ města (drtivá většina kvalifikovaných pracovníků dříve či později odešla či byla odsunuta). Nehledě na to, že mnoho dosavadních bytů ne zcela vyhovovalo hygienickým a bezpečnostním požadavkům, některé byly poškozeny či v takovém stavu, že se beztak musely odstranit. Tyto, a ještě další důvody vedly k rozsáhlým demolicím, přestavbám a asanacím částí města a k tomu, že na svých původních místech zůstalo stát jen několik objektů, které právě dodnes působí jako součást zvláštní směsice urbanismu připomínající zašlou slávu města. Asanace se totiž

⁸² Miloslav LUBAS, *Smrt byla milejší než odsun. Přes šest set Němců spáchalo sebevraždu*, 8. 6. 2015, dostupné online: (https://liberec.idnes.cz/odsun-nemcu-v-pohranici-0sp-/liberec-zpravy.aspx?c=A150608_153445_liberec-zpravy_tm) [citováno k 29. 4. 2018].

⁸³ Václav UMLAUF (ed.), *Střed Liberce v proměnách staletí*, Liberec 2011, s. 103.

prováděly především přímo v městském centru (viz obrázek č. 7), spolu s bouráním probíhaly i v rámci stavby nové městské infrastruktury a v podstatě tak, že co překáželo nové komunikaci, bylo odstraněno či přestavěno (např. hotel National na ulici 1. máje, ulice 1. máje, která měla promenádní ráz a vedla od nádraží do centra vymizela téměř úplně nebo situace na Šaldově náměstí, která nyní připomíná spíše křižovatku).⁸⁴ Likvidace původní liberecké architektury zpečetila roku 1976 demolice evangelického kostela na náměstí Českých bratří: „*Kostel, který byl ještě v roce 1972 součástí volebního programu díky své dobré akustice jako budoucí koncertní síň, odezněl posledním akordem, který z něj udělal hromadu kamení.*“⁸⁵ Veřejná správa nově nastoupeného režimu si tyto změny mohla dovolit, protože drtivá většina objektů po válce připadla městu.

Po Vítězném únoru roku 1948 se komunistický režim i v Liberci tak, jako po celé zemi, snažil upevnit svou moc. Vedení města se snažilo o likvidaci zdejších církevních objektů a zrušení církve, zároveň byla zakázána činnost mnoha spolků a stupňující se politický nátlak vedl k vykonstruovaným monstrprocesům. V *Knize o Liberci* je popsán případ libereckého rodáka Otakara Raulíma: „*Nebyl politickým pracovníkem, nepřipravoval žádný odboj a jeho obžaloba je do puntíku vymyšlená. Provinil se tím, že dceři jednoho člena ilegální skupiny z Jablonecka na otázku, zda by mohl jako voják opatřit vysílačku nebo zbraně, odpověděl v legraci u piva: Slečno, třeba dvě vysílačky a pro vás klidně i kulomet... Od té doby ji neviděl a vzpomněl si na ni, až když ho čtyři dny před Vánocemi 1949 zatkli. U soudu se dověděl, že byl určen k vyhození přehradní hráze na Souši, a vrcholem překvapení bylo, že mu studijní pobyt na jazykovém kursu ve francouzském Bordeaux v letech 1946-1947 vynesl nálepku špiona. Vojenský senát v Praze ho odsoudil, že jako příslušník lidově demokratické armády vešel ve styk s agenty cizí mocnosti a usiloval o zvrát státoprávního zřízení. Úroveň soudu dokumentuje závěr prokurátora; Vy jste horší než vrah, ten má namířeno proti jedné, dvěma, nanejvýše třem osobám, ale vy proti celé dělnické třídě... Pan Raulím si odseděl téměř 14 a půl roku ve věznicích s vyšší kázní, odkud vyšel – protože se na něj,*

⁸⁴ Václav UMLAUF (ed.), *Střed Liberce v proměnách staletí*, Liberec 2011, s. 105.

⁸⁵ TAMTÉŽ, s. 105.

*jako na údajného agenta imperialistické rozvědky, nevztahovala amnestie – až 26. dubna 1964.*⁸⁶

Další příběh z projektu *Živá paměť Liberec – Reichenberg, Místa paměti národa* je o paní Blance Včelákové, která se na rozdíl od pana Raulíma doopravdy připojila k odbojové skupině. Skupina byla však rozkryta dřív, než se jakákoli odbojová akce stihla uskutečnit: „... *No a tam jsme čekali půl roku na soud a v červnu jsme měli monstrproces v Liberci v Lidových sadech a jako diváky jsme tam měli mladé milicionáře...tam byly židle nastavený nějak, velký jako divadlo. Tady před náma byla velká tabule. Na tý tabuli byla jedna puška taková nějaká a jeden revolver a to byl, tím jsme chtěli rozvrátit republiku. S tím. A na to poukazovali, že to byly zbraně... Kolik vás bylo v té skupině? (otázka novináře; poznámku vložila M. Zachařová) ...27. Ale voni u nás byli Esenbáci, ti měli přeci všichni zbraně. Tak je tam nemohli vystavět že jo. No ten proces trval tři dny a dostala jsem 16 roků trestu. Já jsem tam u toho soudu řekla, že mě bili a že kdyby byli řekli, že jsem zabila tatínka, tak že bych byla řekla že jo. Nikdo z tech chlapů (odbojářů; poznámku vložila M. Zachařová), ty byli zmlácený, nikdo to neřek jenom já jsem to řekla. Za ty facky. Voni Vás bili? Ano. Voni Vás bili? Ano Voni Vás bili? Ano. Udělejte poznámku, řekli zapisovateli...*“⁸⁷

Tvrdé praktiky komunistického režimu se nevyhnuly ani Liberci. Popsat období padesátých let tohoto města z historického hlediska je obtížné. Archivní materiály nejsou utříděné a jsou často nekompletní. Tisk psal málo konkrétních a objektivních informací, a proto lze skládat obraz identity města aspoň z vyprávění pamětníků. Napětí ve společnosti je citelné, nejvíce 21. 8. 1968, kdy do Československé socialistické republiky vtrhla vojska Varšavské smlouvy. Liberecký občan Karel Preisler na tuto událost vzpomíná: „*Ráno někdo zavolal, že nás okupují Rusáci. Bylo to asi v pět hodin ráno. Jen jsem se oblékl a šel na náměstí a tam už projížděly tanky. Lidé*

⁸⁶ Roman KARPAŠ a kol., *Kniha o Liberci*, Liberec 1996, s. 417.

⁸⁷ Blanka VČELÁKOVÁ, *Monstrproces v Lidových sadech*, Místa Paměti národa (ústní sdělení), dostupné online: (<http://www.mistapametinaroda.cz/?lc=cs&id=1287>) [citováno k 2. 5. 2018].

po nich házeli rajčata a vše, co bylo po ruce. Materiálu bylo dost, právě se opravovala radnice,"⁸⁸ Jeden sovětský voják začal střílet do davu a devět lidí zde zahynulo.

Těmto, ale i dalším obětím komunistického režimu byl v Liberci postaven netradiční památník v podobě velkého zrcadla: „... jeho koncept je univerzální a prakticky přenositelný kamkoliv. Představuje kvádr o velikosti 3,2 x 4,5 x 0,7 metru. Dvě největší plochy jsou tvořeny zrcadlovými skly o tloušťce 18 mm a váze 800 kg (každé) a vsazeny do černého ocelového rámu. Mohutný objekt je lehce odražen od země a jako by se vznášel několik centimetrů nad terénem. Jeho skla jsou lehce transparentní, a kromě odrazu tak můžete částečně vidět skrz. To ale zaznamenáte až z těsné blízkosti. Celý památník pak připomíná černý monolit z úvodní scény legendárního filmu 2001: Vesmírná odysea. Památník jako černá díra Památník se neobejde bez přítomnosti lidí. Sám představuje pouze prázdný otvor jiné reality. Jakousi vadu v celistvém prostředí. Černou díru. V některých situacích vypadá, jako kdyby byl průhledný, když odráží stromy před sebou, které pak splývají se stromy za ním. Když se dostanete do jeho zorného úhlu (nikoliv on do vašeho), jste jím přitahováni... V uctivé vzdálenosti několika metrů zjistíte díky nápisu v zemi, že se jedná o objekt věnovaný "obětem komunismu 1948-1989". Když se ale přiblížíte až těsně k němu, přečtete si v jeho zrcadle větu, která by bez něj byla nečitelná (je zrcadlově obrácená). Říká: Sám v sobě hledej, zda svobodu bráníš, ctíš, nebo omezuješ... Je to silné sdělení a každého přiměje k zamyšlení. A to je také nejpodstatnějším účelem každého památníku. Přimět k zastavení a zamyšlení. Autorům se zkrátka podařilo naplnit jejich srozumitelný koncept; Památník svým řešením reflektuje rakovinný charakter komunismu, jenž během 40 let svého trvání prorostl celou naší společností. Hlavním motivem je zrcadlení. Rozhodování, kdo je obětí a kdo tyranem, je přeneseno na každého, kdo k němu přijde. Každý je nucen pohlédnout sám sobě do očí..."⁸⁹

⁸⁸ Aleš VÁVRA, *Srpen 1968. V Liberci devět mrtvých*, 21. 8. 2008, dostupné online: (https://liberecky.denik.cz/zpravy_region/srpen--v-liberci-devet-mrtvych20080821.html) [citováno k 2. 5. 2018].

⁸⁹ Adam GEBRIAN, *Liberec se zrcadlí v památníku obětem komunismu*, 21. 4. 2011, dostupné online: (https://www.lidovky.cz/liberec-se-zrcadli-v-pamatniku-obetem-komunismu-ftk-/design.aspx?c=A110420_152400_in-bydleni_tkz) [citováno k 2. 5. 2018].

Současný nejasný střed Liberce má své kořeny právě v období poválečném, ve kterém bylo uměle vytvořeno druhé, nové tzv. dolní centrum jako technokratický střed města.⁹⁰ Tento prostor je vymezován mezi Soukenným náměstím a řekou Nisou, zahrnuje terminál MHD, ulici Fügnerovu, část města zvanou Rybníček a Perštýn. Tento nový střed měl tvořit protipól tomu historickému středu na náměstí Dr. Edvarda Beneše, ale také měl reflektovat tehdejší úspěšné realizace v okolí sekretariátu KSČ, které sloužily jako pár příkladů prezentace moci strany a výsledků jejich cestě ke „světlym zítřkům“. Nicméně realita je jiná a jako přirozený střed města tato oblast nikdy nefungovala. K rozbití městského středu přispěla i ona bytová krize, kterou město řešilo dostavbou socialistických sídlišť. Postupně tak docházelo k vysídlování obyvatel ze středu města do těchto objektů. Zatímco v první polovině 20. století dominovaly libereckému panoramatu komíny továrních komplexů, věže kostelů, radnice, vyhlídky a vilová zástavba, v druhé polovině 20. století jsou to sídliště, široké silnice a masivní demolice.

Bylo transformováno i horní centrum města s náměstím Dr. Edvarda Beneše, Šaldovo a Nerudovo náměstí. Na Nerudově náměstí vyrostla budova Telekomunikační stanice správy spojů, nedaleká stavby Oblastního ústavu geodézie a Podniku výpočetní techniky zničily dosavadního intimního genia loci části zvané Filipovo město. Na místě bývalého náměstí/tržiště bylo vybudováno parkoviště a stejně tak tomu bylo i v případě náměstí Sokolovského. Rozšíření tramvajových kolejí a silnic dál přetvářelo charakter městského středu, který byl definitivně roztržěn pozdější stavbou OC Plaza a OC Fórum. *„Od konce 60. let se započalo s masivní výstavbou panelových sídlišť, která znamenala jeden z nejtvrdějších zásahů do intravilánu města. Předimenzovaným, typizovaným sídlištěm, vyznačujícím se nízkou úrovní konceptu i provedení, se podařilo téměř potlačit dosavadní zahradní charakter města. Dalším výrazným rysem tohoto období byly plošné demolice staré zástavby (zejména v dolním centru města), kdy pokračoval trend započatý výstavbou výškových budov během 20. a 30. let na Soukenném náměstí. Tyto zásahy probíhaly bez*

⁹⁰ Václav UMLAUF (ed.), *Střed Liberce v proměnách staletí*, Liberec 2011, s. 105.

jakéhokoliv pochopení k hodnotám místní architektury a město bylo ochuzeno o řadu významných objektů. Zcela tak zmizela např. hodnotná klasicistní zástavba v ulici Na Bídě spolu s částí Kristiánova, či přednádraží čtvrt' včetně většiny promenádní třídy I. máje. Značně neuspořádaný a roztráštěný charakter Liberce tak ještě více vynikl a díky velkému množství demolice nově asanované plochy získaly mnohdy až periferní ráz. O to více však vyčnívají zdařilé realizace ateliéru SIAL, vedle proslulého televizního vysílače na Ještědu také stejnojmenné obchodní středisko (dnes Tesco), které se spolu se zmíněným vysílače a radnicí stalo jedním ze symbolů města. Na poli obytné výstavby byl pokles kvality v porovnání s předchozími obdobími ještě markantnější. Čestnou výjimku tvořil pouze montovaný rodinný dům Karla Hubáčka a mimořádně zdařilé realizace Jaromíra Vacka (terasové domy v ulici Na Čekance a panelový dům v Sosnové ulici).“⁹¹

70. a 80. léta 20. století přinesla rozvoj hlavně okrajových částí města. Rozvoj v těchto částech souvisel s výstavbou sídlišť a se vzrůstajícím počtem domů rostl i počet obyvatel, kteří zde chtěli žít. To způsobilo postupné vysídlování městského středu (které pokračuje dodnes) a tím pádem i vznik nových městských center. Posílil se tak polycentrický charakter Liberce.⁹² Zhruba do devadesátých let byly části původní zástavby, nevhodné k bydlení moderní společnosti, nahrazeny družstevními byty, panelovými domy či přímo novými sídlišti s budovami pro veřejné účely (zdravotní střediska, prodejny a restaurace, závodní jídelny ad.). Stavby mnohdy vznikaly i necitlivě blízko hodnotným objektům a narušovaly svou nesourodostí jejich atmosféru (sídlíště vystaveno v oblasti Kristiánov či dnešní sídliště Broumovská, tehdy Československo-sovětského přátelství vystaveno v malé vzdálenosti od Liebiegova městečka).⁹³ Panelové domy se v současné době vyskytují téměř v každé městské části Liberce. Některé jsou ještě z období socialismu, některé byly vystavovány i po roce 1989.

⁹¹ Jaroslav ZEMAN, *Architektonický a urbanistický vývoj Liberce 1352–2006*, Praha, 2009, Diplomová práce, Univerzita Karlova v Praze, Fakulta filozofická, Ústav pro dějiny umění, s. 114.

⁹² Václav UMLAUF (ed.), *Střed Liberce v proměnách staletí*, Liberec 2011, s. 115.

⁹³ TAMTÉŽ, s. 116.

Stavební éra doby komunismu nebyla k Liberci příliš laskavá. Ale je zde jedna výjimka a tou je samozřejmě televizní vysílač a horský hotel Ještěd. Jako jediná stavby z tohoto období totiž zůstala zachována do současné doby a je jedním z nosných bodů liberecké identity. Stojí na místě předchozího horského hotelu a chaty (1963), které byly v katastrofálním stavu, tudíž bylo rozhodnuto postavit na vrcholu Ještědu dvojici nových budov, hotel a televizní vysílač. Zvítězil návrh, který propojuje obě budovy v zajímavém tvaru hyperboly, která opticky splynula s vrcholkem hory a měla dobře odolat povětrnostním podmínkám. Jeho architektem je Karel Hubáček a jeho kolega Otakar Binar (interiér), kteří pracovali pod organizací SIAL (Sdružení inženýrů a architektů Liberce) za unikátní stavbu obdrželi prestižní Perettovu cenu Mezinárodní unie architektů.

Jeho současná podoba byla sice dokončena v roce 1973, ale místo, na kterém stojí pamatuje první stavby již v 18. století. Význam stavby hotelu a jeho historii mapuje historik Roman Karpaš v *Knize o Liberci*.⁹⁴ Roku 1737 zde byl poprvé vztyčen kamenný kříž, který odolával povětrnostním až do roku 1812, kdy byl pobořen nepřejícími lidmi. Byl obnoven po roce 1834, tentokrát v dřevěné podobě. Místo se stalo natolik zajímavým pro svůj výhled do krajiny, že ho navštěvovalo více a více lidí. Roku 1844 si zde manželé Haslerovi zřizují prodej občerstvení (o letních nedělích a ze surovin přinesených na vlastních zádech). Později v roce 1850 budují vlastní chatu na Ještědu a rok od roku její vzhled a služby vylepšují. Poté, co chata dosloužila vystavěli s přispěním mnoha libereckých občanů roku 1868 novou, z části kamennou. Tato chata se vylepšovala a dostavovala, aby se přizpůsobila zvýšenému turistickému ruchu. Roku 1876 zde byla vystavěna i dřevěná vyhlídková věž, vůbec první rozhledna v celé této oblasti. Tuto věž později dostal do vlastnictví nově vzniklý Německý horský spolek, který o ni pečoval až do jejího stržení v roce 1889 (věž byla po letech zchátralá). Nová kamenná rozhledna byla postavena o rok později. V této době se již uvažovalo o výstavbě nového hotelu na místě chaty. Slavnostní otevření nového objektu proběhlo v roce 1908. Nový horský hotel se stal dominantou kraje a symbolem

⁹⁴ Roman KARPAŠ a kol., *Knih o Liberci*, Liberec 1996, s. 643–645.

úspěšné činnosti Horského spolku. Díky spolku zde vznikla i sáňkařská dráha, která ještě zvýšila atraktivitu tohoto místa i města pod ním. V roce 1933 zde byla zavedena lanovka, což zvýšilo počet návštěvníků. Němečtí turisté dokonce pořádali výstupy na vrchol a zveřejňovali jména těch nejméně úspěšných. V roce 1945 jej krátce užívá Klub českých turistů a od roku 1959 začal sloužit televiznímu vysílání. Nicméně jak bylo uvedeno výše, po letech užívání byla chata i s rozhlednou v katastrofálním stavu, zejména po jejich nešťastném vyhoření v roce 1964 a to vedlo k rozhodnutí o nové přestavbě a následném vyhlášení architektonické soutěže.

Souběžně s výstavbou nového ještědského vysílače probíhala výstavba ikonického obchodního domu Ještěd, který byl jednou z prvních strukturalistických staveb v Evropě a dostal se i do učebnic architektury. Po výstavbě nabízel zboží, které bylo jinde často nedostupné, čímž lákal Liberečany k jeho návštěvě: „*A fungovalo to. Ještěd byl opravdovým místem setkávání, v Liberci to bylo snad nejdůležitější sraziště. Atmosféra tam byla dobrá, to se nakonec projevilo i za revoluce v listopadu devětaosmdesátého, kdy byl Ještěd centrem komunikace celého města. A to už se neobnoví,*“ vzpomíná tehdejší ředitel obchodního domu Jan Verl. O jeho demolici se vyjádřil takto: „*Nikdy jsem nic neřekl pro ani proti. Ale viděl jsem, že lidí, které mám rád, se bourání Ještědu dotklo. Přicházeli o symbol. Nejvíc, co mi dneska v Liberci dává Plaza a Forum, je možnost zaparkovat tam. A to je bohužel dost málo,*“⁹⁵ Objekt byl zdemolován v roce 2009 kvůli své vysoké neúspornosti (vytápění, údržba i provoz byl velice nákladný), která zatěžovala město i své nájemce. Ještě před jeho zbouráním vznikla v Liberci petice architektů a veřejnosti za jeho zachování a prohlášení kulturní památkou. Bohužel veškeré snahy těchto lidí byly marné a rozhodnutí o demolici bylo definitivní. Přesto proti tomuto rozhodnutí podal rozklad architekt Jiří Suchomel. Spor se táhl zhruba do roku 2007, kdy ministerstvo kultury jeho žádost zamítlo:

⁹⁵ Jan MIKULIČKA, *S komunisty jsem si užil, vzpomíná ředitel obchodního domu Ještěd*, 8. 7. 2016, dostupné online: (https://liberec.idnes.cz/povidani-s-autorem-sloganu-jeste-jdu-do-jestedu-janem-verlem-prz-/liberec-zpravavy.aspx?c=A160708_155300_liberec-zpravy_tm) [citováno k 2. 5. 2018].

"Ministerstvo ignorovalo názor odborníků. Zcela jasně tam převážil politický tlak a ekonomické zájmy nad odbornými stanovisky,"⁹⁶

Za zmínku stojí i Liberecké výstavní trhy (LVT), které byly vystavěny do podoby velkých hal a mají v současné době vhodné využití. V areálu LVT nyní sídlí Technické muzeum Liberec, které má pronajaty tři haly a o využití dalších prostor se prozatím jedná. Zasazení Technického muzea v Liberci do prostor bývalého výstaviště je velice účelné. Výstavní haly mají prostory jako stvořené pro expozice muzea zaměřeného na techniku. Propojení minulosti libereckého průmyslu a zdejší automobilové výroby s novodobými technologiemi a zapálením místních nadšenců dává za vznik jedinečným expozicím. Technické muzeum Liberec rok od roku atraktivnější, aktivnímu přístupu svých zaměstnanců. Po roce 1946 zde vznikl i vstupní pavilon podle plánů předního libereckého architekta Svatopluka Technika. Tento chátrající objekt, má v plánu Technické muzeum Liberec využít, aby obnovilo jeho původní restaurační účel: *„Dole, v bývalé restauraci, by bylo pro návštěvníky občerstvení a také by tu vznikl obchod se suvenýry, různými modely a dalším sortimentem. Ve všech muzeích to mají: hračky, trička, knížky a podobné upomínkové zboží. V patře by pak byla klubovna, přednášková a výstavní síň – prostě víceúčelový společenský prostor... Jde o unikátní spojení nautismu a funkcionalismu a zároveň jediná stavba, kterou zde Technik postavil,“⁹⁷*

Liberec stejně jako mnoho měst po druhé světové válce prodělal radikální změny. Tradiční sídla byla narušena, přestavěna nebo zničena. Původní obyvatelstvo bylo z města vyhnáno a nahrazeno novým, které nemělo pro jeho identitu, atmosféru a urbanismus pochopení. Vznikl tak nový polycentrický Liberec se

⁹⁶ Jan MIKULIČKA, *Nepomohly petice ani protesty. Před pěti lety padl Hubáčkův Ještěd*, 1. 4. 2014, dostupné online: (https://liberec.idnes.cz/vyroci-bourani-obchodniho-domu-jested-dxw-/liberec-zpravy.aspx?c=A140401_125819_liberec-zpravy_tm) [citováno k 2. 5. 2018].

⁹⁷ Jan MIKULIČKA, *Zchátralé Casino má naději. Technické muzeum tu chce mít obchod s klubovnou*, 2. 5. 2018, dostupné online: (https://liberec.idnes.cz/liberec-casino-technicke-muzeum-obchod-klubovna-fft-/liberec-zpravy.aspx?c=A180430_161821_liberec-zpravy_jape) [citováno k 2. 5. 2018].

stavbami bez vztahu k předchozí zástavbě. Vytratil se původní účel míst a bylo narušeno i tradiční panorama města. Stavby, které měly potenciál zase byly v pozdější době po roce 1989 vystřídány developerskými projekty.

4 Pocitová mapa Liberce jako doklad vnímání současné městské identity

Současné vnímání identity města Liberce z pohledu jeho obyvatel, ale i návštěvníků lze vypožorovat z tzv. pocitových map. Pocitové mapy jsou konceptem převzatým ze zahraničí, který využívá mentálního mapování a mentálních map. Toto mapování hraje důležitou roli při zjišťování informací o určitém okolí. Veřejnost měla možnost zúčastnit se mapování buď v rámci určité akce, ale i přes internet ve vymezeném časovém období. Na mapě, kde je vyznačena sledovaná oblast, lidé zachytili za pomoci bodů (body na hmatatelné mapě měly podobu špendlíků) své pocity z místa. Každá otázka vztahující se k místu měla určitou barvu, kterou pak měl i bod (špendlík/bod červené barvy se vztahoval k otázce bezpečnosti). Otázky mohou být obecné typu „Kde se cítíte dobře?“, „Kde jste na město hrdí?“ nebo „Kde se necítíte bezpečně?“, ale i specifitější k dané oblasti „Kde máte ve městě problém s parkováním?“, „Kde se necítíte bezpečně?“ atd. Nasbíraná data jsou následně zpracována v geografickém informačním systému, vyhodnocena a poté je možné vytvořit souhrnné mapy pro jednotlivé otázky. Pocitové mapy pomáhají nalézt a zlepšit problematické situace v daném místě, výsledky jsou využity nejčastěji jako podklad při plánování investičních akcí, při zjišťování dopravní situace, ale také jako informace o bezpečnostní situaci pro městskou policii. V českém prostředí je již využili například ve Vodňanech (Pocitová mapa Afrodity Vodňanské), v Jihlavě (v rámci předvolební kampaně sdružení Fórum Jihlava) nebo v Říčanech (v rámci akce Fórum zdravého města). Z českých výzkumníků se pocitovému mapování věnují v Olomouci na Katedře rozvojových studií, kde je realizován projekt www.pocitovemapy.cz. Je to metoda založená na subjektivních hodnoceních a pocitech, nicméně je to levný a jednoduchý způsob získání potřebných dat přímo od obyvatel a návštěvníků města.

Průběh mapování v Liberci probíhal podobně jako v Říčanech, a tedy v rámci akce Fórum Zdravého města dne 22. listopadu 2016, kterou iniciovala Národní síť zdravých

měst (do které patří i Liberec), ve spolupráci s Technickou univerzitou Liberec a Jiřím Pánkem z Univerzity Palackého v Olomouci. Mapování se přímo na akci účastnilo kolem 115 občanů a přes webové stránky se zapojilo až 992 občanů. Díky hotovým mapám se lze soustředit na otázky týkající se vnitřní i vnější městské identity a zjistit, jakým způsobem lidé Liberec vnímají a jak rada města a magistrát vyšly lidem vstříc. O výsledcích projektu pocitové mapy Liberce se lze dočíst na internetových stránkách iDNES Libereckého kraje ze dne 9. 12. 2016, ale i v tištěné podobě Libereckého deníku s datem 24. 11. 2016. Lucie Blažková z odboru strategického rozvoje a dotací libereckého magistrátu se k výsledkům vyjádřila takto: „*Výsledky se spolu s deseti největšími problémy Liberce, definovanými na fóru, předají libereckým zastupitelům. Ti musejí s výstupy z fóra do roka nějak naložit.*“⁹⁸. Také shledala zajímavým, jak odlišně vnímají různá místa starší a mladší lidé. Při zjišťování, kde lidé vnímají střed města se dostávalo různých odpovědí: „*Lidé nad čtyřicet vnímají jako centrum města i Pražskou a Moskevskou ulici nebo ulici 5. května. Naopak čtrnáctiletí nebo patnáctiletí studenti berou jako střed města nákupní centrum Fórum a Fügnerovu ulici.*“⁹⁹

Avšak město nepovažuje výsledky za definitivní, především kvůli střetu názorů lidí. Například návrh na zrušení několika parkovacích míst a jejich uvolnění k parkování pro cyklisty se setkal s odporem. Petr Švec, který je jedním ze členů Národní sítě zdravých měst uvedl: „*Zmíněné problémy ověříme anketou na webu města tak, aby se mohli zapojit i další obyvatelé.*“¹⁰⁰ Město se tedy rozhodlo pozvat veřejnost na další ročník Veřejného fóra, které se konalo dne 4. 10. 2017, aby společně projednali deset největších problémů k řešení, z nichž bylo předchozí anketou potvrzeno devět jako nejpálčivějších. Jedná se o opravu vozovky a zrychlení celého procesu oprav, upravení

⁹⁸ Jan MIKULIČKA, *Na zoologickou a na Ještěd jsou Liberečané hrdí. Nelíbí se jim Fügnerova*, dostupné online: (https://liberec.idnes.cz/pocitova-mapa-liberce-0tr-/liberec-zpravy.aspx?c=A161209_153841_liberec-zpravy_tm) [citováno k 6. 3. 2018].

⁹⁹ TAMTÉŽ

¹⁰⁰ Adam FOGL, *Liberečany trápí Fügnerka. Obyvatelé hlasovali o největších problémech města*, Liberecký deník, č. 274, dostupné online: (<http://www.pocitovemapy.cz/www/img/24112016-denik.pdf>) [citováno k 6. 3. 2018].

okolí liberecké přehrady, využití potenciálu stávajících parků, veřejných prostranství a jejich péči, celkové řešení Papírového náměstí, zlepšení prostředí Fügnerovy ulice, větší důraz na řešení romské problematiky, dokončení městského okruhu a opravení křižovatek, vystavění cyklostezek a zřízení azylového domu pro ženy. Náměstek primátora města Liberec Jan Korytář shledává diskusi ve Veřejném fóru jako potřebnou pro další rozvoj města a jeho identity: „*Pohled veřejnosti je důležitý, ukáží se tak často problémy, které z radnice nejsou tolik vidět. Těší mne, že veřejnost se těchto setkání začíná účastnit, mluvit s občany, a to i s těmi s kritickými názory, je potřeba.*“¹⁰¹ Město tedy dokázalo za pomoci aktivního zapojení svých občanů definovat hlavní problémy, kterým je potřeba věnovat zvýšenou pozornost, aby se kvalita života ve městě zlepšila. Samotné řešení zmíněných problémů města je v jednání, nicméně Odbor správy veřejného majetku Liberce přihlásil na sklonku roku 2017 do soutěže Chytrá radnice projekt *Centrální řízení technické infrastruktury*, který odborná porota soutěže ocenila jako druhý nejlepší v kategorii Veřejná doprava. Výsledky soutěže, do které se zapojilo až 64 projektů jsou dostupné v tiskové zprávě soutěže Chytré radnice.¹⁰² Tento projekt má za cíl zavést informační a naváděcí systém parkování v Liberci, který je v současné době zcela nedostatečný, dále zavedení silniční metrologie a obecné zvýšení vybavenosti komunikací a komfortu pro řidiče, zjednodušení značení a využití led technologie v novém značení ad. To svědčí o zájmu města situaci zlepšit a vyjít svým obyvatelům a turistům vstříc. Zároveň je nabíledni, že oběma stranám záleží na zpřehlednění nejen dopravní situace, ale celkové čitelnosti města. Nicméně projekt je stále otevřený, a proto zatím nelze vyvozovat další závěry.

¹⁰¹ Lucie BLAŽKOVÁ, *Liberečané hledali deset aktuálních problémů města*, dostupné online: (<http://www.liberec.cz/cz/radnice/strategie-projekty/zdrave-mesto/aktuality/liberecane-hledali-deset-aktualnich-problemu-mesta.html7>) [citováno k 6. 3. 2018].

¹⁰² Aneta NERADOVÁ, *Je chytřejší Ostrava nebo Kolín?* Tisková zpráva, Praha 31. 10. 2017, dostupné online: (http://www.chytra-radnice.cz/media/2017/10/TZ_Soutez_Chytra_radnice_2017_vysledky.pdf) [citováno k 6. 3. 2018].

4.1 Kde vnímáte centrum města?

Při mapování bylo veřejnosti předloženo sedm otázek: Kde sportujete? Kde se cítíte dobře? Kde se necítíte bezpečně? Kde vnímáte špatnou dopravní situaci? Kde jste na město hrdí? Kde je v Liberci zanedbané prostředí? Kde vnímáte centrum města? Nicméně na oficiálních stránkách projektu, kde je možné výsledky průzkumu stáhnout, je k dispozici pouze pět otázek. A protože chybí mapové podklady pro otázky „Kde sportujete?“ a „Kde se necítíte bezpečně?“ a otázka „Kde vnímáte špatnou dopravní situaci?“ není pro studii příliš podstatná, jsou v této kapitole vynechány.

Nejprve je potřeba určit střed města, od kterého se pak odvíjí i další výsledky. Jak bylo již zmíněno výše (viz strana 66), vnímání středu města se liší i generačně. Podle Lucie Blažkové z libereckého magistrátu vnímají lidé nad čtyřicet let jako centrum města Pražskou či Moskevskou ulici, ale i ulici 5. května, naopak studenti kolem patnácti a čtrnácti let vnímají jako střed města rušnou Fügnerovu ulici a přilehlé nákupní centrum Fórum. Nicméně při bližším pohledu na výslednou pocitovou mapu středu Liberce (místa označená sytě červenou barvou) lze takto vnímat i náměstí doktora Edvarda Beneše, kde se nachází liberecká radnice a divadlo F. X. Šaldy či Soukenné náměstí navazující na Fügnerovu ulici. Ve výsledku je podle mapy centrem Liberce pomyslný pruh od Fóra Liberec směrem nahoru až k divadlu F. X. Šaldy. K centru by se ještě daly přiřadit (světlejší odstíny červeného označení na mapě) přilehlá Krajská vědecká knihovna v bývalé budově synagogy, obchodní centrum Plaza, Dům kultury, bývalý dům České besedy nebo zámek Liberec. V této oblasti se také nachází hojné množství různých kaváren, hotelů, restaurací a obchodů, které podporují zvýšenou kumulaci lidí a jsou z ní živы. Lokalita tak vytváří mnohdy oceňované, ale i mnohdy zavrhané propojení kultury minulosti a současnosti.

Nicméně je zajímavé vzít v potaz věkovou hranici občanů, kteří se do projektu zapojili. Je evidentní, že mnoho mladých vnímá střed města právě poblíž obchodních center, ale otázkou je proč? I když tato otázka není primárním tématem této studie, lze uvažovat o utváření jakési megalomanské konzumní identity současné doby, která cílí na mladé

lidi a nutí je vnímat tato obchodní centra jako pomyslný střed města jenom proto, že tudy denně projde na tisíce lidí a že se zde koncentrují různé obchody, prodejny, půjčovny, butiky a jiná zařízení. Přitom centra jako taková mají dlouhou tradici, která sahá již do antiky. Architekt Filip Landa se v kapitole věnované poválečné socialistické výstavbě Liberce v knize *Střed Liberce v proměnách staletí* vyjadřuje právě k obchodním centrům Plaza a Fórum. Kritizuje názvy těchto středisek, která se svými názvy snaží přiblížit těm z antiky a snaží se budít dojem středu města, přičemž ani jedno by z antického vnímání prostoru nemohlo plnit účel centra: „*Římské forum po vzoru řecké agory utvářelo veřejný prostor ve středu antického města a sloužilo k setkávání a diskuzi, jednalo se o centrum politického, tedy obecního života. Bylo obvykle situované do místa křížení dvou hlavních os (severojižní cardo a východozápadní decumanus). Stejně tak plaza znamená náměstí, obecní střed. Strážlivý urbanistický náhled říká, že komerční development v megalomanské podobě, jak ji známe z Liberce, není hoden nacházet se v centrální části města, protože je spíše periferním typem zástavby. A to jak z hlediska měřítka, tak z hlediska dopravních komplikací, které obdobné projekty do městského centra přinášejí.*“¹⁰³ Architekt Landa vysvětluje tolerování těchto názvů a konzumního stylu života odrážejícího se nyní i v urbanismu jako „*pomýlení hodnot*“ a tvrdí, že jsme svědky „*převrácené hierarchie sídelního horizontu, jež by měl být mimo jiné reprezentantem určité hodnotové hierarchie.*“¹⁰⁴ Toto pomýlení hodnot a současný vzhled města klade za vinu úpadkovému urbanistickému vývoji po roce 1990, který byl poznamenán změnou paradigmat, postupnou ztrátou profilu textilního města, dominancí konzumu, vysokou provázaností politiky s manažerskou sférou a absence jasné architektonické vize.¹⁰⁵ Nedává Liberci příliš velkou šanci na vzkříšení své slavné urbanistické historie a identity, protože se obává, že vazby mezi minulostí již přetrhala komunistická a socialistická éra a že v současné době je společnost vedena vlastními materialistickými cíli a ovlivněna politickou mocí.

¹⁰³ Václav UMLAUF (ed.), *Střed Liberce v proměnách staletí*, Liberec 2011, s. 120.

¹⁰⁴ TAMTÉŽ, s. 120.

¹⁰⁵ TAMTÉŽ, s. 121.

Bohužel pro Liberec žádný z těchto faktorů není pro smysluplný rozvoj města žádoucí. Vzhled města a jeho architektonický charakter se tedy jeví chaoticky a nečitelně, avšak právě ona čitelnost a jakási image městského prostředí hraje pozorovatelů důležitou roli. Podle Kevina Lynche se město s vysokou mírou zjevnosti, čitelnosti či zřetelnosti jeví jako dobře utvářené, výrazné a obdivuhodné: „*Vzbudí pozornost našich smyslů a tím i zájem se na věci hlouběji podílet. Smyslové vnímání takového prostředí se tím nejenom zpřehlední, ale také rozšíří a prohloubí. Město pak začneme po čase vidět jako vysoce kontinuální systém s výraznými, jasně propojenými částmi.*“¹⁰⁶

¹⁰⁶ Kevin LYNCH, *Obraz města. The Image of the City*, Praha 2004, s. 10.

4.2 Kde je v Liberci zanedbané prostředí?

Otázka *Kde je v Liberci zanedbané prostředí?* poukazuje, jaká místa v Liberci shledávají jeho obyvatelé a návštěvníci zanedbanými, znečištěnými či nevhodně využitými. Výsledky pocitových map ukazují, že se jedná o místa v pomyslném středu města: oblast Fügnerovy ulice a přilehlého centra Fórum Liberec, okolí ulic Papírová a na Příkopě, dále v blízkých částech tohoto pomyslného centra: autobusový terminál, část Liberce zvaná Na Perštýně a dále menší park u ulice 1. Máje, přilehlý parčík u libereckého zámku, ale i vzdálenější prostory: okolí Harcovské přehrady či areál bývalé Textilany (viz obrázek č. 2).

Sami lidé již dříve, než vůbec vznikl projekt pocitových map upozorňovali na problematiku zanedbaných místech Liberce. Již roku 2011 vznikl soubor fotografií těchto pochybných míst, které byly zveřejněny na webových stránkách Libereckého deníku pod názvem *Zanedbané kouty města: Víme, či je to ostuda!*¹⁰⁷ Editoři deníku apelují na občany, aby zveřejnili pod fotografiemi i svůj názor a upozornili na téma formou diskuse. Snaží se také zodpovědět otázku, kdo zanedbané objekty vlastní nebo má na jejich osudu podíl: „*Víte o dalších nepěkných místech? Napište, zjistíme, komu patří! Pište na liberecky@denik.cz*“¹⁰⁸

Mezi první fotografie patří ruiny bývalé restaurace Kůlna stojící na Ruprechtické ulici, nedaleko od luxusního restaurantu Ambiente: „*Podle svědků byla budova prázdná snad tři roky, vloni navíc vyhořela (pozn. autora: rok 2008). Koho byste se mohli zeptat, co se s ruinou bude dít dál? Parcela č. 1978, na ní stojící zbytky restaurace, i některé okolní parcely patří Karlu Pytlounovi z Vratislavic!*“ uvádí pod zhotovenou

¹⁰⁷ Jana PATKOVÁ, *Zanedbané kouty města. Víme, či je to ostuda!*, 2. 2. 2011, dostupné online: (https://liberecky.denik.cz/zpravy_region/zanedbane-kouty-mesta-vime-ci-je-to-ostuda20110202.html) [citováno k 24. 3. 2018].

¹⁰⁸ Jana PATKOVÁ, *Zanedbané kouty města. Víme, či je to ostuda!*, 2. 2. 2011, dostupné online: (https://liberecky.denik.cz/zpravy_region/zanedbane-kouty-mesta-vime-ci-je-to-ostuda20110202.html) [citováno k 24. 3. 2018].

fotografií její autorka Jana Patková.¹⁰⁹ Redaktor regionálního webového portálu Liberecká drbna Luboš Vrabec ve svém článku z 10. září 2013 vysvětluje, že objekt Kůlny v roce 2008 vyhořel a byl určen k demolici. Také se zmiňuje o tom, že město plánuje opravu přilehlého domu, ovšem opravu zanedbaného objektu uskutečnit nemůže, protože není jejím majitelem: „Z dostupných dokumentů na stránkách města je jasné, že brzy dojde ke stavebním úpravám vedlejšího bytového domu číslo 441. Rekonstrukce počítá nástavbou, zpevněním plochy, vjezdem do garáží nebo třeba s přístavbou pavlače. Stavba by se ale nijak neměla dotknout prostor, kde stojí Kůlna. Podle katastrálních map by měl být současným majitelem bývalé hospody Karel Pytloun z Prahy. Toho se redakce Drbny snažila kontaktovat s otázkou, jaké má další záměry s rozpadající se budovou. Ten pouze stroze odvětil: Otázky týkající se mého majetku nebudu komentovat." A tak nezbyvá než jen vzpomínat na slavnou libereckou hospodu.“¹¹⁰

Dalším zanedbaným objektem vyfoceným pro Liberecký deník je budova s číslem popisným 106. Jana Patková situaci komentuje slovy: „Stojí v centru Liberce, v památkové zóně, na dohled od těch nejreprezentativnějších míst. Jeho slepá okna se dívají na nevzhledný plácek se žlutou cedulí, která hlásá: Tržnice opět v provozu od 1. 4. 2011...V jeho těsném sousedství roste bytový dům. Jakpak se v něm bude novým majitelům bytů žít, když budou mít za zády barabiznu, z níž opadávají poslední zbytky fasády? Tento „klenot“ s číslem popisným 106, který dosud stojí naproti ulici Hrazená, kousek od restaurace La Fabrica, patří Danielu Maděrovi z Liberce – Ruprechtic.“¹¹¹ Konkrétně pod touto fotografií se strhla diskuse anonymních nezaregistrovaných uživatelů: „To chcete, aby byl Liberec sterilní seskupení chladných a necharismatických krabic smrdících plastem?! To snad ne!

¹⁰⁹ Jana PATKOVÁ, *Zanedbané kouty města. Víme, či je to ostuda!*, 2. 2. 2011, dostupné online: (https://liberecky.denik.cz/zpravy_region/zanedbane-kouty-mesta-vime-ci-je-to-ostuda20110202.html) [citováno k 24. 3. 2018].

¹¹⁰ Luboš VRABEC, *Legenda Kůlna shořela před skoro šesti lety*, 10. 9. 2013, dostupné online: (https://www.libereckadrabna.cz/kauzy-a-temata/legenda-kulna-shorela-pred-skoro-ستي-lety.html?utm_source=copy) [citováno k 24. 3. 2018].

¹¹¹ Jana PATKOVÁ, *Zanedbané kouty města. Víme, či je to ostuda!*, 2. 2. 2011, dostupné online: (https://liberecky.denik.cz/zpravy_region/zanedbane-kouty-mesta-vime-ci-je-to-ostuda20110202.html) [citováno k 24. 3. 2018].

Mě naopak staré budovy baví čím dál více, když vidím, jak se město stále více devastuje "novostavbami" a polystyrénovými krustami. Nepořádek by se měl uklidit, ale proč ničit historii? Proč ničit to, co už dneska nikdo nedokáže postavit? Liberec je historické město, ne žádné Las Vegas!" nebo „No to teda je barabizna. Mám ráda staré stavby, sami máme rodinný domek z roku 1930, ale opravený (bez plastů), který nedělá ostudu.“ či „Liberec už ale seskupením krabic je. Nikdo zde navíc neříká nic o demolici podobných budov, vždyť existují i jiné možnosti. V případě této stavby ovšem pochybuji, že má vůbec nějakou historickou hodnotu, na rozdíl od mnoha jiných, též chátrajících, popř. už dávno zbouraných.“¹¹²

Názory těchto lidí, i když jsou anonymní je potřeba brát v potaz. Je důležité si však také uvědomit, zda lze považovat tyto polorozpadlé budovy za kulturní památku. Také je třeba zvážit možnosti, jak s podobnými zanedbanými objekty naložit. Tato rozhodnutí se musí vždy citlivě zvážit vzhledem k charakteru místa. Kromě výše zmíněných objektů jsou v oblastech určených pocitovými mapami jako zanedbané i garáže, opuštěné areály, nevyužitá a znečištěná parcely, chodníky a ulice ve špatném technickém stavu, domy v havarijním stavu s padající fasádou, které svou nevzhledností hyzdí celkový vzhled svého okolí. V neposlední řadě jsou uváděny i menší parky a oblast kolem Harcovské přehrady. Město podle ČTK plánuje začít revitalizaci tří zanedbaných parků, z toho dvou u přehrady: „Úpravy si podle odhadu vyžádají přes pět milionů korun. Na obnovu parků se radnice pokusí získat evropskou dotaci, z níž by mohla uhradit skoro polovinu nákladů. Projekt je ale na začátku, radní teprve schválili záměr.“¹¹³ uvedla pro ČTK mluvčí města Jana Kodymová. Liberec chce vylepšit stav zanedbaných ploch v ulicích Blahoslavova, Pekárkova a Pod Sadem míru. Jde o park v Blahoslavově ulici (který je mezi přehradou a obytnou zástavbou), lesopark v Pekárkově ulici u vysokoškolských kolejí a park Pod Sadem na sídlišti Broumovská. Město již v minulosti díky evropským dotacím revitalizovalo čtyři zanedbané oblasti

¹¹² Jana PATKOVÁ, *Zanedbané kouty města. Víme, či je to ostuda!*, 2. 2. 2011, dostupné online: (https://liberecky.denik.cz/zpravy_region/zanedbane-kouty-mesta-vime-ci-je-to-ostuda20110202.html) [citováno k 24. 3. 2018].

¹¹³ Česká tisková kancelář, *Liberec chystá revitalizaci tří parků, dva jsou u přehrady*, 1. 10. 2016, dostupné online: (<http://www.enviweb.cz/106702>) [citováno k 24. 3. 2018].

v lokalitě Lidových sadů, také park Prokopa Holého a tzv. „Dubák“ na Sukově náměstí. Obnova proběhla i v prostorech mezi botanicou zahradou a zoo. *"Obnovu parkových ploch budeme v následných etapách postupně realizovat i v dalších městských částech."* uvedla náměstkyně primátora pro životní prostředí Karolína Hrbková.¹¹⁴ Řešení využití dalších zpustlých a zanedbaných pozemků v Liberci vedení města stále hledá. S variantou využití městského pozemku přišel studentský projekt VOČA (volný čas mládeže), kde se studenti pomocí vlastních sil pustili do proměny pozemku v Komenského ulici na park, který by sloužil k setkávání, posezení či relaxaci: *„Takové aktivity vítám a jsem ráda, že se občané aktivně podílejí na utváření veřejného prostoru. Doufám, že se těmito záměry podaří „nakazit“ co nejvíc Liberečanů. Uvítáme tipy na další vhodné pozemky bez užitku. Jsme připraveni dobré nápady podporovat,*¹¹⁵“ doplnila Karolína Hrbková.

Co se dalších výše uvedených zanedbaných prostor města týče, město má plány, jak jich využít. Z oficiálních webových stránek města Liberec je zřetelné, že se vedou jednání o využití kontroverzního pozemku Na Perštýně: *„Prezentaci územní studie, tedy záměru zástavby a zvelebení jedné z největších ostud Liberce, jámy na Perštýně, připravili zástupci společnosti LIC, která patří liberecké investiční společnosti LIF. Ta vlastní například pivovar Svijany. Aktuální záměr zástavby obří jámy naproti terminálu MHD Fügnerova je znám několik měsíců. Liberecký investiční fond (LIF) má v plánu vybudování inovačního a technologického centra. V jeho srdci, zhruba v místech pod ulicí U Sirotěnce, by mělo vzniknout datacentrum pro ukládání počítačových dat. Celý komplex pak zahrnuje několik administrativních budov, bytových domů, domov pro seniory, podzemní parkoviště s kapacitou 750 míst, sportoviště, náměstí a relativně velké množství zelených ploch.“*¹¹⁶ Podle dalšího

¹¹⁴ Česká tisková kancelář, *Liberec chystá revitalizaci tří parků, dva jsou u přehrady*, 1. 10. 2016, dostupné online: (<http://www.enviweb.cz/106702>) [citováno k 24. 3. 2018].

¹¹⁵ Česká tisková kancelář, *Liberec chystá revitalizaci tří parků, dva jsou u přehrady*, 1. 10. 2016, dostupné online: (<http://www.enviweb.cz/106702>) [citováno k 24. 3. 2018].

¹¹⁶ Pavel CHMELÍK, *Jáma na Perštýně by se mohla změnit v moderní čtvrť přehrady*, 28. 11. 2016, dostupné online: (<http://www.liberec.cz/cz/obcan/aktuality/zpravy-z-mesta/jama-perstyne-se-mohla-zmenit-moderni-ctvrt.html>) [citováno k 24. 3. 2018].

webového zdroje, deníku iDNES pro Liberecký kraj je návrh pro vybudování nové moderní čtvrti přijat a dokonce by se s jeho výstavbou mělo začít již v roce 2019.¹¹⁷ Je to rozhodně citlivější pokus o zvelebení města než jaký se projednával v minulosti. Nejen mezi obyvateli města je znám původní záměr pro prostory Na Perštýně: „*Ve čtvrti Perštýn chtěla společnost ECE stavět Nákupní Galerii Liberec, pětipatrový obchod zapuštěný do svahu. Odstartovaly přípravné práce, během kterých firma vybagrovala jámu. Společnost však kvůli sporům s úřady staveniště v roce 2009 opustila. Následně zažalovala stát. Za údajně zmařenou investici způsobenou prý chybným rozhodnutím úřadů chtěla firma 1,8 miliardy korun. Česko ale při vyhrálo v říjnu 2013. V Liberci už od té doby pokročili dál. Liberecký investiční fond, který mimo jiné vlastní svijanský pivovar, tady vystaví zcela novou čtvrť s 350 byty, z nichž některé mají být i startovací pro nadané vysokoškoláky. Vystaví tady i kanceláře, domov pro seniory a velký park. Bude tady i dětské hřiště, restaurace či promenádní cesty. A v plánech je i vybudování střední školy. Parkoviště v podzemí budou vybavena i elektronabiječkami.*“¹¹⁸ Ani zde nelze předurčit osud nové zástavby, nicméně z urbanistického hlediska jde o vhodnější projekt. Bylo by na pováženou stavět kus od dvou obchodních center další obchodní centrum.

Samotný zásah do historického centra Liberce a jeho narušení je patrný nejen na pocitových mapách města. Ty jsou totiž pouze výstupem toho, co si o městě myslí lidé. Podle architektů Radka Suchánka a Jiřího Jand’ourka v kapitole *Nečitelný Liberec po roce 1990* z knihy *Střed Liberce v proměnách staletí* je vznik nákupních center jedním z faktorů, které pomáhají destabilizovat ekonomickou podstatu centra a vytvářejí na něj sekundární tlaky. Například vzniká tlak na dopravní infrastrukturu, což dokládá výše zmíněná otázka z pocitové mapy o zhoršené dopravní situaci, dále souvisí

¹¹⁷ Jana PŠENIČKOVÁ, *Místo ostudné díry byty a domov důchodců. Liberec kývl na novou čtvrť*, 2. 11. 2017, dostupné online: (https://liberec.idnes.cz/ostudna-dira-liberec-nova-ctvrt-perstyn-domov-duchodcu-nova-ctvrt-106/liberec-zpravy.aspx?c=A171102_103041_liberec-zpravy_jape) [citováno k 24. 3. 2018].

¹¹⁸ Petra OBRUSNÍKOVÁ, *Místo honosných nákupních paláců zbyly trosky a jámy. Města v Česku se soudí s developery*, 25. 2. 2018, dostupné online: (<https://www.seznamzpravy.cz/clanek/misto-honosnych-nakupnich-palacu-zbyly-trosky-a-jamy-mesta-v-cesku-se-soudi-s-developery-42931>) [citováno k 24. 3. 2018].

s vysídlováním center na okraj města. Funkční rozložení těchto obchodních center je totiž v poměru 90 % obchody a služby, 7 % kancelářské prostory a pouze 3 % bydlení.¹¹⁹ Nehledě na logické oslabení menších živnostníků. Identita měst, a hlavně historických středů měst je ohrožena převrácenými lidskými prioritami a rozrůstajícím se konzumem. Centra moderních měst nyní fungují jako prázdný, umírající prostor, kde se po setmění lidé i obávají chodit. Jakmile totiž veškeré obchody a kanceláře zavrou, lákají tyto prázdné prostory různé asociální elementy k nočním toulkám. Je tedy potřeba vždy hledat harmonii a opravdu zvážit umístění podobných objektů. Obchodní centra na okrajích města se zdají být lepším řešením, kompromisem, který nenarušuje historickou zástavbu města, nekomplikuje příliš dopravní infrastrukturu a zároveň přispěje městu mnoho do kasy. Autoři také zmiňují, že základním předpokladem pro úspěšný rozvoj města je schopnost formulovat vizi svého rozvoje v dlouhodobém a střednědobém horizontu¹²⁰, samozřejmě v souladu s ideou obyvatelstva. Je důležité, aby město vytvořilo vizi pro obnovu městského života a nenásilně tak zastavila útěk obyvatel z centra. Mohlo by se v budoucnosti totiž stát, že centrum Liberce nebude mít žádné obyvatele, ale pouze návštěvníky a zaměstnance dojíždějící do zaměstnání. Lze si vzít příklad ze slov fenomenologického filosofa Martina Heideggera: „Člověk bydlí, nakolik buduje“¹²¹.

Ti, kteří pocitovou mapu vyplnili považují za palčivý problém i veřejný prostor Fügnerovy ulice a Papírového náměstí: „*Lidé se tam necítí bezpečně. Stejně nelichotivé vysvědčení obdržela oblast kolem Papírové ulice a ulice Na Svahu... Pokud se bavíme o pocitu, kde je zanedbané prostředí, objevují se v mapě například sídliště, místa kolem nádraží a jeho podchodů a opět oblast kolem ulic Papírová a Na Svahu.*“ uvedla v roce 2016 pro Liberecký deník Lucie Blažková z odboru strategického rozvoje a dotací.¹²² Za ostudný považují obyvatelé Liberce i stav Papírového náměstí,

¹¹⁹ Václav UMLAUF (ed.), *Střed Liberce v proměnách staletí*, Liberec 2011, s. 142–143.

¹²⁰ TAMTÉŽ, s. 143.

¹²¹ Martin HEIDEGGER, *Básnický bydlí člověk*, Praha 1993, s. 107.

¹²² Jan MIKULÍČKA, *Na zoologickou a na Ještěd jsou Liberečané hrdí. Nelíbí se jim Fügnerova*, 9. 12. 2016, dostupné online: (https://liberec.idnes.cz/pocitova-mapa-liberce-0tr-/liberec-zpravy.aspx?c=A161209_153841_liberec-zpravy_tm) [citováno k 24. 3. 2018].

Papírové ulice a okolí. Ovšem plány na opravy se podobají jakémusi začarovanému kruhu. Revitalizace náměstí byla podle webového deníku projednávána již v roce 2010: „Všichni se shodují na jednom, chybí konkrétní informace o tom, co se skutečně bude stavět. Přitom stavební povolení vydal úřad již před několika lety. Panika zavládla minulý týden, kdy se na jedné z parcel, které mají být zastavěny, začal upravovat terén. Navíc byl zamezen vstup do jednoho z domů, ve kterém vznikl dočasný squat a na vchodu přibyla listina od policie s informací, že dům se bude bourat. Vzápětí se na internetu objevila několik let stará studie na stavbu bytového domu o šest nadzemních a tři podzemních podlažích, který chtěla na místě postavit společnost Papírové náměstí založená v roce 2007 španělským akcionářem Robertem Vazquezem Veleirem. V roce 2010 se k projektu vyjádřil Národní památkový ústav v Liberci. Ten ve svém posudku napsal, že navržený objekt nesplňuje stanovené podmínky pro stavbu v památkové zóně, převyšuje povolený výškový limit (maximálně 5 pater) a zásadně by narušil původní charakter zástavby. Stavbu se 107 bytovými jednotkami tak doporučil magistrátu zamítnout. Jenže úřad památkáře nevyslyšel a stavební povolení vydal. Od té doby se projekt nikam neposunul. Zarážející je, že majitel firmy dlouhodobě s nikým nekomunikuje a lidé, kteří sedí v jejím představenstvu, nemají o projektu žádné informace.“¹²³

Nejen u plánování oprav Papírového náměstí, ale i u plánované přestavby náměstí Soukenného se vyskytly komplikace zejména ve spolupráci města se stavebními firmami a developery: „Já, že jsem předseda dozorčí rady? To je nějaký omyl,“¹²⁴ reagoval na dotaz Deníku.cz Vítězslav Vintř z Liberce, který ve všech oficiálních listinách figuruje jako předseda dozorčí rady společnosti Papírové náměstí. O záměru

¹²³ Petr VODSEĎÁLEK, Papírové náměstí v Liberci hyzdí staré budovy. Nyní má šanci na novou podobu, 7. 4. 2014, dostupné online: (<https://www.denik.cz/liberecky-kraj/bude-se-na-papirovem-namesti-bourat-20140407-xu1k.html>) [citováno k 25. 3. 2018].

¹²⁴ Petr VODSEĎÁLEK, Papírové náměstí v Liberci hyzdí staré budovy. Nyní má šanci na novou podobu, 7. 4. 2014, dostupné online: (<https://www.denik.cz/liberecky-kraj/bude-se-na-papirovem-namesti-bourat-20140407-xu1k.html>) [citováno k 25. 3. 2018].

prý nic neví on ani ostatní Češi, kteří v dozorčí radě figurují.¹²⁵ Nicméně původně plánované změny se nesetkaly s pozitivní reakcí u veřejnosti. Té se nelíbí, že lokalita, která by do budoucna mohla utvářet zajímavý celek měla být zastavěna bytovými a kancelářskými komplexy: „*Problém je, že některé ty plány jsou strašné, a i v rozporu s názorem památkářů. Měl tu stát mrakodrap, z toho naštěstí sešlo, další bytový dům má vyrůst v Bednářské ulici, což je také odstrašující případ. Chybí mi tu nějaká regulace a domluva, co s tímto prostorem dál.*“¹²⁶ Návrhy na využití těchto prostor se tedy stále konzultují a je jasné, že Papírové náměstí i přilehlé okolí dojde určité změny. O konkrétních změnách či bourání se však ještě nerozhodlo.

Dalším velkým otazníkem je pro město naložení s pozemkem, na kterém stojí objekt bývalé továrny Textilana. Poněvadž je to podnik, jehož kořeny sahají do první poloviny 20. století a představoval ve své době vrchol libereckého textilnictví nelze se divit smíšeným pocitům obyvatel města. S příchodem konce 90. let přišel útlum domácího textilního průmyslu a markantní pokles výroby, v důsledku dovozu textilu z Asie. V roce 2001 byl vyhlášen konkurz na majetek společnosti a v letech 2003 až 2004 byl celý areál liberecké Textilany zbourán. 5. března 2005 byl odstřelen komín. Zůstává poslední budova, která je prázdná, spodní patro je zazděné a z části oplocené.¹²⁷ Budova navíc chátrá, a přestože jde o jednu z nejvzácnějších libereckých staveb, jsou památkáři na majitele krátkí, protože budova nemá památkovou ochranu a ani stavební úřad se problémem nezabývá. Majitelem je údajně holandská firma EURIDIKA Bohemiae s.r.o., ta ale žádné plány s komplexem nezveřejnila, takže není jasné, jak se bude osud bývalé Textilany vyvíjet. Město již v minulosti prokázalo

¹²⁵ Petr VODSEĎÁLEK, Papírové náměstí v Liberci hyzdí staré budovy. Nyní má šanci na novou podobu, 7. 4. 2014, dostupné online: (<https://www.denik.cz/liberecky-kraj/bude-se-na-papirovem-namesti-bourat-20140407-xu1k.html>) [citováno k 25. 3. 2018].

¹²⁶ Jana PAVLÍČKOVÁ, *Papírové náměstí. Ostuda, nebo šance? Co bude dál?*, 7. 10. 2015, dostupné online: (https://liberecky.denik.cz/zpravy_region/papirove-namesti-ostuda-nebo-sance-co-bude-dal-20151007-fpab.html#vybrat-mesto) [citováno k 25. 3. 2018].

¹²⁷ Uživatel Makar, *Textilana Liberec*, 29. 8. 2017, dostupné online: (<https://prazdnedomy.cz/domy/objekty/detail/1148-textilana-liberec>) [citováno k 25. 3. 2018].

snahu objekt zlidštit a ve spolupráci se zástupci vlastníků pozemku a studenty zorganizovali rozsáhlý úklid prostoru. Prázdný areál totiž lákal bezdomovce, kteří tam za domu svého „pobytu“ nahromadili tuny nepořádku. Město by rádo vyklizený prostor využilo: „*Uvažujeme nad tím, že bychom mohli v areálu v zimě při velkých mrazech postavit vyhřívané stany pro lidi bez domova. Jednáme o tom se zástupci holandských vlastníků pozemků.*“ upřesnila náměstkyně primátora pro územní plánování, veřejnou zeleň a životní prostředí Karolína Hrbková.¹²⁸

To, že na historii a identitě města Liberce záleží i mladým lidem dokazuje i čin mladých umělců s přezdívkami Laser, Saon a Roch. S nápadem na úpravu tramvaje za pomoci grafiti přišel liberecký radní a šéf představenstva dopravního podniku Roman Šotola a dal tak těmto umělcům volnou ruku. Mladí umělci tím některým lidem otevřeli staré rány, které demolice Textilany, ale i ikonického obchodního domu Ještěd způsobila: „*Obchodní dům Ještěd nám byl hodně blízký, měli jsme k němu srdeční vztah. S tím, co zosobňuje jeho nástupce Fórum, už se vůbec neztotožňujeme. Když jsme se rozhodovali, čím tramvaj vyzdobit, byla to jednoduchá volba.*“ podotýká streetartový umělec vystupující pod přezdívkou Laser. Pospřejování tramvaje jim společně zabralo dva dny práce.¹²⁹ Historikovi Ivanu Rousovi, zabývajícím se dějinami průmyslu v Severočeském muzeu Liberec, se graffiti na tramvaji líbí. Připomíná podle něj palčivou tvář Liberce: „*Z průmyslového dědictví Liberce nic nezbylo. Je fajn, že tu je ještě někdo, kdo si to chce připomínat. V dopravním podniku měl někdo světlou chvíli.*“¹³⁰ Způsob, kterým tito umělci připomněli ožehavé téma demolice významných objektů je pro dnešní dobu vhodný, moderní a svěží. Umělecké

¹²⁸ Jan MIKULIČKA, *Ze světoznámé Textilany zbyla džungle plná odpadků. Město ji uklidilo*, 28. 8. 2015,

(https://liberec.idnes.cz/textilana-uklid-bezdomovec-nalet-stan-pristresi-azyl-odpadky-p6a-/liberec-zpravy.aspx?c=A150828_110425_liberec-zpravy_ddt) [citováno k 25. 3. 2018].

¹²⁹ Tomáš LÁNSKÝ, *Textilana nebo Ještěd. Sprejeři pokreslili tramvaj zbouranými budovami*, 17. 5. 2014, dostupné online: (https://liberec.idnes.cz/sprejeri-v-liberci-legalne-pokreslili-tramvaj-f4r-/liberec-zpravy.aspx?c=A140516_124807_liberec-zpravy_tm) [citováno k 25. 3. 2018].

¹³⁰ Tomáš LÁNSKÝ, *Textilana nebo Ještěd. Sprejeři pokreslili tramvaj zbouranými budovami*, 17. 5. 2014, dostupné online: (https://liberec.idnes.cz/sprejeri-v-liberci-legalne-pokreslili-tramvaj-f4r-/liberec-zpravy.aspx?c=A140516_124807_liberec-zpravy_tm) [citováno k 25. 3. 2018].

ztvárnění nikoho jmenovitě neosočuje, ale zároveň nutí diváky přemýšlet nad nutností demolice těchto jedinečných objektů. Obchodní dům Ještěd vznikl podle návrhu Karla Hubáčka a Miroslava Masáka v uvolněné atmosféře konce 60. let a stal se ve své době synonymem pro pokrok (většina Liberečanů se zde poprvé v životě svezla na eskalátorech).¹³¹ Uvolněná atmosféra této etapy zrodila i důležitý symbol vysílače Ještěd. Textilana je objekt z první poloviny 20. století, která byla ve své době jednou z největších v okolí a navazovala na dlouholetou historii regionálního textilního odvětví. Každé období architektonického a kulturního vývoje Liberce mu dodalo určité charakteristické prvky. Mísí se zde neorenesance reprezentativních budov s barokními věžemi kostelů, průmyslový charakter továrních komplexů i specifické historizující dělnické kolonie s romantickou vilovou zástavbou. Ač se zdá, že poválečné období a období socialismu Liberci nic nepřinesly je zřejmé, že i stavby těchto etap vnímají Liberečané jako součást městské identity. Demolice těchto významných objektů nese hořkou stopu nejen v myslích obyvatel Liberce dodnes. Jako by mělo město ve svých genech zakódovanou neúctu k památkám, ale i k tomu, co už tu je. Nové stavby obvykle nepřinášejí dotváření celku, ale naopak často bourání starého. V Liberci většinou to nové nenavazuje na staré a jako celek působí nedokončeně a neharmonicky (například destrukce symbolického obchodního domu Ještěd a vystavění nového obchodního centra, které však nemá větší kulturní hodnotu, než měla předchozí stavba).

¹³¹ Václav UMLAUF (ed.), *Střed Liberce v proměnách staletí*, Liberec 2011, s. 119.

4.3 Na co jste v Liberci hrdí?

Otázka položená v názvu této podkapitoly úzce souvisí s podkapitolou předchozí. Jak je patrné z příkladu výzdoby tramvaje významnými historickými, bohužel nyní zdemolovanými objekty, Liberečanům na architektonické minulosti jejich města záleží. Podle pocitové mapy (obrázek č. 5) zabývající se otázkou uvedenou v názvu této podkapitoly, jde o místa zasluhující se o rozvoj kultury, vzdělanosti, turistiky, ale i sportovního vyžití ve městě. Na mapě je nejsilněji vyznačen pomyslný střed Liberce s radnicí na náměstí Dr. Edvarda Beneše, stejně silně je na mapě vyznačen Ještědský vysílač a rozhledna. To, že na tyto objekty jsou obyvatelé města hrdí lze vidět nejen na pocitových mapách. V první kapitole této studie již bylo zmíněno, že Ještěd výrazně pronikl do městské identity, vizuální identity města i do vnímání samotných obyvatel. Inspiroval k vytvoření jednotného vizuálního stylu města a ona „šipka směrem nahoru“ se v souvislosti s Libercem ujala i v komunikaci občanů na sociálních sítích. Kromě Ještědu jsou na mapě čitelná místa jako Krajská vědecká knihovna Liberec, Oblastní galerie Liberec v budově tehdejších lázní, Botanická zahrada Liberec, přilehlá Zoo Liberec nebo IQ Landia. Dále Liberecká výšina či Technická Univerzita v Liberci. Není divu, že na mapě je jemně vyznačeno i hřiště FC Slovanu Liberec. Liberec má totiž i svou slavnou sportovní historii. Toto jsou místa, na která jsou Liberečané podle pocitových map hrdí a důvody proč jsou na ně hrdí jsou více než jasné. Je sice povzbudivé, že jsou v Liberci místa, která nesou hodnotu a občané jsou na ně hrdí, ale zároveň je škoda, že jsou to místa, buď v podstatě izolovaná od zbytku města, nebo jednotlivé objekty, které nejsou součástí nějakého komplexního celku. Není potřeba být znalcem historie a umění, aby pozorovateli došlo, že urbanisticky je město velmi roztříštěné a nesourodé.

Pohled lidí na město Liberec lze doložit i díky projektu *Živá paměť Liberec-Reichenberg, Místa Paměti národa*. Historik Roman Karpaš celou urbanistickou situaci v Liberci komentuje slovy: „*To je tady zakódovaný ve zdech snad. Protože to už i ti Němci byli vůči těm památkám neobyčejně necitelný. Mluvili*

jsme o krásným morovým sloupu, co je zastrčen za kostelem. Naproti nám přímo stála Veverkova kašna, krásná, pískovcová, dalo by se s tím ledacos dělat. Oni to ve třicátým roce rozbili a odvezli. Současná naše generace bohužel a taky ty předchozí, se ještě navíc k těm památkám chovali velmi macešsky. Liberec je architektonický paskvil, to se jinak říct nedá. Ne, že by to bylo dílo posledních generací. Od dob kdy tady byl Jan Neruda a prostě napsal, že Liberec nikdy asi hezký nebude, protože je to něco tak neuspořádaného, něco špatného a vedle toho kus, pecka nějakého lepšího kamene...Měl naprostou pravdu. On ten Liberec dostával jednu ránu za druhou. Najděte tady něco, co by se dalo dát do učebnice architektury. Kromě Ještědu teda že jo. Nic. Ale vemte si to, že z té doby, řekněme konce 19. století, taky tam nedáte nic. Z první poloviny 20. století, taky tam nedáte nic, jo tam třeba může být Strossova vila. Čili takhle jednotlivě se sem tam něco najde, ale Liberec jako architektonický, to je něco tak pitoreskního.“¹³²

„Už to že tady není historie, to, že se k ní chovali macešsky. Vemte si vznik Soukenného náměstí. Tam byl nádherný obchodní dům, secesní. Je pryč, protože chtěli mít náměstí. A jenom na opačnou stranu od toho obchoďáku byly takový kůlny a takový baráčky a opuštěný továrny, hřiště – na tom hřišti je dneska vlastně terminál, tam mohlo být krásný náměstí, křižovatka dopravní. Ne, prostě to zbourali, i přes odpor veřejnosti, i přes odpor památkářů, kteří už tenkrát taky řvali. A takhle to šlo tady jedna rána za druhou. Ten Liberec nikdy pěkný nebude, protože dokud tohle nezmizí a dokud ti architekti nebudou mít úctu k tomu, co tady bylo a jakože ji dodnes nemají, jinak by nemohla vyrůst na náměstí Plaza, jinak by nemohlo být dole Fórum...tak prostě ten Liberec nebude dobej. Ta architektura v Liberci to je kšeft kšeft kšeft. Ale jako by to bylo tady někde v ulicích a ve zdech zakletý, že prostě tady když se něco postaví, tak to kolem se musí bourat. Ne navázat na to co je, ale „dyť já dělám to pravé umění, že jo“. Tady je tak málo příkladů, kdy ta nová architektura navazuje na tu starou...“¹³³

¹³² Roman KARPAS, *Nové město. Liberec. Sokolovské náměstí*, Místa Paměti národa (ústní sdělení), dostupné online: (<http://www.mistapametinaroda.cz/?lc=cs&id=710>) [citováno k 17. 4. 2018].

¹³³ Roman KARPAS, *Žádostivý duch. Liberec. Soukenné náměstí*, Místa Paměti národa (ústní sdělení), dostupné online: (<http://www.mistapametinaroda.cz/?lc=cs&id=711>) [citováno k 17. 4. 2018].

4.4 Kde se v Liberci cítíte dobře?

Při porovnání výsledků pocitových map „Na co jste v Liberci hrdí?“ a „Kde se v Liberci cítíte dobře?“ je znatelné, že místa, na která jsou tazatelé hrdí jsou i ve většině případů ta, ve kterých se cítí dobře. Nejvíce vyznačován byl Ještěd, Náměstí Dr. Edvarda Beneše, Krajská vědecká knihovna v budově bývalé synagogy, Oblastní galerie Liberec s přílehlým Severočeským muzeem v Liberci, ale i okolí Harcovské přehrady. Slaběji pak Zoologická zahrada a Botanická zahrada, Lidové sady či Clam-Gallasovský park nedaleko Libereckého zámku, rozhledna Liberecká výšina nebo sportoviště FC Slovan Liberec či Městský atletický stadion (obrázek č. 4) Když město sdílelo projekt pocitových map na svém Facebookovém oficiálním kanále, sklidilo mnoho pozitivních ohlasů: „*Cítím se dobře v Lidových sadech. Strašně ráda se tam procházím a dívám se po nádherných vilách. A když mě tento pohled omrzí sednu na tramvaj a jedu pod Ještěd. Liberec je krásný.*“¹³⁴

To, že jsou ve městě stále místa, která mají obyvatelé a návštěvníci rádi je dobré znamení, že se Liberec ještě nestal úplně nepříjemným. Zároveň je důležité tato místa dále uchovávat v tom nejlepším stavu, aby nebyla narušena a nepřišla o svého genia loci. Stačí malá změna k horšímu a místo postupně ztratí na atraktivitě: „*Charakter je zároveň obecnějším i konkrétnějším pojmem než prostor. Na jedné straně jím označujeme obecnou celkovou atmosféru, na druhé straně konkrétní formy a podstatu složek, které prostor definují. Vše, co je skutečně přítomné je vždy úzce spjato s nějakým charakterem.*“¹³⁵ Znamená to tedy, že je vhodné zachovat charakter místa, který je od něj očekávaný. Například všichni ví, že na Ještědu se dá lyžovat, proto by bylo pošetilé postavit tam MC Donald a zbourat lanovku. Stejně důležité je vnímat místo v rámci městského centra, a proto není pro čitelnost města dobré narušovat jeho historický střed obchodními centry či jinými stavbami, které neladí s původním charakterem a účelem místa. Liberecká identita je narušena developerskými chrámy

¹³⁴ Alena Grohová, komentář k příspěvku na oficiálním Facebookovém účtu města Liberec, dostupné online: (<https://www.facebook.com/liberec/posts/541958346009675>) [citováno k 17. 4. 2018].

¹³⁵ Christian Norberg SCHULZ, *Genius Loci. Krajina, místo, architektura*, Praha 2010, s. 15.

konzumu, které by městu přinesly větší užitek, kdyby byly postaveny na jeho okraji. Město by nemuselo řešit dopravní komplikace v jeho středu, ani problematiku vysídlování středu města. Nicméně ani v tomto případě tak jako v otázkách historie nelze vkládat „co by kdyby“. Město je nyní takové, jaké je a je otázkou času, zdali to, co zbylo z jeho složité historie, identity a urbanismu zachová, nebo prodá či zboří: *„Genius loci lidského sídla představuje ve skutečnosti mikrokosmos a jednotlivá města se liší tím, co shromažďují.“*¹³⁶

¹³⁶ Christian Norberg SCHULZ, *Genius Loci. Krajina, místo, architektura*, Praha 2010, s. 77.

Závěr

Celková chudoba podnětů, potlačení kreativity architektů, změna priorit, společenská situace a národnostní vztahy spolu s nesourodostí výstavby zmiňovaných období může být příčinou současné pasivity v utváření městské identity a řešení urbanistické situace Liberce. Podle fenomenologa Christiana Norberta Schulze se lze domnívat, že *„identita člověka obecně závisí na tom, zda vyrůstal v prostředí s výrazným charakterem. S krizí prostředí souvisí i krize člověka.“*¹³⁷ Tato myšlenka sice zasahuje více do oboru psychologie či sociologie více než do historie, avšak pro vyjádření a definování identity města (kterou spoluutváří lidé) je podstatné ji vzít na vědomí a dále ji rozpracovat.

Člověk, který se narodil v období rozvoje textilnictví a vyrůstal v domě hned vedle textilní továrny bere tuto urbanistickou situaci jako běžnou a nepozastavuje se nad ní. Opačně to viděl Jan Neruda, který Liberec v tomto období navštívil a velice se nad tímto uspořádáním podívoval. Není divu – v Praze ani v jiném podobně velkém českém městě tuto situaci nikdy nezažili. To, co ve svědectví o národnostních vztazích mezi Čechy a Němci (strana 50) řekl Jan Šolc: *„A protože to bylo všude tak si na to dítě zvykne...“* lze použít i jako doklad jakési dědičnosti liberecké identity. Pak by slova Romana Karpaše *„...Ale jako by to bylo tady někde v ulicích a ve zdech zakletý, že prostě tady když se něco postaví, tak to kolem se musí bourat...“* (strana 80) dávala smysl. Podle Zdeňka Heluse, odborníka na poli psychologie a pedagogiky je kultura *„... člověku a jenom člověku druhou, vytvořenou a naučenou přirozeností... Kultura vede a orientuje lidi k hodnotám/cílům, o které je třeba usilovat, k přijetí norem/zásad, kterými je třeba se řídit a k zastávání postojů a věr, jejichž sdílení z nás všech dohromady vytváří navzdory všem úsilím soudržnou pospolitost...“*¹³⁸ Identita města nesporně souvisí s kulturou oblasti, ve které se nachází. Proto byl „Reichenberg“ nazýván prvním německým městem v Čechách. Odrazilo se to na architekturu, zvycích, jazyku i mentalitě místních obyvatel. Tuto německou identitu dědily a

¹³⁷ Christian Norbert SCHULZ, *Genius loci. Krajina, místo, architektura*, Praha 2010, s. 191.

¹³⁸ Zdeněk HELUS, *Sociální psychologie pro pedagogy*, Praha 2015, s. 45.

projevovaly generace lidí žijících v Liberci až do jejího zprětrhání po roce 1945. Liberec sice získal novou identitu, avšak duch místa stále držel identitu původního obyvatelstva skrze architekturu.

Nástup komunistického režimu, a tudíž nástup nové kultury, která byla veskrze totalitní neumožňovala přílišnou volnost v umělecké tvorbě (architektonické) a urbanistické výstavbě. Je to období, kdy původní kulturu, identitu vystřídala ta nejméně vhodná kultura a identita (v kontextu původního prostředí) a namísto toho, aby se noví obyvatelé přizpůsobili a citlivě sžili s tradičním geniem loci přizpůsobili město tak, jak by mělo vyhovovat jim. Socialistická výstavba změnila původní město téměř k nepoznání a kulturně ovlivnila další generaci architektů, kteří jsou ve snahách o regulaci města stejně bezradní jako byli Liberečané na začátku 19. století. Rozdíl je v tom, že oni neměli dostatek financí, pravomocí a nedokázali pracovat s terénem tak, jako to lze dokázat dnes: *„Liberec během socialismu ztratil jasnou vizi, jakým způsobem by se měl profilovat, a tudíž i urbanisticky utvářet. Během následujícího dvacetiletého vývoje v demokracii nebyl schopen žádnou vizi vygenerovat, když k negativnímu vývoji (a to nejen v Liberci) přispěla iracionální developerská aktivita. Způsob socialistického plánování se všemi jeho technokratickými postupy se částečně přenesl do dnešní doby...Plánování dnes nevytváří obraz města, ale pouze vyhodnocuje data ve vztahu ke statistickým normativům, které nereflktují místní ani časové rozdíly.“*¹³⁹ Christian Norberg Schulz také uvádí, že místa při územním plánování nelze popsat pouze za pomoci analytických a vědeckých pojmů. A jestliže se sídla organicky vážou ke svému prostředí, slouží též jako ohniska, v nichž je charakter prostředí zhuštěn a vysvětlen.¹⁴⁰

To je důvod, proč mnozí lidé hledí na Liberec s nepochopením. Protože neznají jeho komplikovanou minulost, protože si neuvědomují, jakou závratnou změnu identity podstoupil anebo protože se neztotožňují s tím, co nový Liberec, po roce 1989 představuje. Prostory, které by měly být ochraňovány pro svou historickou hodnotu mnohdy chátrají. Například osud Textilany je dosti nepochopitelný. Budova se silnou

¹³⁹ Václav UMLAUF (ed.), *Střed Liberce v proměnách staletí*, Liberec 2011, s. 122.

¹⁴⁰ Christian Norberg SCHULZ, *Genius loci. Krajina, místo, architektura*, Praha 2010, s. 10.

tradicí by mohla být předělána do dnes atraktivně využitých „brownfields“, kdy objektu víceméně zůstává jeho původní tvář, ale účel se mění. Vždy ale záleží na prioritách majitele. A tak byla Textilana zbourána, aby se na pozemku mohl vystavět nový objekt, který ještě ani není naplánovaný. Čtyři kapitoly této studie dokumentují vývoj městského urbanismu a jeho odraz v dobovém myšlení obyvatel a návštěvníků města, ale to, jak se bude situace vyvíjet dál je otázkou času. Nicméně jsou v řadách architektů jedinci, kteří navrhuji zajímavé alternativy využití současného zanedbaného prostoru. Je to například *Studie alternativního využití městského prostoru*¹⁴¹ Ondřeje Konečného či práce *Nové využití území bývalé továrny Textilana v Liberci*¹⁴² architekta Jiřího Jand'ourka.

Město Liberec je unikátní svou relativně krátkou, ale dynamickou historií, která se výrazně podepsala na jeho současné podobě. Jeho identita v je mozaikou utvořenou vlivem společenských a kulturních proměn, a tak lze tvrdit, že nese stigmata každé doby. Projekt *Pocitových map a Živé historie města Liberec – Reichenberg* dokazují, že lidem na zlepšení životní úrovně ve městě záleží a jsou poučení z jeho historie. Období developerských aktivit minulých let mnoho obyvatel města shledalo nepřínosným a nezbývá než doufat, že město, ale i majitelé zanedbaných prostor jejich názory vyslechnou až budou příště rozhodovat, jak s těmito prostory naloží. Lidé ovlivňují i to, zda další generaci zachová odkaz jejich předků nebo se o něm dočtou pouze v učebnicích. Protože jak bylo zmíněno v první kapitole: město nikdy není definitivním útvarem a taktéž identita města není definitivní.

¹⁴¹ Ondřej KONEČNÝ, *Studie alternativního využití městského prostoru*, Brno 2010, Bakalářská práce, Masarykova univerzita v Brně, Katedra počítačové grafiky a designu, Fakulta informatiky.

¹⁴² Jiří JANĎOUREK, *Nové využití území bývalé továrny Textilana v Liberci*, Liberec 2013, Diplomová práce, Univerzita Karlova v Praze, Fakulta filozofická, Ústav pro dějiny umění, dostupné online: (<https://dspace.tul.cz/handle/15240/334>).

5 Seznam pramenů a literatury

Prameny:

Státní okresní archiv v Liberci, fond Rodinný archiv Liebiegů, inventární číslo 7, číslo jednací 2, karton 7.

Státní okresní archiv v Liberci, fond Rodinný archiv Liebiegů, inventární číslo 10, karton 10.

Státní okresní archiv v Liberci, fond Rodinný archiv Liebiegů, inventární číslo 12, číslo jednací 13 c, karton 12.

Josef HEPTNER, *Zdravice Kolonie Liberecké MUDr. V. Šamánkovi*, České Besedě Liberecké při otevření Národního domu v Liberci 25. a 26. března 1905: 1863-1905, Praha 1905.

Jan NERUDA, *Feuilleton. Liberec*, I., Národní listy, 216, 1865, s. 1, dostupné online (<http://www.digitalniknihovna.cz/mzk/view/uuid:f2220c43-435d-11dd-b505-00145e5790ea?page=uuid:69ddf1d7-435f-11dd-b505-00145e5790ea>).

K. V. DVOŘÁK, *První měsíc v Liberci*, České Besedě Liberecké při otevření Národního domu v Liberci 25. a 26. března 1905: 1863-1905, Praha 1905.

Výpovědi pamětníků:

Anonymní pamětník, *Budova se šťastným duchem*, Místa Paměti národa (ústní sdělení), dostupné online: (<http://www.mistapametinaroda.cz/?lc=cs&id=716&ls=cs>).

Roman KARPAŠ, *Nové město. Liberec. Sokolovské náměstí*, Místa Paměti národa (ústní sdělení), dostupné online: (<http://www.mistapametinaroda.cz/?lc=cs&id=710>).

Roman KARPAŠ, *Žádostivý duch. Liberec. Soukenné náměstí*, Místa Paměti národa (ústní sdělení), dostupné online: (<http://www.mistapametinaroda.cz/?lc=cs&id=711>).

Rudolf PILAŘ, *Narodit se v Reichenbergu. Žít v Liberci*, Místa Paměti národa (ústní sdělení), dostupné online: (<http://www.mistapametinaroda.cz/?lc=cs&id=707>).

Jan ŠOLC, *Divoký sever*, Místa Paměti národa (ústní sdělení), dostupné online: (<http://www.mistapametinaroda.cz/?lc=cs&id=708>).

Věra VOHLÍDALOVÁ, *Duše knihovny*, Místa Paměti národa (ústní sdělení), dostupné online: (<http://www.mistapametinaroda.cz/?lc=cs&id=709>).

Blanka VČELÁKOVÁ, *Monstrproces v Lidových sadech*, Místa Paměti národa (ústní sdělení), dostupné online: (<http://www.mistapametinaroda.cz/?lc=cs&id=1287>).

Použité projekty:

Pocitová mapa Liberce: Jiří PÁNEK, *Pocitová mapa Liberce*, výstup projektu, Univerzita Palackého v Olomouci, Katedra rozvojových studií, Přírodovědecká fakulta, dostupné online (<http://pocitovamapa.nszm.cz/liberec-2016/nahled>), 2016.

Živá paměť Liberec – Reichenberg. Místa paměti národa: dostupné online: (<http://www.mistapametinaroda.cz/?lc=cs&id=1287>).

Odborné publikace:

Lukáš BERAN – Vladislava VALCHAŘOVÁ, *Industriál Libereckého kraje. Technické stavby a průmyslová architektura*. Průvodce, Praha 2007.

Vlasta BERGMANOVÁ, *Textilana v obrazech a datech*, Liberec 2008.

Libuše BÍLKOVÁ (ed.), *Liberecká radnice. 1603, 1893, 1993. Vydáno u příležitosti oslav stého výročí otevření budovy Nové radnice a třístého devadesátého výročí dokončení stavby Staré radnice*, Liberec 1993.

Martin HEIDEGGER, *Básnický bydlí člověk*, Praha 1993.

Milan HLAVAČKA, *České země v 19. století. Proměny společnosti v moderní době*, Praha 2014.

Roman KARPAŠ a kol., *Kniha o Liberci*, Liberec 1996.

Hans KÜNG, *Malé dějiny katolické církve*, Brno 2010.

Kevin LYNCH, *Obraz města. The Image of the City*, Praha 2004.

Zdeněk JINDRA – Ivan JAKUBEC, *Hospodářský vzestup českých zemí od poloviny 18. století do konce monarchie*, Praha 2015.

Christian Norberg SCHULZ, *Genius Loci. Krajina, místo, architektura*, Praha 2010.

Blanka SOUKUPOVÁ a kol., *Cesty urbánní antropologie. Tradice. Nové směry. Identita*, Praha 2013.

Martin TALLER a kol., *Historie a současnost podnikání na Liberecku, Žehušice* 2006.

Svatopluk TECHNIK – Vladimír RUDA, *Liberec minulosti a budoucnosti*, Liberec 1960.

Václav UMLAUF (ed.), *Střed Liberce v proměnách staletí*, Liberec 2011.

Aleš VÁVRA, *Srpen 1968. V Liberci devět mrtvých*, 21. 8. 2008, dostupné online: (https://liberecky.denik.cz/zpravy_region/srpen--v-liberci-devet-mrtvych20080821.html).

Jaroslav ZEMAN, *Architektonický a urbanistický vývoj Liberce 1352–2006*, Praha, 2009, Diplomová práce, Univerzita Karlova v Praze, Fakulta filozofická, Ústav pro dějiny umění.

Webové články a periodika:

Michaela Holubec BIRTUSOVÁ, *UNESCO, teď Liberec. Zamiš vyhrál soutěž na vizuální styl 5. největšího města*, dostupné online: (<http://www.czechdesign.cz/temata-a-rubriky/unesco-ted-liberec-zamis-vyhral-soutez-na-vizualni-styl-5-nejvetsiho-mesta>).

Lucie BLAŽKOVÁ, *Konec války v Liberci. To byla naivita, chaos a mrtví*, 8. 5. 2012, dostupné online: (https://liberecky.denik.cz/zpravy_region/konec-valky-v-liberci-to-byla-naivita-chaos-a-mrtvi-20120508.html).

Lucie BLAŽKOVÁ, *Liberečané hledali deset aktuálních problémů města*, dostupné online: (<http://www.liberec.cz/cz/radnice/strategie-projekty/zdrave-mesto/aktuality/liberecan-e-hledali-deset-aktualnich-problemu-mesta.html7>).

Česká tisková kancelář, *Liberec chce prohlásit Liebiegovo městečko za památkovou zónu*, 7. 4. 2017, dostupné online: (<http://www.ceskatelevize.cz/ct24/regiony/2080461-liberec-chce-prohlasit-liebiegovo-mestecko-za-pamatkovou-zonu>).

Česká tisková kancelář, *Liberec chystá revitalizaci tří parků, dva jsou u přehrady*, 1. 10. 2016, dostupné online: (<http://www.enviweb.cz/106702>).

Adam FOGL, *Liberečany trápí Fügnerka. Obyvatelé hlasovali o největších problémech města*, *Liberecký deník*, č. 274, dostupné online: (<http://www.pocitovemapy.cz/www/img/24112016-denik.pdf>).

Adam GEBRIAN, *Liberec se zrcadlí v památníku obětem komunismu*, 21. 4. 2011, dostupné online: (https://www.lidovky.cz/liberec-se-zrcadli-v-pamatniku-obetem-komunismu-ftk-/design.asp?c=A110420_152400_ln-bydleni_tkz).

Alena GROHOVÁ, komentář k příspěvku na oficiálním Facebookovém účtu města Liberec, 8. 11. 2016, dostupné online: (<https://www.facebook.com/liberec/posts/541958346009675>).

Pavel CHMELÍK, *Jáma na Perštýně by se mohla změnit v moderní čtvrť přehrady*, 28. 11. 2016, dostupné online: (<http://www.liberec.cz/cz/obcan/aktuality/zpravy-z-mesta/jama-perstyne-se-mohla-zmenit-moderni-ctvrt.html>).

Tomáš LÁNSKÝ, *Textilana nebo Ještěd. Sprejeři pokreslili tramvaj zbouranými budovami*, 17. 5. 2014, dostupné online: (https://liberec.idnes.cz/sprejeri-v-liberci-legalne-pokreslili-tramvaj-f4r-/liberec-zpravy.aspx?c=A140516_124807_liberec-zpravy_tm).

Miloslav LUBAS, *Vidět zase milovaný Liberec. Přála si stoletá Němka k narozeninám*, 16. 11. 2015, dostupné online: (https://liberec.idnes.cz/nemec-odsun-valka-revolucni-gardy-telocvicna-textilana-divadlo-lazne-12w-/liberec-zpravy.aspx?c=A150916_090921_liberec-zpravy_ddt).

Miloslav LUBAS, *Smrt byla milejší než odsun. Přes šest set Němců spáchalo sebevraždu*, 8. 6. 2015, dostupné online:

(https://liberec.idnes.cz/odsun-nemcu-v-pohranici-0sp-/liberec-zpravy.aspx?c=A150608_153445_liberec-zpravy_tm).

Aneta NERADOVÁ, *Je chytřejší Ostrava nebo Kolín?* Tisková zpráva, Praha 31. 10. 2017, dostupné online: (http://www.chytra-radnice.cz/media/2017/10/TZ_Soutez_Chytra_radnice_2017_vysl_edky.pdf).

Jan MIKULIČKA, *S komunisty jsem si užil, vzpomíná ředitel obchodního domu Ještěd*, 8. 7. 2016, dostupné online: (https://liberec.idnes.cz/povidani-s-autorem-sloganu-jeste-jdu-do-jestedu-janem-verlem-prz-/liberec-zpravy.aspx?c=A160708_155300_liberec-zpravy_tm).

Jan MIKULIČKA, *Nepomohly petice ani protesty. Před pěti lety padl Hubáčkův Ještěd*, 1. 4. 2014, dostupné online: (https://liberec.idnes.cz/vyroci-bourani-obchodniho-domu-jested-dxw-/liberec-zpravy.aspx?c=A140401_125819_liberec-zpravy_tm).

Jan MIKULIČKA, *Zchátralé Casino má naději. Technické muzeum tu chce mít obchod s klubovnou*, 2. 5. 2018, dostupné online: (https://liberec.idnes.cz/liberec-casino-technicke-muzeum-obchod-klubovna-fft-/liberec-zpravy.aspx?c=A180430_161821_liberec-zpravy_jape).

Jan MIKULIČKA, *Na zoologickou a na Ještěd jsou Liberečané hrdí. Nelíbí se jim Fügnerova*, dostupné online: (https://liberec.idnes.cz/pocitova-mapa-liberce-0tr-/liberec-zpravy.aspx?c=A161209_153841_liberec-zpravy_tm).

Jan MIKULIČKA, *Ze světoznámé Textilany zbyla džungle plná odpadků. Město ji uklidilo*, 28. 8. 2015, (https://liberec.idnes.cz/textilana-uklid-bezdomovec-nalet-stan-pristresi-azyl-odpadky-p6a-/liberec-zpravy.aspx?c=A150828_110425_liberec-zpravy_ddt).

Jana PATKOVÁ, *Zanedbané kouty města. Víme, či je to ostuda!*, 2. 2. 2011, dostupné online: (https://liberecky.denik.cz/zpravy_region/zanedbane-kouty-mesta-vime-ci-je-to-ostuda20110202.html).

Jana PAVLÍČKOVÁ, *Papírové náměstí. Ostuda, nebo šance? Co bude dál?*, 7. 10. 2015, dostupné online: (https://liberecky.denik.cz/zpravy_region/papirove-namesti-ostuda-nebo-sance-co-bude-dal-20151007-fpab.html#vybrat-mesto).

Adam PLUHAŘ, *Projeďte Reichenbergem na koloběžce. Se sluchátky se dozvíte o historii*, 2. 10. 2013, dostupné online: (https://liberec.idnes.cz/audiopruvodce-po-liberci-0hg-/liberec-zpravy.aspx?c=A131002_1983539_liberec-zpravy_kol).

Adam PLUHAŘ, *Průmyslovou zónu odřízne oprava silnice, firmy proti uzavírce protestují*, 22. 3. 2018, dostupné online: (https://liberec.idnes.cz/prumyslova-zona-oprava-silnice-firmy-uzavirka-protest-pjk-/liberec-zpravy.aspx?c=A180322_131354_liberec-zpravy_jape).

Jana PŠENIČKOVÁ, *Liberec chce rozšířit památkovou zónu. Uvažuje o sídlišti pro veterány*, 21. 5. 2017, dostupné online: (https://liberec.idnes.cz/liberec-chce-rozsirit-pamatkovou-zonu-o-sidliste-domovina-pat-/liberec-zpravy.aspx?c=A170519_134923_liberec-zpravy_tm).

Jana PŠENIČKOVÁ, *Místo ostudné díry byty a domov důchodců. Liberec kývl na novou čtvrť*, 2. 11. 2017, dostupné online: (https://liberec.idnes.cz/ostudna-dira-liberec-nova-ctvrt-perstyn-domov-duchodcu-nova-ctvrt-106-/liberec-zpravy.aspx?c=A171102_103041_liberec-zpravy_jape).

Miloš SOLAŘ, *Dominanta Jizerských hor. Televizní vysílač a hotel na Ještědu*, Dějiny a současnost, Kulturně historická revue, 31, č. 5, 2009 s. 10, dostupné online (<http://dejinyasoucasnost.cz/archiv/2009/5/dominanta-jizerskych-hor/>).

Jana ŠVECOVÁ, *Konec války v Liberci. To byla naivita, chaos a mrtví*, 10. 5. 2015, dostupné online: (https://liberecky.denik.cz/zpravy_region/konec-valky-v-liberci-to-byla-naivita-chaos-a-mrtvi-20120508.html).

Gabriela VOLNÁ-GABROVÁ, *Expozice Technického muzea v Liberci nově čítá 15 luxusních aut*, 11. 4. 2014, dostupné online: (https://jablonecky.denik.cz/zpravy_region/expozice-technickeho-muzea-v-liberci-nove-cita-15-luxusnich-aut-20180411.html).

Luboš VRABEC, *Legenda Kůlna shořela před skoro šesti lety*, 10. 9. 2013, dostupné online:

(https://www.libereckadrbna.cz/kauzy-a-temata/legenda-kulna-shorela-pred-skoro-sesti-lety.html?utm_source=copy).

Petra OBRUSNÍKOVÁ, *Místo honosných nákupních paláců zbyly trosky a jámy. Města v Česku se soudí s developery*, 25. 2. 2018, dostupné online: (<https://www.seznamzpravy.cz/clanek/misto-honosnych-nakupnich-palacu-zbyly-trosky-a-jamy-mesta-v-cesku-se-soudi-s-developery-42931>).

Uživatel Makar, *Textilana Liberec*, 29. 8. 2017, dostupné online: (<https://prazdnedomy.cz/domy/objekty/detail/1148-textilana-liberec>).

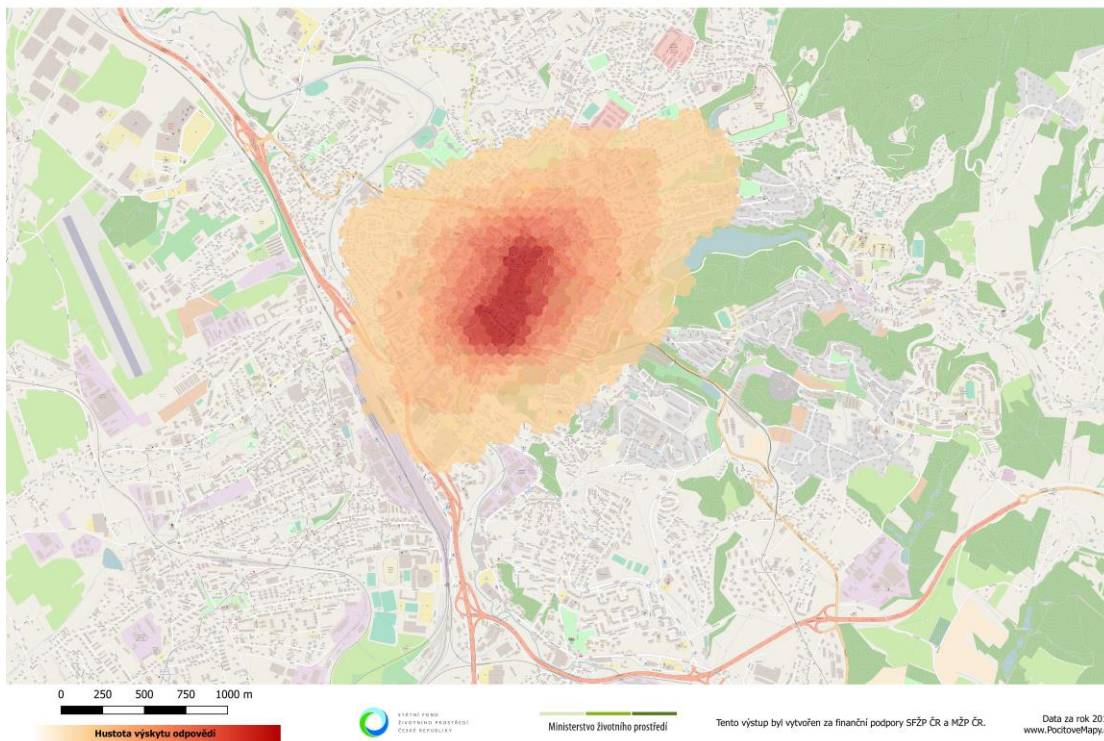
Petr VODSEĎÁLEK, *Papírové náměstí v Liberci hyzdí staré budovy. Nyní má šanci na novou podobu*, 7. 4. 2014, dostupné online: (<https://www.denik.cz/liberecky-kraj/bude-se-na-papirovem-namesti-bourat-20140407-xu1k.html>).

Ondřej ZÁMIŠ, *Liberec má nové logo se šipkou. Vzešlo ze soutěže a autorem je Ondřej Zámíš*, 13. 3. 2017, dostupné online: (<https://www.designportal.cz/liberec-ma-nove-logo-se-sipkou-vzeslo-ze-souteze-a-autorem-je-ondrej-zamis/>).

Jaroslav ZEMAN, *Město v náručí hor*, 22. 09. 2011, dostupné online: (<http://liberec-reichenberg.net/clanky/cist/nazev/9-mesto-v-naruci-hor>).

6 Obrazové přílohy

Kde vnímáte centrum Liberce?

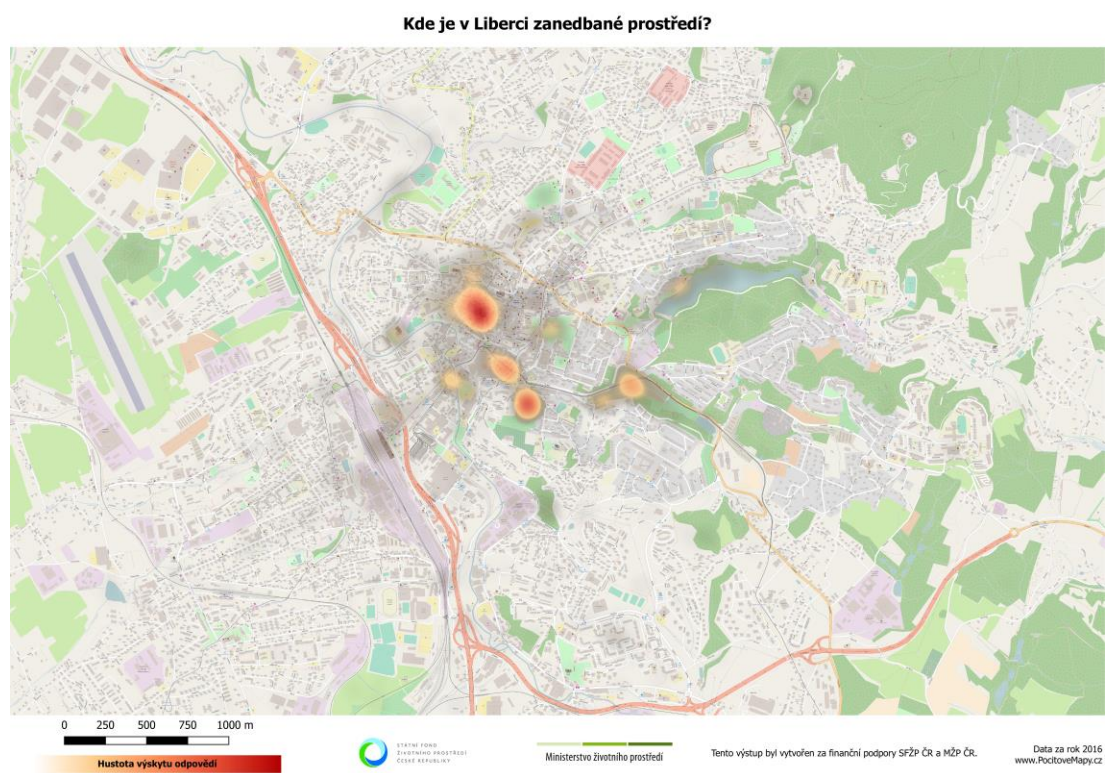
Obrázek č. 1

Výstup projektu Pocitová mapa Liberce. Vnímání středu města jeho obyvateli a návštěvníky, výřez.¹⁴³

¹⁴³ Jiří PÁNEK, *Pocitová mapa Liberce*, výstup projektu, Univerzita Palackého v Olomouci, Katedra rozvojových studií, Přírodovědecká fakulta, dostupné online (<http://pocitovamapa.nszm.cz/liberec-2016/nahled>), 2016.

Obrázek č. 2

Výstup projektu Pocitová mapa Liberce. Vnímání zanedbaného prostředí města jeho obyvateli a návštěvníky.¹⁴⁴

¹⁴⁴ Jiří PÁNEK, *Pocitová mapa Liberce*, výstup projektu, Univerzita Palackého v Olomouci, Katedra rozvojových studií, Přírodovědecká fakulta, dostupné online (<http://pocitovamapa.nszm.cz/liberec-2016/nahled>), 2016.

Obrázek č. 4

Výstup projektu Pocitová mapa Liberce. Místa, kde se obyvatelé a návštěvníci města cítí dobře.¹⁴⁵

¹⁴⁵ Jiří PÁNEK, *Pocitová mapa Liberce*, výstup projektu, Univerzita Palackého v Olomouci, Katedra rozvojových studií, Přírodovědecká fakulta, dostupné online (<http://pocitovamapa.nszm.cz/liberec-2016/nahled>), 2016.

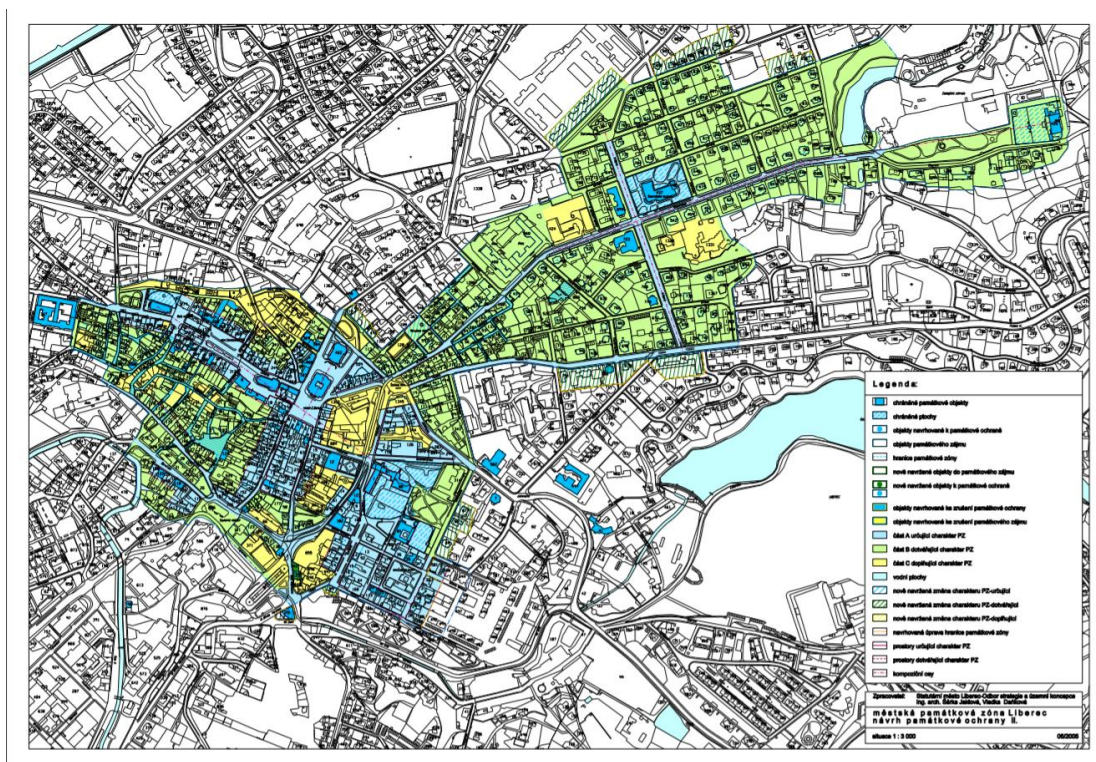
Obrázek č. 5

Výstup projektu Pocitová mapa Liberce. Místa, na která jsou obyvatelé a návštěvníci města hrdí.¹⁴⁶

¹⁴⁶ Jiří PÁNEK, *Pocitová mapa Liberce*, výstup projektu, Univerzita Palackého v Olomouci, Katedra rozvojových studií, Přírodovědecká fakulta, dostupné online (<http://pocitovamapa.nszm.cz/liberec-2016/nahled>), 2016.

Obrázek č. 6

¹⁴⁷Mapa městské památkové zóny Liberec, oficiální webové stránky města Liberec, dostupné online: (<http://www.liberec.cz/files/dokumenty/odbory/odbor-zivotniho-prostredi/oddeleni-pamatkove-pecce/mapamestskepamatkovezonyliberec.pdf>) [citováno k 29. 4. 2018].

Obrázek č. 7

Demoliční mapa středu města: hustota zástavby v roce 1932 (výše) a 2010 (níže).

Autor: Zuzana Koňasová, 2011.¹⁴⁸

¹⁴⁸ Václav UMLAUF (ed.), *Střed Liberce v proměnách staletí*, Liberec 2011, s. 125.